

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΕΛ. 705-720

ΜΕΤΕΩΡΟΣ, *Μετεωρισμοί*: Πρόσωπο
καὶ γνώση.— Οἱ θεωρητικοὶ στυ-
λοβάτες τῆς ἀνθρώπινης ἀνελευ-
θερίας.— Οἱ πολυμαθεῖς «με-
λαγχολικοὶ βλάκες».— Περὶ κιν-
δύνων τῆς πρωτότυπης σκέ-
ψεως.— Ἡ λύτρωση τοῦ δημιουρ-
γοῦ.

722

ΣΤΑΝΤΗΣ Ρ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ , <i>Γένεσις</i> (ποίημα)	721
ΖΩΗ ΣΑΒΙΝΑ , <i>Στὸ φωτογραφεῖο</i> (ποίημα)	724
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ , <i>Ρωμιοσύνη ἢ Ἑλληνικότητα</i> : Ἐπισήμανση τῆς ἀνάγκης ἐξοβελισμοῦ τῶν νοθευμένων μορφῶν ἑλληνικότητας καὶ ἐπα- νόδου στὶς φωτεινὲς ἀξίες τοῦ πρωτογενοῦς προχριστιανικοῦ Ἑλλη- νισμοῦ	725
ΤΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ , <i>Τὰ στέκια</i> (ποίημα)	729
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΑΛΤΑΙΟΣ , <i>Νόηση καὶ Παρα-νόηση</i> : Τὸ ἀδιέξοδο τῆς σύγχρο- νης συνειδήσεως	730
ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΟΙΡΑΝΗΣ , <i>Κύκλος</i> (ποίημα)	733
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΔΕΠΟΣ , <i>Αἰσιοδοξία, ἀπαισιοδοξία καὶ βελτιονισμός</i> (φιλοσοφι- κὴ ἀνάλυση)	734
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ ΚΑΡΦΙΑΣ , <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> (σχόλια)	739
ARNALDO MOMIGLIANO , <i>Ἡ ἑλληνικὴ ἀντίληψη περὶ Ἱστορίας</i> (τὸ τρίτο ἄρθρο τοῦ μεγάλου σύγχρονου ἱστορικοῦ γιὰ τὴν κλασικὴ καὶ μετα- κλασικὴ περίοδο τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας)	740
Ἡ ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ (παρουσίαση καὶ κριτικὴ νέων βιβλίων καὶ ἐντύπων) ...	744
ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΜΙΣΣΙΟΣ , <i>Κούνια ποὺ σὲ κούναγε</i> (ποίημα)	750
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΟΥΛΕΝΤΙΑΝΟΣ , <i>Ἐν τούτοις...</i> (ποίημα)	750
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ , <i>Πορτραῖτο ἀνθρώπου τοῦ 21ου αἰῶνος</i> (ἰδεο- λογικὸ κύριο ἄρθρο)	751

Ὁ Γουρουνέμπορας

1

Ἡ ἄσφαλτο ἀνοιγότανε μπρός μας ὁλόσιση, κόψη ξυραφιοῦ — λίγο πρὶν βαρήση ὁ ἥλιος γαλάνιζε — καὶ στὸ βάθος, πέρα, μιὰ στροφή χαμογέλαε, πές ξερογλειφότανε, σαδιστικά, μὲ τὴν παλάβρα μας. «Καὶ τ' εἶναι, ρέ», τοῦχα πῆ, «τετρακόσα χιλιόμετρα; Σάν ἀνοιζοῦμε μεις τὰ κανιά μας, τὰ μασήσαμε, τὰ φάγαμε!.. Γώ δέν κάθουμαι νά περιμένω τὰ τζέμς. Ἄμα θές, ἔλα!..»

Νύχτ' ἀκόμα, μήτε χάραμμα, εἶχα σκώσει τὸ φίλο μου τὸ στρατολόγο (παίζαμε σκάκι, πάντα ἔχανε!) — «Δό' μου το! Σήκω δό' μου το! Τώρα!», καὶ τόχα πάρει — βλαστήμαγε — σουρτό κάτ' ἀπ' τὴ σφραγίδα του (φαίνεται' ἀκόμα!) — «Βρ' ἔλα δώ!» μού φώναξε, «Θέλει ἀριθμὸ πρωτοκόλλου!» (Ψέμματα! Μὲ δούλευε!) —, κι ἀπὸ πίσω ὁ Στέλιος, τὰ ἴδια («Δό' μου το κ' ἔμένα!» «Βρέ ἄ' σιχτίρ κ' ἐσύ! Ἄντε, γειά σας!»), κ' εἶχαμε ξαμολυθῇ σά νάσκασε χειροβομβίδα ὅξω ἀπ' τὴ σκηνή του, πού αὐτὸς τώρα ξαναγύρναε καὶ ξαναχωνόταν στὶς ζεστές κουβέρτες του — «τί δυστυχία», σκεφτόμουν, «πού ξανακουκουλώνεται τὴν κόλασή του» — κι ὅξω ἡ ἄσφαλτο, στὸ μισόφωτο, παγωμένη... Δίχως ταμπέλλα, δίχως τίποτα! Μι' ἄσφαλτο ἔτσι, πού ξεκίναγε αὐτοῦ γιὰ μᾶς, λίγα μέτρα ὅξω ἀπ' τὶς κουβέρτες τοῦ στρατολόγου, καὶ δέν ἔγραφε τίποτα, δέν εἶχε ὄνομα, δέν τὴν ἤξερε ἄλλος στὸν κόσμον γιὰ τέτοια πού τὴν εἶχαμ' ἐμεῖς ὁλόδικιά μας, ἀποκλειστικιά μας: *Ζωή κ' ἐλευθερία μας!* Κανείς ἄλλος ἔτσι τὴν ἴδια ἀσήμαντη ἄσφαλτο, τὴν ἴδια ὥρα, τὴν ἴδια ἐκείνη στιγμὴ! Δηλαδή: *Κάτι μοναδικό στὸν κόσμο, στὸ σύμπαν, στὸν ἄπειρο χρόνο καὶ χῶρο μόνο ἐμεῖς!..*

Ἄμα τὸ σκεφτῆς ἔτσι (κ' ἔτσι πρέπει νά τὸ σκέφτεσαι πάντα, τὸ κάθε τι) εἶναι κεραυνός!.. Κ' ἔτσ' εἶχαμε σταθῇ — μὲ τὸ χαρτί, τ' ἀπολυτήριο, στὸ χέρι (τ' ἀπολυτήριο ἀπ' τὸ θάνατο, πού δέν τὸ πιστεύαμε τριάντα μῆνες πῶς θὰ τοῦ ξεφεύγαμε τάχα ἐμεῖς), μὲ τὶς ἀρβύλες, μὲ τ' ἀστραφτερά τους πέταλα μπηγμένα μέσα της, στὰ τριψαλισμένα κρύσταλλα της (ὀχτώ τοῦ Δεκέμβρη, '49, μὲ 5 ὑπό-! μὰ μελλότανε μιὰ μέρα: *τεντωμένο ἀτλάζι! παραγγελιά γιὰ μᾶς, ὅλη δικιά μας, γιορταστικὴ μας, τέλεια ἀνέφελη!*) — κ' εἶχαμε λοιπὸν αὐτοῦ σταθῇ, καρφωμένοι, δέν τὸ καλοπιστεύαμ' ἀκόμα!..

Κ' ὕστερα, πολὺ ἀπλά, διπλώσαμε τὸ χαρτί καὶ τὸ χῶσαμε στὴν τσέπη, σά λογαριασμό τοῦ μπακάλη. Βέβαιο ὅμως, μιὰ φορά, πῶς τόχαμε! Πιὸ βέβαιο κιόλας, πῶς ἂν ξαναγυρνοῦσαμε — ἄκου τώρα! — στ' ἀντίσκηνό μας τὸ σημεῖο — νά! στ' ἀνηφοράκι! στὸ πράσινο πλατό! πού πρὶν λίγο κοιμόμασταν ἀποκάτω τοῦ ζεστά-ζεστά! — θὰ μᾶς λέγαν (ἔπρεπε δηλαδή νά μᾶς ποῦν): *Πολίτη, τί θές σέ στρατιωτικό καταυλισμό;* Καὶ νά τοῦ δίνουμε, χωρὶς πολλὰ-πολλὰ!..

Βέβαια, ποιὸς τοὺς λογαριάζει! Αὐτοί, *ἄκαπνοι* — μόλις μᾶς ἦρθαν οἱ φρέσκοι, τὰ *γιαννάκια!* — κ' ἐμεῖς, ὄχι καπνισμένοι, ὄχι ψημένοι, ὄχι δέν ξέρω τί διαόλοι μαῦροι ἀπ' ὅλες τὶς μάχες τοῦ Ἐμφυλίου! Μὰ γιὰ σκέψου το! Μπορεῖς νά τὸ συλλάβης; Πῶς πρὶν μιὰ ὥρα, οὔτε, ἤμασταν σάν τὴν πεταλοῦδα στὸ κουκούλι μας — στ' ἀντίσκηνό μας τ' ἀμερικάνικο, διπλο-τριπλοαδιάβροχο, μὲ κουνουπιέρα καὶ μὲ πάτωμα, καὶ ντολμάδες ἔτσι τυλιγμένοι στὶς ἐγγλέζικες κουβέρτες μας, φωτιά! — καὶ τώρα ἔτσι ὅξω, στὴν παγωνιά: *Πολίτη, δίνε του! Δῶ εἶναι στρατοπεδία - 'ζαφανίσου!..*

Ἔ, εἶναι καὶ κάτι βήματα, κάτι πέταλα πού ρίχνονται στὴν ἄσφαλτο, ἱκανά κ' ἐλέφαντα νά τίναζαν ψηλά, νά μὴν μπορῇ νά ξανάβρῃ τὴν ἰσορροπία του ἀπ' τὸ τίναγμα, τόσο δυνατά πού ρίχτηκαν, γιὰ νά φῶν τετρακόσα χιλιόμετρα ὅλα μονορούφι! Στὴ στροφή πού χαχάνιζε σκασμένη στὰ γέλια μᾶς πρόλαβε κι ὁ ἥλιος, φρέσκος-φρέσκος ἀπ' τὶς κορφές! Καὶ τ' ἀτλάζι, πράγματι, τριζάτο! Κ' ἡ παγωνιά, λές πιὸ δυ-

νατή, πιά με δόντια, με βελόνες στά νύχια, με χαστούκια στά μάγουλα, με τὰ μάτια νὰ τσουζούνε απ' τις άσπρίλες τών χιονιών στίς πλαγιές καί στά καταρράχια - μά ποιός νοιάζονταν!

— Άκου λέει «θά περιμένουμε τὰ τζέμς»!

— Καλά!.. Σέ λίγο τὰ λέμε!

Τόν έβλεπα, ψηλό-ψηλό, λυγερό, πάνω στίς σφιχτοδεμένες άρβύλες του, τις καλοκαιρινές, τις βακέττες, κ' έγώ δίπλα του αὐτοῦ σά σίδερο, με τις άρβύλες τις άμερικάνικες, τις μαῦρες, άπό βούβαλο, με τὰ πέταλα καί τ' άλπινιστικά καρφιά - κ' οί άχνες μας κόβονταν σάν τὸ γιαούρτι, πηχτές, γαλατερές, στὸν παγωμένο ήλιο...

— Δέν κόβουμε γιά 'να τσιγάρο;

— Όχι! Δέν κόβουμε!

— Νά, κεί, στά βραχάκια, στὸν ήλάκο!.. Νά πιούμε καί τὸ τσάι... πῆρα καφτὸ στὸ παγούρι, άπ' τὸ Λαλά (τὸ μάγειρά μας)... Έχω καί ψωμοτύρι!

Έ... νά πάρ' ὁ διάολος, καθήσαμε!.. Καί τσάι, καί ψωμοτύρι, καί τσιγάρο!..

Καί, στὸ κάτω-κάτω, ποιός μᾶς κυνηγάει!.. Ά' στὸ διάολο! Μαγγιόρα εἶναι!..

... Άχνίζαμε, κάτω άπ' τὸν ήλιο, π' ανέβαινε κι άτμιζε ὁλος ὁ κάμπος, καταπράσινος πού καί πού, κι άλλου άσπρος (ὅπου τάπιανε ὁ βοριάς, άπ' τὸ προχτεσινὸ πού πρωτόριξε...)

Πιὸ θεῖο ρόφημα άπ' τὸ τσάι τοῦ στρατοῦ, τὸ βραστό, με ψωμοτύρι, κρέμα αὐστραλέζικη, άλλο πᾶμμα!.. Κ' ὕστερα τὸ τσιγάρο! Κι ὁ δυνατός γαλάζιος του καπνὸς κόντρα στὸν ήλιο - ἅα! Κάτι τέτοιο θά λέγανε *θυσία* στοὺς θεούς, με τὴν τσίκνα τους!..

— Τ' εἶπες;

— Μὲ τὴν τσίκνα τους λέω!

— Τί τσίκνα;

Κι αὐτοῦ πάνω άκούστηκε τὸ τζέμς, με τὸ στρατιωτικὸ διπλομαρσάρισμα, άπό τρίτη σὲ τέταρτη, μετὰ τὴ στροφή.

Εἶχε καί κουκούλα, κατεβασμένη.

Τὸ προλάβαμε τρέχοντας.

— Μόνο ἴσαμε Λάρισα!

Έντάξει, έντάξει!..

— Δέκα θάμαστ' έκεῖ!

— Μορ' έντάξει, τράβα!

...Καί τώρα τρέχουμε γιά τὴ Λάρισα! Δέκα τὸ πρωί θάμαστ' έκεῖ! Θά βρούμε καί γαλακτοπωλεῖα — δέ θάχη γαλακτοπωλεῖα, κοτζά Λάρισα; — καί θά πιούμε καί γάλα, θά φάμε καί γλυκά, θάχη κρέμες, ρυζόγαλα!..

*

Λάρισα γύφτικη, λασπωμένη, ἄθλια κι ἄχαρη!

Κι οὔτε γάλα τῆς προκοπῆς — μισόκρνο μᾶς τόφερε (τὸ βούτυρο με μέλι ὁμως ἄξιζε! πήραμε κι άλλο, κι άλλο!) — κ' ὕστερα τὸ Στέλιο τὸν έπιασε κόψιμο!

Νά σὲ πάρ' ὁ διάολος, καί πῶς θά προλάβουμε κάνα φορτηγὸ γιά τὴν Ἀθῆνα;

— Θά προλάβουμε, θά προλάβουμε!..

Και τί νάκανε δηλαδή ὁ έρμος; Εἶν' άπό κείνα πού... δέν τὰ κάνουν; Μά ἔλα πούτανε κ' ἡ ἀπαγόρευση: *Μόν' ὡς τὴ δύση τοῦ ήλίου*, λέει. Τὴ νύχτα, γιόκ! Δέν κυ-

κλοφορεῖ τροχοφόρο, σὲ κανένα ὑπεραστικό! Ἄκου τώρα! Ἄφου δὲν ἔχει τίποτα, ρέ ἡλίθιοι, χέστηδες - οὔτε κουνούπι! Καθάρισαν ὅλοι· τέλειωσε τὸ βιολί! Τί ἀπαγόρευση καὶ τρίχες κατσαρές;.. Ὅχι, λέει. *Διαταγή, τῆς Στρατιάς!*.. Ἐμ βέβαια!.. Ἡ Στρατιά, οἱ κηφήνες, τί περίμενες; Ἐδρα Λαμία, ἔδρα Βόλος - στ' ἀπυρόβλητα! Ὁ Κατσώτας τώρα, ὁ Βεντήρης παλιότερα: κυνήγαγε, λέει, στὸ Βόλο, τοὺς ξεκούμπωτους φαντάρους, κ' ἔρριχνε *εἰκοσάρες* στοὺς δρόμους!.. Ἐπρεπε νάβρισκ' ἐμᾶς, νὰ σοῦ πῶ ἐγὼ τί θὰ μᾶς ἔκανε! Ἀλλὰ πῶς δὲν «τύχαινε» μορὲ ποτέ ν' ἀσχοληθοῦν αὐτές οἱ στρατηγάρες μὲ ξεκούμπωτους *ἀπὸ πάνω* πράγματι! Ποῦ θὰ μᾶς ἔλεγε ἐμᾶς «ξεκούμπωτοι», μέσ ἀπ' τὸ Βόλο σου καὶ τὸ γραφεῖο σου! Γιά' δὲν ἔσπαγες κατὰ κεῖ, κατὰ πάνω, νὰ μᾶς τὸ πῆς;.. Δέ σὲ εἶδαμε!.. Ἄμ γι' αὐτό κ' ἡ «σύμπτωση» (ὅλο «σύμπτωση»! «σύμπτωση»!) νὰ μὴν πετυχαίνουν «ξεκούμπωτους» παρὰ μόνο τῶν γραφείων τοὺς καὶ τοῦ *ἀπυρόβλητου!*.. (Οὔου, πολλὴ ὥρα κάνει ὁ Στέλιος!.. Ὅχι φορτηγό, οὔτε ψύλλο δέ θὰ προλάβουμε γιὰ τὴν Ἀθῆνα!..)

Δυὸ ἡ ὥρα στὸ μπλόκο, καὶ νὰ μὴ φαίνεται κανένα! «Τῶρα!» λέει. «Πέρασαν, ὅσα 'ταν γι' Ἀθῆνα!.. Ὡς τὴ μία-μιάμιση! Ὑστερα δὲν προλαβαίνουν μέρα!»

Δέ μᾶς τάλεγε καλὰ ὁ ἄκαπνος ὁ ἑσατζής, τὸ κωλόπαιδο μὲ τὰ στουπετσιασμένα *ντόγκ*, ποὺ φούσκωνε — ὄχι σ' ἐμᾶς! στοὺς ὁδηγούς τῶν φορτηγῶν (μόνο γιὰ Καρδίτσα, γιὰ δῶ-ἐκεῖ, κοντά! μῆτε γιὰ Λαμία κανέναν!) — μὲ τὸ καπέλλο του τὸ γελοῖο, καὶ τὴν ἐξάρτηση.

Πήγαινα νὰ σκάσω!.. Μὰ νὰ μείνουμε στὴ Λάρισα!.. Μιά μέρα Κοζάνη-Λάρισα!.. Ἄ, νὰ πάρῃ ὁ διάλογος τὸ Στέλιο!..

Κι ὅπου νὰ το, φάνηκε!..

Μὰ τί νὰ τὸ κάνης; Φορτωμένο καφάσια μὲ κόττες, νὰ μᾶς φᾶν κ' οἱ ψεῖρες δηλαδὴ!.. Καὶ ποῦ νὰ σκαρφαλώσης αὐτοῦ πάνω; Βαίζε σὰ δῶ σὰ κεῖ - καὶ δὲν πήγαινε κι Ἀθῆνα! Δομοκό λέει!..

Τ' ἀφήσαμε.

Κόντευε τρεῖς...

Κι ὅπου νὰ τὸ κόκκινο θεριό, πελώριο!.. Κι ἀδειανό, ξεφόρτωτο!..

Μὰ ὄχι· γουρούνια εἶχε σὰν ἔφτασε, καὶ δέ φαινόντουσαν· γιομάτο γουρούνια! Καὶ πήγαινε Χαλκίδα!

— Ἄντε ρέ, ποῦ πᾶς Χαλκίδα!.. Ἄκου δρομολόγιο ποῦ τὸ σκαρφίστηκε: Λάρισα-Χαλκίδα!.. Ἐμᾶς, ρέ, θὰ τὰ πουλήσης αὐτά;

— Δέ μπορῶ νὰ πάρω κανένα!.. Τὰ γ'ρούνια τρομάζουνε κι ἀδυνατίζουν, χάνουνε βάρος! Γὼ τάχω πλερωμένα μὲ τὸ ζύγι· θὰ μ' ἀδυνατίσουν! Χάνουνε τὸ ζύγκι τοὺς ἅμα τρομάζουνε!..

— Τί λές, ρέ φίλε!.. Κ' ἐσύ!.. Τὸ δικό σου τὸ ζύγκι (κ' ἦτανε, ὄντως, καὶ στρουμπουλός-στρουμπουλός!), ποῦ θὰ τὸ χάσης πρὶν ἀπὸ δαῦτα;..

Κ' εἶχαμε σαλτάρει στὴν καρρότσα του, χωρὶς νὰ τοῦ δίνουμε σημασία.

— Ἄντε, τράβα!.. Ἄς εἶν' καὶ γιὰ τὴ Χαλκίδα σου τοῦ φωνάζω ἀπὸ δίπλα.

— Γὼ θὰ πάω στὴν ΕΣΑ! λέει (θεσσαλός, πεισματάρης), καὶ γυρνᾷ στ' ἀλήθεια, καὶ τραβάει γιὰ τὴν ΕΣΑ!

Στὸ δρόμο σταμάταγε κάθε τόσο καὶ ρώταγε: Ποῦ ν' ἡ ΕΣΑ;.. Ποῦ ν' ἡ ΕΣΑ;

— Μορ' ἐσύ θὰ τὴ βρῆς τὴν τύχη σου, τοῦ φωνάζω, ἅμα θάβρῃς τὴν κωλοεισα σου!

Κάποτε τὴν ἡύρε. Μιά μονοκατοικία, μὲ κάτι φοίνικες ἀπὸξω (ἄκου φοίνικες, στὴ Λάρισα!), καὶ βγῆκε κεῖ στὴν πόρτα κάποιον ἀνθυπολοχαγάκι, μᾶς εἶδε στὴν

Ἀρχίσαμε νὰ γελάμε τόσο πού κοντεύαμε νὰ πέσουμε μόνοι μας ἀπ' τὸ δαιμονισμένο πούτρεχε ὅσο πιὸ τρελλὰ μποροῦσε...

Σκεφτόμουνα ὅτι τὰ γουρούνια κ' ἐμεῖς τὴν ἴδια δουλειά κάναμε, μὲ τὴν ἴδια μάλιστα νοημοσύνη (γιὰ νὰ μὴ σοῦ πῶ μάλιστα πῶς αὐτὰ καὶ μὲ μεγαλύτερη): ὁ καθένας παρακολουθοῦσε τοὺς ρυθμούς νὰ πιάνη πότε τοῦ ῥχεται τὸ χειρότερο — τὰ γουρούνια: σ' ἐμᾶς! ἢ κλωτσιά: σ' αὐτά! —, πού σ' ὅλους μας δηλαδὴ ὁ σά «θεός» εἶν' ὁ Γουρουνέμπορας, καὶ τὰ μαρσαρίσματά του τ' ἀπότομα, κ' οἱ μεγαλύτερες ταχύτητες πού ρίχνει ὅταν ἀναπτύσσει, κ' οἱ μικρότερες στὶς ἀνηφόρες, ὅταν ξάφνου θέλῃ καθε τόσο ἰσχυρότερη ἔλξη - αὐτὸς εἶν' ὁ θεός, καὶ ν' ἀφήνῃς τὰ εἰσαγωγικά καὶ τὶς ἀμφιβολίες σου γιὰ δαῦτον, μ' ὅλα του τὰ μαρσαρίσματα τ' ἀλύπητα, καὶ τὰ ζορλίκια τ' ἀναίτια, καὶ τὶς ἀνηφόρες καὶ τὶς κατηφόρες τὶς δίχως κανένα λόγο, καὶ πού ἀντὶ νὰ τὰ κάνῃ ὅλα λάδι, νὰ ρένε στὸν κόσμο, τὰκαν ὁ διάολος ὅλα ἔτσι ἀνώμαλα, στρινιάρικα, νὰ τὰ ζῇ, νὰ τὰ τραβάῃ καὶ ν' ἀδυνατίζῃ κανεῖς, νὰ σουρῶνῃ ἀπ' τὴν ἀγωνία του, νὰ ρεῦῃ στὰ δυὸ γουρουνίσια του ποδαράκια καὶ νὰ μὴν κάνῃ πιά οὔτε νόστιμο πατσά βέβαια ἐξαιτίας του!..

Κάποτε φτάσαμε λέει.. πού;... πού βρισκόμαστε;

— Δαδί!

— Δαδί;

— Ναί, Δαδί!.. Γώ διανυχτερεύω δῶ!.. Καὶ χαράμματα, τέσσερις, τοῦ δίνω γιὰ Χαλκίδα!.

*

Σ' ἓνα «μπατζανέμι», στὸ Δαδί, μὲ λάμπα πετρελαίου, δίπλα σὲ τζάκι — πού τσιγκουνεύονταν τὰ κούτσουρα, ἀλλ' ἔφτανε γιὰ νάχη ζεστάνει τὸ λίπος τῶν γουρουνιῶν ἀπ' τ' ἄρβυλά μας καὶ τάχε κάνει νὰ γιαλίζουν δίπλα του σὰ γύφτικα σκεπάρνια (βρώμαγαν καὶ ζέχνανε π' ἀνάθεμά τα ἀνυπόφορα!) — τρώγαμε φασουλάδα μὲ μπόλικά καμπάδικα κρεμμύδια καὶ πίναμ' ἓνα μπροῦσκο κρασί στιφὸ καὶ δροισιτικό, καὶ πού ὕστερα μᾶς ξάναβε καὶ νιώθαμε μιὰ χαρά στὸ Δαδί, μορέ στὸ Δαδί κι ὅσο θές κερατά, ὅχι μιὰ νύχτα μόνο, παρὰ κι αὔριο, καὶ στὴ Χαλκίδα ἂν θές!, θὰ σὲ κάνω γὼ νὰ πᾶς στὴ Χαλκίδα ἀλήθεια, νὰ δῇς ἂν ξαναλές «Χαλκίδα», ψεύταρε!..

— Καὶ δὲ θὰ κοιμηθοῦμ' ἔτσι!

— Ἀμέ!..

— Θὰ πάρουμε τὰ μέτρα μας!

— Δηλαδὴ;

— Μὴ μᾶς τὴν κοπανήσῃ!

— Καὶ τί θὰ κάνουμε;..

— Θὰ τοῦ πάρουμε τὴν πόρτα!

— Τὴν πόρτα;..

— Ναί, βγαίνει!.. Δέν τὴν εἶδες; Σουρτὴ, καὶ βγαίνει, γιὰ τὴ ζέστη, τὸ καλοκαίρι!

Περιμέναμε νὰ φύγῃ ὁ τύπος, πούτρωγε τὴ φασουλάδα του μὲ τὸν κάπελα καὶ μᾶς ρίχνανε φοβισμένες ματιές κ' οἱ δυὸ τους - κ' ὕστερα, ἀργά, πρὶν πᾶμε γιὰ ὕπνο στὸ παλιοξενοδοχεῖο, τοῦ βγάλαμε τὴν πόρτα καὶ τὴν πῆραμε πάνω, στὸ δωμάτιο!

Τὴ βάλαμ' ἀνάμεσά μας καὶ κοιμηθήκαμε...

Τὰ χαράμματα μᾶς ξύπνησαν οἱ φωνές του.

— Ἐβγα πές του πῶς ἐμεῖς τὴν ἔχουμε!

— Ὅχι, ἄστονε!.. Νὰ πιοῦμε τὸ γάλα μας πρῶτα, στὸ «μπατζανέμι»...

Πάνω πού τὸ πίνουμε, νά τον μὲ τὸν καπετάν-μπασκίνα!..

Στάθηκαν δισταχτικοί...

Τοὺς κοιτάξαμε, ἀνάβοντας τσιγάρο...

— Παιδιά... ἔκαν' ὁ χωροφύλακας, εὐγενικώτατα καὶ «μὲ σέβας» στὶς «ἐνόπλους δυνάμεις τοῦ Ἑθνους»...

— Ἀπάνω τὴν ἔχουμε, στὸ δωμάτιο! τοῦ λέμε κείνου. Ἀνέβα πάρτην, φόρα τὴν καὶ πᾶμε!..

— Ἐγὼ μιὰ φορά πάω Χαλκίδα, νά τὸ ξέρετε! κάνει ἀγριεμμένος.

— Εντάξει!.. Ὅσο πᾶμε κ' ἐμεῖς!

Ὁ μπασκίνας δὲν ἔπιασε καὶ πολλὰ-πολλὰ· ἀλλὰ χαρούμενος, πού γλύτωσε μπλέξιμο μὲ στρατιῶτες τέτοιον καιρό, κάθησε στὸ τραπέζι μας - «νά μᾶς κεράση ἓνα ποτήρι», ὅπως εἶπε.

— Μ' αὐτὸς θέλει νά φύγῃ!

— Καὶ τὸν ἀφήνω γώ, ἅμα δέ θέτε σεῖς;.. *Πρό τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου*.. καὶ μᾶς κλείνει τὸ μάτι!

— Ἀ, βέβαια!.. Εἶναι κ' ἡ διαταγή!..

Καὶ τὰ πίνωμ' ὥραϊα, καὶ δόστου τώρα κούτσουρα στὸ τζάκι ὁ κάπελας ἀτσιγκούνευτα - ὅσο πού βάρησ' ὁ ἥλιος στὰ τετράγωνα τζαμάκια, κ' ἔμπαινε κεῖ μέσα κ' ἔπαιζε μὲ τοὺς καπνοὺς ἀπ' τὰ τσιγάρα μας...

Ὁ γουρουνέμπορας περίμενε, ξεφυσώντας...

«Αἱ δυνάμεις ἀσφαλείας τοῦ Ἑθνους», *συναδελφωμένες* καὶ μὲ τὸ μπροῦσκο, εἶχανε φτάσει στὶς πιὸ *μελουδένιες* διαπιστώσεις:

— Ἐδῶ πού τὰ λέμε, κυρ-Στέφο...

— Ἐμ βέβαια,.. ἡ ἀλήθεια νά λέγεται!.. «παραδεχόταν» ὁ κύριος Στέφος, μ' ὅλο του τ' ἄσπρο κορδονέτο...

Ὁ γουρουνέμπορας φύσαγε-ξεφύσαγε ὅλο καὶ παραπάνω, πιάνοντας μὲ τὰ γουρουνίσια ματάκια του πῶς σὲ καλὸ μιὰ φορά δὲν τοῦ βγαίνει τέτοια συνεννόηση τῶν χακοφορεμένων - τί «μόνιμων», τί φρεσκοαπολυμένων τούτων δῶ, διόλου σὲ καλὸ δὲν τοῦ βγαίνει, καὶ μάλιστα πού ξαναγελᾶν γιὰ τὸ ξύγκι, πού «κάνει καλὸ στ' ἄρβυλα! πολὺ καλὸ!», καὶ νά τὸ λέῃ μάλιστα ὁ καπετάν χωροφύλακας, στρίβοντας τὰ μουστάκια του, καὶ πῶς «κάνει καλὸ ἐξ ἄλλου καὶ τ' ἀδυνατίσμα ἐν γένει!», πού-λεγε ὁ ἄλλος, μὲ τὶς ἀμερικάνικες ἄρβυλες, σάν ἀρκοῦδα... Μὰ δὲν ἤξερε καὶ τί νὰ κάνῃ!..

— Ἐ, δέ' ναι ὥρα; ψέλισε κάποτε, παρακαλεστικά... Ψήλωσε κιόλα ὁ ἥλιος...

— Ἐ, ἄντε λοιπόν, νά τοῦ δίνουμε!..

Κι ὁ κερατάς, πράγματι γιὰ τὴ Χαλκίδα ἦταν τὰ γουρούνια του!..

Καὶ πατάει (πέταγε!) μ' ἓκατό τὸ δρόμο, ἀπ' τὴ Λεβαδιὰ κ' ὕστερα!

— Ἐε! τοῦ βαρᾶμε τὸ καπῶ.

(Τίποτα!.. Τὸν «κουφὸ»!..)

Καβάλλησα τὴν καρρότσα ἀπόξω - τοῦρθα μούρη μὲ μούρη:

— Ὅσο τρέχεις τώρα καὶ δὲν ἀκοῦς, τόσο θὰ γυρίσης πίσω, νά μᾶς ἀκουμπήσης στὴ Λεβαδιὰ, στὰ λεωφορεῖα - τόπιασες;.. Σταμάτα καὶ γύρνα!

Τὶ νὰ κάνῃ;.. Φρενάρησε, μανουβράρησε σάν τρελλός, κ' ἔκαν' ὅλο τὸ δρόμο πίσω, μπῆκε στὴν πλατεῖα, ταῦρος, μὲ τὸ μανιασμένο φορτηγὸ, καρφώθηκε μπρὸς στὰ λεωφορεῖα γι' Ἀθῆνα - κι ἀκόμα βλαστήμαγε!..

— Νὰ μὴ βλαστημᾶς τὰ θεῖα σου, γιὰ' θά σὲ γυρίσω στὴ Λάρισα, στὴν ΕΣΑ σου πάλι, νά τὰ βρῇς τὰ λεφτά σου!

Ξαναβλαστήμησε κ' έφυγε - με τὰ γουρουνάκια μέσα, τὰ έρμα, νάχουν χάσει τούς εκπαιδευτές, πάνω πού ρίξανε τὰ περιττά τους λίπη κ' είχαν αρχίσει νά γίνονται ξεφτέρια στη μοντέρνα *τεχνολογία!*..

Μπήκαμε στο λεωφορείο σάν κύριοι, σά λελέδες. Μά σέ λίγο αναγκαστήκαμε — δέ βγάλαν *κίχ!* οί κακόμοιροι οί συνεπιβάτες (εὐγενικότατοι!), μά έμείς ντραπήκαμε — και κρεμάσαμε τīs άρβύλες απόξω, άπ' τὰ πέτσινα κορδόνια έτσι!

Βρωμάγαν, ζέχνανε...- γουρουνίλα άσήκωτη!

Φτάσαμε ξυπόλητοι, με τīs κάλτσες, στην 'Αθήνα - σά σέ τζαμί!..

Γέλαγαν οί μαχαλόμαγκες, στην *Καρόλου* πού ξαναφοράγαμε τīs «άρωματικές» μας - μά ναι, μιά σκοτούρα ξέρεις! πού και ξυπόλητοι έμείς θά περπατούσαμε τή βρώμικη άσφαλτό της όλη τής 'Αθήνας, φτάνει πού τήν ξαναπατούσαμε! πού έδω, νά, τὸ σπίτι μας! πές όλ' ή 'Αθήνα καλύτερα τὸ δωμάτιό μας! μπορούσαμε και χάμω στὰ πεζοδρόμια της νά κοιμηθούμε! όχι κοιμόμασταν καλύτερα τριάντα μήνες στὰ κατσάβραχα; στīs κόχες τους, ή μέσ στ' άμπριά, στὸ χῶμα; ή κάτω άπ' τὸν οὐρανὸ ανελέητα νά βρέχη, νά βρέχη, νά βρέχη όληνύχτα, κι άλλη νύχτα, κι άλλες νύχτες άμέτρητες, κι άλλες μέσ στὰ πουρνάρια, κι άλλες μέσ στοὺς όλμους και τīs ριπές, κι άλλες νά χιονίζει και νά βουλιάζουμε, νά βουλιάζουμε, νά θαβόμαστε άπ' τὸ χιόνι μέσ στīs άφάνες τīs άγκαθερές, και νά ξυπνάμε νεκροί, νά λέμε «νεκροί; λές νεκροί, και δέν τὸ πήραμε κάβο πῶς γίνηκε;...»

Κι όμως! "Ήτανε ζεστά και μέσα κεί - ὡς και μέσα κεί, θαμμένοι στη λάσπη, στὸ χιόνι, στην άφάνα τήν άγκαθερή, στὸν τάφο τ' άμπρί, στὸν τάφο τὸ βράχινό μας, στὸ *Μάνκοβets*, στὸ Βίτσι! Μόνο έδω δέν ξέρω πιά, και με κρεββάτι πίσω μου, και κρεββατοκάμαρα, και σπίτι δλάκερο, και βιβλία και χαρτιά και άνέσεις και ζωή και δικούς μου άγαπημένους όλους κοντά μου - σήμερα δέν ξέρω: Πάντα ζεστά;.. Ναι; Ζεστή ή ειρήνη;.. Καλή ή ζωή κι όχι ὁ θάνατος;.. Βέβαιο πῶς έτσι;..

Και τότε γιατί γύρισα ένα μεσημέρι σπίτι κ' ένιωθα πῶς ὅλο τὸ πρωί πού γύρναγα γιά δουλειές, μου 'διναν, ὀλοένα, με τὸ κάθετί — τὸ κάθετί πούβλεπα, πού άκουγα, πού άπόφευγα και με κυνήγαγε, μου κόλλαγε και μου 'λεγε: «κ' έσύ, άπ' αυτό, πού ὅλοι!» — γιατί; γιατί, σά μιá χαρτοσακκούλα γιομάτη έμετό, και μου 'λεγαν: «πιές το! ὅλο πιές το! αυτό κ' έσύ, ὅπως ὅλοι!» 'Οπότε γιατί; γιατί, μά τὸ θεό και τούς άντίθεους όλους ρωτάω: γιατί *κακό μου ὁ πόλεμος, κακό μου ὁ θάνατος, κακό μου τὸ κακό μου, ὅποιο κακό μου;*

Παρά τή χαρτοσακκούλα αυτή, με τὸν έμετό άργά-άργά, γιατί όχι *καλό* κι ὁ πόλεμος, κι ὁ θάνατος νά φτερουγίζει συνέχεια πάν' άπ' τὰ κεφάλια μας, και τὸ πολυβόλο νά κακαρίζει, και τὰ *μαρσίπ* νά θερίζουν, και τὰ *τόμσον* καταιγιστικές, κι ὅλ' οί ὅλμοι μαζί νά ξαναρίχνουν, κι όλους τούς τόννους τὸ σίδερο πού φάγαμε κι ανταλλάξαμε (μ' ὅποιους ὅποιοι θεότρελλοι κι αν ὅποια ανταλλάξαμε, γιά ὅποιες τρέλλες ή μωρίες) γιατί; γιατί όχι *καλό*; τ' άνάποδα ὅλα στη ζωή μας: *καλά!* καλά και άγια (γιατί όχι); τὰ κακά και τὰ πιό θανάσιμα, τὰ πιό φονικά, δολοφονικά, κολασμένα!

Γιατί *καλό* λέει ή χαρτοσακκούλα αυτή άργά-άργά: «κ' έσύ άπ' αυτό! κ' έσύ άπ' αυτό!» - γιατί κ' έγώ; γιατί κ' έγώ; πού έγώ δέν τόβαλα στὰ πόδια ποτέ γιά νά ζήσω, δέ ντροπιάστηκα ποτέ γιά νά ζήσω τήν ειρήνη, δέν άρνήθηκα ποτέ κολασμένα τήν κόλαση γιά νά πιῶ τὸν έμετό της σήμερα και νά πῶ: «Παρακαλῶ, μου βάζετε άλλο ένα!», ξεχνώντας πῶς δέν είναι καν ποτήρι, χαρτοσακκούλα είναι, άεροπορική χαρτοσακκούλα από κείνες, με τή φίρμα τής εταιρίας: τοῦ έμετοῦ!

"Ὡς και τīs άρβύλες μας έμείς τīs βγάλαμε — πού μυρίζαν άθῶα γουρουνάκια *έπι σφαγὴν* τὰ έρμα! — ὡς κι αυτές τīs βγάλαμε, κι άς έρχόμασταν με τὰ μάτια ακόμα πυρωμένα άπ' τὸ θάνατο, φλογωμένα άπ' τὸ θάνατο, ὅλο τὸ θάνατο! τὸ θάνατο! τὸ

θάνατο! τὸ θάνατο! ἀλλὰ κόκκινο τὸ θάνατο! ἀδερφό μου τὸ θάνατο, τὸ αἶμα! ναί, τοῦ «ἐχτροῦ μου» τὸ αἶμα, τ' ἀδερφοῦ μου τὸ αἶμα, τὸ κόκκινο αἶμα, τ' ἀληθινό! ὄχι τὸν ἐμετό! ὄχι τὸν ἐμετό μου κάθε μέρα «ζωή μου» τάχα!

Γιατί νὰ μὴ φωνάξω *ἀδερφέ μου θάνατε!* *ἀδερφέ μου κακό μου,* ὅ,τι θές *πιό κακό μου, πιό θανατερό μου δώσε μου!* - ἀλλ' ὄχι αὐτό! Πῶς αὐτό εἶναι τὸ «καλό μου» τάχα; Πῶς ἐγινε νὰ πολεμήσῃ μ' αἶμα γιὰ τέτοιο ἔμπυο, μὲ σίδερα γιὰ τέτοια παλιόχαρτα, μὲ καρδιά γιὰ τέτοια παλιοτόμαρα;..

Ὦχ, βαρέθηκα καὶ τὶς ιδέες — τὶς ιδέες σας, τὶς ιδέες μου ὅλες! — καὶ τὰ νοήματα — τὶς ἀνοησίες σας, τὶς ἀνοησίες μου ὅλες! — καὶ τὶς «ἀρετές» καὶ τὰ «καλά» μας ὅλα!.. Δόσμου πίσω, Ἀντίθεε, τ' ἀντίθετα ὅλα, τ' ἀνάποδα ὅλα, ὅσα κακὰ μίσησα ὅλα!.. Μισητά, ναί, θανάσιμα, ναί, μαῦρα ναί, ὅλα· ἀλλὰ ὅλα μ' αἶμα, νὰ πάρῃ ὁ διάολος, ὄχι μ' ἐμετό τέτοιο, «τῆς εἰρήνης» λέει «κι ὄχι τοῦ πολέμου», «τῆς ζωῆς» τάχα «κι ὄχι τοῦ θανάτου»!

Ἔ, λοιπόν, καὶ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ θανάτου καὶ κάθε κακοῦ καὶ κάθε μαύρου καὶ κάθε κατάρσας καὶ κόλασης... μὰ μ' αἶμα.. ὄχι μ' ἐμετό σὲ χαρτοσακκουλές ἀργά-ἀργά ἔτσι, «ἀπολαυστικά», καὶ «βάλτε μου κι ἄλλο παρακαλῶ ἀπ' το ἴδιο!»

Δέ φάνηκε ὅμως ἔτσι ἐξαρχῆς αὐτό, σὰ γυρίσαμε.

Δέ φάνηκε καθόλου τέτοιο.

Τὸ καμουφλάζ του ἦταν τέλειο!

Τέτοιο καμουφλάζ δέ συναντήσαμε ποτέ στὸν πόλεμο, πούναί κ' ἐξειδικευμένος δά στὰ καμουφλάζ!

Τόχε ἢ «εἰρήνη»!..

Τώρα θυμᾶμαι - τί μαντικό ἦταν τὸ σαχλό ἀστεῖο μου, πὺ διάβαζα φωναχτά κάτι ἀφίσες ἀνάποδα, στὴ στρατοπεδία κεῖ στὸ *Δρέπανο* τῆς Κοζάνης, μέσ στα *τόλ* πὺ τὶς εἶχανε τὶς ἡλίθιες κρεμασμένες, κ' ἦτανε κάτι παγούρια τάχα, κ' ἕνα ζευγάρι κυάλια σ' ἄλλη, παρατημένα σ' ἕνα βράχο, σὲ μιά κόχη, ξέρω γώ - κ' ἔγραφε ἀπὸ κάτω, μὲ κεφαλαῖα:

ΚΡΥΠΤΕΙ ΑΣΦΑΛΩΣ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟΝ
Ο,ΤΙ ΕΓΚΑΤΕΛΕΙΨΕΝ Ο ΕΧΘΡΟΣ!

— ποίος βλάκας κηφήνας *ἄκαπνος* τόχε σκεφτῇ «γιὰ νὰ μὲς σώσῃ» ἀπ' τὰ παιδευμένα τάχα! — κ' ἐγὼ τὸ διάβαζα, μὲ δυνατὴ φωνή, ψέλνοντάς το συνέχεια, π' ἀντήχαε ὅλο τὸ τσίγκινο *τόλ* σάν καμπάνα:

ΚΡΥΠΤΕΙ ΑΣΦΑΛΩΣ ΤΟΝ ΕΧΘΡΟΝ
Ο,ΤΙ ΕΓΚΑΤΕΛΕΙΨΕΝ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ!

Μέχρι πὺ ξύπνησε, ὕστερ' ἀπὸ δυὸ βδομάδες, ὁ φρέσκος μας ὁ Α₂ καὶ μὲ φώναξε καὶ μοῦπε:

— Δέ μοῦ λές, σὲ παρακαλῶ; τί θές νὰ πῆς ἐσύ, μ' αὐτό πὺ φωνάζεις συνέχεια;

— Μὰ... τί ἄλλο; Αὐτό πὺ φωνάζω!..

— Ἄκου δῶ,.. νὰ τ' ἀφήνῃς αὐτά!..

— Μόρ' ἐγὼ τ' ἀφήνω, αὐτὰ δέ μ' ἀφήνουν! τοῦ πέταξα, καὶ συνέχισα νὰ φωνάζω ἅμα ἦταν μακρυνὰ ἢ ἀφεντιά του, ἢ πολλὰ ἐθνικόφρονη:

ΚΡΥΠΤΕΙ ΑΣΦΑΛΩΣ ΤΟΝ ΕΧΘΡΟΝ

— «τὸν ἐχθρόν! τὸν ἐχθρόν! τὸν ἐχθρόν!» τοὺς εἶχα μάθει τώρα νὰ φωνάζουν ὅλοι πάνω αὐτοῦ, *ἐν χορῶ!* — κι «ἀτάκα» ἀμέσως ἐγώ, νὰ μὴ χαθῇ τὸ «-όν», π' ἀντήχαε τί ὁμορφα μεταλλικά στὸ παγωμένο *τόλ*:

Ο,ΤΙ ΕΓΚΑΤΕΛΕΙΨΕΝ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ!

Αὐτὴ τὰν ἡ «λειτουργία» μας - τὸ «τροπάρι» μας τῶν κολασμένων καὶ τῶν περισσευόμενων!.. Τ' ἤθελε τώρα ὁ ἄκαπνος ὁ Ἀλφαῦο μας νὰ μᾶς κολλᾷ;..

Καὶ τώρα λέω πὼς ἤξερα, μάντης ἤμουνα δίχως νὰ τὸ ξέρω, τί φώναζα καὶ «λειτουργοῦσαμε» ν' ἀκοῦμε κεῖνο τὸ «-όσοον!»: «τὸν ἐχθρόσοον!», καὶ νὰ *ζεσταινόμαστε* ποὺ λέγαμ' ἔτσι, αὐτόματα συνεννοημένοι μεταξὺ μας, μὲ τὸ «τροπάρι» τῆς ἀφίσας ἐκείνης τῶν παγιδευμένων, σκαρωμένης ἀπὸ τρεχαγύρευε ποιὸν κηφῆνα τῶν ἀπυρόβλητων.

II

Ὅχι τί νόμιζες, ὅταν γύρισες;.. Πὼς ὅλα τάχα βάσταγαν τὴν ἀνάσα τους καὶ περίμεναν ἐσένα, μαζί νὰ ξαναρχίσετε νὰ ζῆτε;..

Ὅλα, ὅλοι, χωρὶς ἐσένα! Μιά χαρά καὶ χωρὶς ἐσένα - αὐτὸ νὰ τὸ μάθης, μὴν τὸ ξεχάσης, ποτέ! Καὶ θὰ σοῦ ξαναχρειαστῇ - ξέρεις *πότε!* Ἀπ' ὅλα ὅσα ἔχεις μάθει, αὐτὸ μονάχα, *τότε!* Φύλα το! Μὴν τὸ ξεγράψης! Κράτα το σταθερὸ παρονομαστή κάτω ἀπ' ὅλα κι ἀπ' τὸ κάθε τί - κάθε τί τους, κάθε τί σου! Χωρὶς αὐτό, κάθε λόγος λάθος! *Μιά χαρά καὶ χωρὶς ἐμένα!* - λέγε το νὰ τὸ συνηθίσῃς! *Σπουδὴ θανάτου* - καλὰ στόμαθ' ὁ Πλάτωνας, μὲ τὸ γέρο του στὸ *Φαίδωνα*. Μὰ ὄχι γιὰ τὴ σκέψη μόνο· εἶναι τὸ ἐλάχιστο ἡ σκέψη. Γιὰ τὴ ζωὴ ὅλη ὁ θάνατος — ὁ θάνατός σου — σταθερὸς παρονομαστής, ποὺ δίνει σ' ὅλα τ' ἀληθινὸ τους βάρος, καίει τὰ φλούδια ὅλα, τὰ ξερόφυλλα ὅλα, *καθαρίζει* γιὰ σένα, ὅπως καθαρίζαμε, μπρὸς στὶς θέσεις, γιὰ τὸ θάνατο ποὺ θὰ παίζονταν, κάθε ζωὴ, κάθε φυτὸ, πουρνάρι, δέντρο, χλωρίδα, λόγγο: Φωτιά σ' ὅλα! Νὰ μὴ μένη τίποτα ποὺ νὰ κρύβῃ τὸ θάνατο! Νὰ φαίνεται ὁλόσωμος, ἀτόφιος, μονᾶτος· πούρχεται κεῖ, νὰ τον! ἀνεβαίνει! ἔρχεται *γιὰ σένα, ναί!* στὸ βεβαιώνει! χαμογελάει ἀδιάφορος: *καλὰ ἔκανες καὶ καθάρισες, ναί, νὰ τὸ παίζουμε σωστά, ὁλοκάθαρα, ἀντρίκεια!* κι ἀνεβαίνει, ἀνεβαίνει! δέν τὸν κάνουν κόσκινο οἱ ριπές, μόνο τὸ θάνατο τὸν ἴδιο δέν κάνουν κόσκινο! αὐτὸς ξεδιψάει μὲ δαῦτες! τίς παίρνει ὅλες στὸ στήθος, βροντοχυτᾷν οἱ θώρακες του σὰ χαρούμενα φυλλώματα στὸ δροσερὸν ἡμέρα, σάν παλάμη φχαριστημένη παιδιοῦ ποὺ χορταίνει τρώγοντας τ' ἀγαπημένο του, τὸ πιὸ ἀγαπημένο του! Σκώνουν κουρνιαχτὸ οἱ ριπές, καπνὸ — ξέφτια τὰ ρουχὰ, τὰ κορμιά — κι αὐτοῦν πάλλονται οἱ θώρακες σάν παντιέρες στὸν ἄνεμο, *κι ἄλλο! κι ἄλλο!* λέει, κι ἄλλο νὰ πάλλονται! νὰ πλαταγίζουν, βαθιά χορτασμένες, πασίχαρες οἱ παντιέρες κ' οἱ θώρακες!..

Λοιπὸν αὐτὸ μὴν τὸ ξεχνᾷς! Κράτα το - μαζί θὰ πᾶμε!.. Καὶ τ' ἄλλο ποὺ ζοῦν ἐτοῦτοι μὲς στὰ δωματιάκια τους — τ' ἄλλο ὅλο, ποὺ πορεύεται λαμπρά καὶ χωρὶς ἐσένα — χάριζέ τους τ' ὅλο, δικό τους ὅλο!.. Ἐσύ μ' αὐτὸ θὰ πᾶς! Μ' αὐτὸ θὰ περάσῃς!..

III

Τὸν τελευταῖο μῆνα, στὴ στρατοπεδία, ὕστερ' ἀπ' τὴν κόλαση δύο χρόνια τοῦ Ἐμφυλίου, σάν τις τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς ἦτανε, πρὶν ἀπ' τὸ θάνατο, ποὺ λὲν πὼς περνᾷ ὅλα ὅσα ἐξησες ξανά σάν ὄνειρο ἄκακο, δίχως πόνους, βάσανα, αἶμα, δίχως ἀγωνία πιά καμμιὰ - ἔτσι, σάν ταινία στὸ πανί, κ' ἐσὺ ἀσφαλισμένος: *τοῦ θανάτου* πιά, δὲν ἔχεις τίποτα νὰ φοβηθῇς, ν' ἀγωνισθῇς, νὰ παλέψῃς, *ὅλα ἔχουν περάσει, ὅλα ἦταν*, σάν ποτὲ νὰ μὴν ἦταν, νὰ μὴν ὑπῆρξαν, πὲς πὼς τὰ σκέφτηκες, τὰ φαντάστηκες γιὰ ἕναν ἄλλο... Λοιπὸν, ἔτσι.. Μιά διαταγὴ ποὺ ἦρθε τῆς Μεραρχίας — *δικαιολογήστε*, λέει, *ὅσα παραλάβετε καὶ δὲν ἐπιστρέψατε!* — καὶ χρέωνε λοχαγοὺς καὶ διαχειριστὲς καὶ διοικητὲς τῶν ταγμάτων μ' ὅ,τι μὲς στὴ θύελλα τοῦ πολέμου παραλήφθηκε ποτέ!.. *Ὁ πόλεμος τέλειωσε, ἡ πατρίδα ἀπαιτεῖ ἀπόδοση λογαριασμῶν!* Ἐλάτε δῶ, νὰ κάνουμε τὴ «σοῦμα»!.. Οἱ σκοτωμένοι - καλὰ, ἐντάξει! Νεκροί, καὶ

θάφτηκαν» πήγαν και τὰ σχετικά στὰ σπίτια τους: «...Ὁ υἱός σας, κατὰ τὴν μάχην διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ ἀνωλύμου 1521, ἐπὶ τῆς τοποθεσίας *Τσέκουρα-Δέντρα*, ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντος» κ.τ.τ. Καὶ στὸ κάτω-κάτω: «ἤρωες»! Μὰ τὰ κουτιά τῶν μακαρονιῶν, τὰ χαρτονένια; Δέν εἶπαμ' αὐτά πὼς «σᾶς τὰ δανείζουμε, γιατί' ἡ μαμά Ἑλλάς εἶναι φτωχή καὶ τὰ χρειάζεται»; Ποῦν' τὰ χαρτόκουτα; Κι ἀμέ οἱ ἐνέσεις; Τόσες ἐνέσεις σᾶς δώσαμ' αἰμοστατικές, καὶ τόσες ἀτεμπρίνες, καὶ τόσα θερμόμετρα - ποῦν' τα; *Ἡ θὰ μοῦ πῆτε πὼς κατάπιε καὶ τόσες βελόνες ἐνέσεων; Τ' εἴστε, φακίρηδες; Φάγατε τίς βελόνες; Ἡ τ' ἄρβυλα, τίς βακέττες τοῦ καλοκαιριοῦ ἐκείνου, ποῦ δέ μοιράσατε;.. Μοιράσατε ἢ ὄχι;..* — Μάαα... πλάκωσαν οἱ ὄλμοι, στὰ *Τσέκουρα-Δέντρα* ὀχτῶ ἢ ὥρα, πάνω πούχαν φτάσει μόλις τὰ μουλάρια πούχαν φορτωμένα καὶ τ' ἄρβυλα (μαζί με τὰ μπιντόνια τὸ νερό, μαζεμένο στάλα-στάλα, κουπάκι-κουπάκι με χαρτονένιο καπάκι ὄλμου τῶν ὀγδονταένα χιλιοστῶν, ἀπ' τῇ λακκούβα τῇ λάσπῃ στὰ κόκκινα χῶματα κείνα), πλάκωσαν οἱ ὄλμοι κ' οἱ ριπές κ' οἱ μπρέντες βάραγαν ὅλες, γίνονταν τὸ *σῶσε!*, καὶ τὰ μουλάρια ξιππάστηκαν, γίναν πῆγασσοι τὰ μουλάρια! κανεῖς ἄλλοτε δέν ξανάδε μουλάρια νὰ τινάζουντ' ἔτσι, νὰ κάνουνε φτερά! τὰ βρήκαμ' ὕστερ' ἀπὸ τέσσερις μέρες, τρεῖς ὥρες δρόμο μακρυνά, νὰ βόσκουνε σ' ἓνα λιβαδάκι ἀμέριμνα, ξωφλημένο τὸν πόλεμο μέσα τους, μᾶς κοιτάζαν ἀθῶα στὰ μάτια μασουλῶντας τὸ φρέσκο χόρτο, παρέα με τὰ βόδια τῆς Τίλιας, κάτ' ἀπ' τὸν Προφήτ' Ἡλία τῆς Ὁξιᾶς,.. καὶ ποῦ νὰ τάβρουμε τ' ἄρβυλα; βρήκαμε καμπόσα, μονά — εἶχατε σ' ἄλλα σακκιά τὰ δεξιὰ, σ' ἄλλα τ' ἀριστερά (χωριστὰ τὰ *ἐρίφια* ἀπ' τὰ *πρόβατα*, κ' ἐδῶ δά!) — καὶ δέ βρήκαμε τὰ ταῖρια τους, θὰ τὰ βραν οἱ ἀντάρτες, θὰ τὰ φόρεσαν ὅπως-ὅπως, θὰ περπατᾶν τώρα «ἴσα» κατὰ τὴν ἀπόφασή τους, μὰ θὰ τοὺς παγαίνουν δεξιὰ τὰ μονόδεξα ποῦ φορᾶνε, ἢ κι ὅλο ἀριστερώτερα τὰ μοναρίστερα!.. — *Ν' ἀφήνετε τ' ἀστεῖα, καὶ νὰ τὰ γράψετε ὅλα καταλεπτῶς! Πὼς καὶ τί καὶ ποῦ καὶ πότε ἀκριβῶς, καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας! Καὶ νὰ συμπίπτουν ἀπολύτως με τὰς ἐκτελεσθεῖσας ἐπιχειρήσεις καὶ τὰς σχετικὰς ἀναφορὰς τοῦ Α, γραφείου σας - ἄλλως θὰ ἐλεγχθῇτε καὶ θὰ σᾶς καταλογισθοῦν τ' ἀπολεσθέντα εἶδη!* Ἐκάστη δὲ προανάκρισις θὰ τηρῇ ἀπαρεγκλίτως τὸν ἐξῆς τύπον, ἄλλως δέν θὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν: *Μαρτυρικά καταθέσεις δύο (2) αὐτοπτῶν, ἑνορκοὶ καὶ ὑπογεγραμμένοι ἐνώπιον ὑπευθύνου ἀξιωματικοῦ μονίμου· πόρισμα ὑπὸ τοῦ διεξαγαγόντος τὴν ἑνορκον προανάκρισιν μονίμου ἀξιωματικοῦ· πρότασις τοῦ διοικητοῦ τῆς μονάδος περὶ καταλογισμοῦ εἰς ὑπευθύνους ἢ παραγραφῆς τοῦ καταναλωθέντος εἴτε δεδικοιολογημένως ἀνωτέρα βία ἀπολεσθέντος στρατιωτικοῦ ὑλικοῦ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι: «Τὰ ὡς ἄνω κατὰ τὸ πόρισμα τῆς διεξαχθείσης προανακρίσεως ἀνωτέρα βία ἀπολεσθέντα ἐν.., τῇ.., κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν.., στρατιωτικὰ ὑλικά, π.χ.: χίλια ἑκατὸν τριάκοντα τρία (1133) κιβώτια ὄλμων ξύλινα τῶν ἐξήκοντα χιλιοστῶν, ὡς καὶ ἕτερα χίλια ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἐπτὰ (1187) ἐκ συμπεπιεσμένου πισσοχάρτου τῶν ὀγδοήκοντα ἐνὸς χιλιοστῶν ὄλμων ἐπίσης, προτείνεται ὅπως... (εἴτε «παραγραφῶσι», κατὰ τὰ ἐν τῷ πορίσματι κ.λ.)... (εἴτε «καταλογισθῶσιν» εἰς «τὸν» ἢ «τοὺς» κατὰ τὰ ἐν τῷ πορίσματι ὑπευθύνους...) Ὁ διοικητής:...* (Ἡμιανάπαισις!)

Καὶ τώρα;... Ποιὸς θὰ τὰ γράψῃ ὅλ' αὐτά;.. Καὶ ποιὸς ξέρει Καθαρεύουσα νὰ τὰ γράψῃ;... Καὶ τόσα κουτιά μακαρονιῶν, ποῦ γιομίζαμε χῶμα καὶ κάναμ' ἄμπριά, τριάντα μῆνες, ἢ ἀνοίγαμε καὶ στρώναμε κάτω ἀπ' τ' ἀντίσκηνα, στὴ λάσπη, στὸ νερό ποῦ τσουλάγε ρυάκια; Καὶ τόσες χιλιάδες κουτιά ὄλμων ποῦ πετάγαμε ἢ καίγαμε; Μόνο γὼ πόσα τσάκισα τιναχτά ἔτσι δυό-δυό ἀπὸ ψηλά στὸ μυτερό βράχο γιομάτα, νὰ τριψαλιάζονται διαδι-κομμάτια, τῶν ὀγδονταένα χιλιοστῶν (πιὸ βολικά: πιὸ φρέσκα ξύλα! κ' εἶχανε καὶ πιάσιμο πιὸ ἄνετο ἀπὸ τὸ σκονί, νὰ τὰ φέρνῃς ἄπ! καὶ τὰ δυὸ πάν' ἀπ' τοὺς ὤμους, καὶ νὰ τὰ κατεβάξῃς μ' ὅλο τους τὸ βάρος στὸ γρανίτη

νά σκίζουντ' ὅλο μακρυνάρια, βέργες-βέργες κατὰ τὰ νερά τους, πεῦκα θάτανε!) νά ζεσταθοῦμε κεῖ στοὶ πολικοὶ 24 ὑπό- τοῦ Μάνκοβets, καμμιὰ εἰκοσπενταριά κάθε σκοπιὰ στὴν ἄγρια κολασμένη νύχτα τρισημίσις ὥρες θάνατο!..

Καὶ ποῖος τάξερε ὅλ' αὐτά, καταλεπτῶς — τί ἔγινε; ποῦ, πῶς, πότε; σὲ ποιά ἐπιχείρηση ἀκριβῶς; πούπεσε ποιοῦ μουλάρι, σὲ ποιά χαράδρα, μὲ τί περιστατικά; καὶ νάναι πειστικά, νάν' ἀληθινὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα τ' ἄλλα, ξόν' ἀπ' τὰ πρὸς παραγραφὴν, ὥστε νά τρυπώσουνε κεῖ κάπου δυσκολοξεκαθάριστα καὶ πῶς δέν εἶν' ἀπολεσθέντα ὄντως τ' ἀπολεσθέντα! — ποῖος ὅλ' αὐτά, νά πάρ' ὁ διάολος, ποῦ πρέπει καὶ νά τὰ ξέρη ὅλα ὅσα γίνανε, καὶ νά τὰ τράβηξ' ὅλα τριάντα μῆνες, νά τάζησ' ὅλα καλο-χαρηγμένα μὲ μολυβιὲς πατημένες μέσα του νά μὴ χαθῇ ποτέ τὸ σχέδιο!, καὶ τώρα πάλι νά τ' ἀνεβάσῃ ὅλα πάνω, καὶ τσοῦκου-τσοῦκου, τσοῦκου-τσοῦκου ἐπακριβῶς, καὶ ὑπευθύνως κ' ἐνόρκως κ' ἐνυπογράφως, ἄλλως θὰ ἐλεγχθῇτε καὶ θὰ τὰ πληρώσετε! ὅλα θὰ τὰ πληρώσετε, μέχρι τελευταίας δεκάρας... ἅα! οἱ νεκροὶ νεκροὶ κ' οἱ κλέφτες κλέφτες, τέτοια νά λέμε τώρα;..

Ἐγὼ λοιπόν!.. Τώρα ἐγώ!.. «Σωτήρας», τώρα, ἐγώ! τῶν ἀξιωματικῶν ὅλων, ποῦ μὲ βλαστημάγανε, τὸν ἀριστερό! τὸν κηφῆνα! ποῦ δέ ρίχνει κι ὅλο γράφει! γράφει, γράφει, γράφει, συνέχεια, σὲ κάθε μάχη! πενταράκι τσακιστὸ δέ δίνει, ὁ προδότης, γιὰ τὸν Ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους!.. Τί τὸν ἀφήνουμε ζωντανό;.. Στρατοδικεῖο, καὶ ντουφέκι!..»

Τώρα ὅχι ὅμως! Τώρα λουκουμάκια, οὔζα, μεζέδες, σταφίδες, μπακλαβαδάκια, καρυδόπιττες - ὅ,τ' εἶχε καλύτερ' ὁ καθένας, γιὰ τὸ «σωτῆρα του», ποῦ τὰ θυμὸν ὅλα, θὰ τάγραψ' ὅλα, μὲ τὸ νῦ καὶ μὲ τὸ σῖγμα, πῶς ἀκριβῶς δηλαδὴ ἀπωλέστησαν, πάνω κεῖ στοὶ μουλάρι ποῦ γκρεμοστακίστηκε φορτωμένα, «καὶ βάλε μαζί καὶ τὰ θερμόμετρα!», «μὰ τὰ θερμόμετρα μὲ τ' ἄρβυλα;», «ναί! γιατί; μαζί 'ταν πές! στοὶ μουλάρι μὲ τ' ἄρβυλα εἶχαμε καὶ τὸ φαρμακεῖο, τὸ κουτί τοῦ νοσοκόμου!», «δὲ γίνεται! λέει ὁ κανονισμὸς νά τὸ κουβαλᾶμε μαζί μας, ὁ λόχος, στὴν πορεία! γράψαμε πῶς ἔρχονταν ξοπίσω, τὴν ἄλλη τὰ ζῶα, μὲ τὸν ἐφοδιασμό, τότε ποῦ στεῖλαν καὶ τὰ πέταλα!», «ὄχι! δὲ θυμᾶσαι! τὰ πέταλα μᾶς τὰ ρίξαν, μὲ τ' ἀεροπλάνα, μετὰ τὸν Προυνσό!», «ἂ ναι, τέλος πάντων» μιά φορά ὅχι μὲ τ' ἄρβυλα! θὰ τὰ χῶσουμ' ἀλλοῦ τὰ θερμόμετρα, μαζί μὲ τὶς ἐνέσεις καὶ τὶς βελόνες, σάν πλακῶσαν τοὺς ὄλμους λογουχάρη, στὸν Τσομπάνη, κ' ἔπες ἕνας θὰ ποῦμε, αὐτὸς ποῦ σκότωσε καὶ τὸ λοχία τόοοον... — πῶς τὸν λέγανε; πέστονα!.. —, τὸν Γλενταδάκη, ναί! Γλενταδάκη, τὸ κάθαρμα!..»

Μιλιά, τσιμουδιά ὁ λοχαγός, γιὰ τὸ «κάθαρμα»!.. Ἀστειεύεσαι; Ἀντιμιλᾶν, θυμώνουν, σεκλετίζουν τὸ «σωτῆρα» τους;.. Ποτέ!.. «Κάθαρμα» ὁ λοχίας ὁ Γλενταδάκης; «Κάθαρμα», «κάθαρμα»! Χίλιες φορές «κάθαρμα» - πᾶμε παραπέρα: στὰ μακαρονόκουτα!..

Ἐξησα ἓνα μῆνα — τὸν τελευταῖο — σάν ἡ μασκωτίτσα τοῦ Τάγματος! Μ' ἓνα κλασέρ γιομάτο προανακρίσεις ὑπὸ μάλης, μασουλώντας τὰ παξιμάδια, τὰ κουλουράκια, τὰ μπακλαβαδάκια καὶ τὶς καρυδόπιττες τοὺς τὶς σπιτικές, μὲ σταφίδες μέσα ξανθές, φουσκωμένες, τάπα στοὶ κονιάκ, κι ἀποπάνω σοκολάτες — ἀγοραστὲς ἀπ' τὴν Κοζάνη, ἅμα δέν εἶχανε ἀπ' τὰ σπίτια τους — καὶ σαραγλιά πολιτικά ὁ λοχαγός τοῦ πρώτου, καὶ κατὰφια, τουλοῦμπες, μπαμπάδες μελωμένους μέχρι λιποθυμία καὶ τζεράκια καταικίσια μὲ τσίπουρα πρῶι-πρῶι, κι ὅ,τι βάλῃ ὁ νοῦς σου!, πότε ρίχνοντας τὰ θερμόμετρα καὶ τὶς ἐνέσεις στοὶ γκρεμοί, στὰ τσακίδια, στὴ Ρούμελη, πότε ἀνεβάζοντάς τα στοὶ Βίτσι, κ' ἐκεῖ, στοὶ 24 ὑπό- «ἐθραύστησαν αἱ ἐνέσεις» (ὄχι καὶ τὰ θερμόμετρα, ρε στοῦρνε, ποῦ βιάζεσαι νά υπογράψης: «μόνιμος λοχίας Σαλταδορέ-

ας Νικηφόρος του Στεργίου»! τὰ θερμόμετρα δέ σπᾶν «ἐκ διαστολῆς λόγῳ πήξεως»! πρέπει νάχουνε μέσα νερό ἀγράμματα, ἢ ὅ,τι διαστέλλεται σάν τὸ νερό ἅμα παγῶση, καθὼς καλῶρα τὰ αἰμοστατικά! σκάσε! θὰ τὰ βάλω μὲ τὰ γράμματα καὶ τὰ καρπούζια τοῦ λοχαγοῦ, δέ θὰ τὰ ὑπογράψῃ ἡ ἀφεντιά σου αὐτά! ὁ ἄλλος! ποῦ θὰ καταθέσῃ γιὰ τὴ *Ρεκκά*, κι αὐτοῦ θὰ τ' *ἀπολέσωμ'* ὅλ' αὐτὰ συμπούρμπουλα, μαζί καὶ μὲ τὸν *Ἀρχιμήδῃ* τὸν κώδικα ποῦ κήκε, καὶ θὰ ποῦμε πῶς κήκαν, ναί, στὴ φωτιά ποῦ βάλαμε κατὰ τὴν ἀνίχνευση στοὺς παλιούς κλέφτικους φούρνους καὶ μᾶς πῆρε τότε ὁ διάολος κειμέσα, κι ἄρπαξαν κ' οἱ χλαῖνες κ' οἱ κουβέρτες καὶ τ' ἀντίσκηνα πούχαμε ξεφορτωμένα... σκάσε σύ, δέν ξέρεις! δέν ἦσουν φτασμένος τουλόγουσου στὸ Τάγμα ἀκόμα!..)

Κ' ἔτσι πήγαινε, ὀλοένα - μῆνα ὀλάκερο! Προανάκριση στὴν προανάκριση, καὶ ὅσπου καταθέσεις, κι ἄλλες καταθέσεις, κι ὅλα ὁμορφα μπλεγμένα, ἓνα γινομένα, νὰ μὴν πιάνῃ ἀντίφαση πουθενά κανεῖς, ἀκόμα κι ἂν καθότανε νὰ μελετήσῃ καὶ τὶς σαραντατρεῖς προανακρίσεις ὅλου τοῦ Τάγματος, ὅλες ἔτσι σὰ μυθιστόρημα - καὶ γιὰτὶ *μυθιστόρημα* καλὲ; *Μυθιστόρημα* τὸ λές ἐσὺ αὐτό; Τί, μὲ ψεύτικο αἷμα δηλαδὴ τσακίστηκαν τὰ μουλάρια στὸ γκρεμό καὶ μαζεῦαμε στὶς χοῦφτες τὰ κόκκινα λασπωμένα ψίχουλα τῆς γαλέττας κάτω στὴ χαράδρα, δίπλα στὴ σκασμένη κοιλιὰ τοῦ ζώου π' ἄχνιζε; Ποῦ δέν ἦτανε κ' οἱ ἐξήντα βελόνες τῶν ἐνέσεων αὐτοῦ δά; Ἔ, καὶ τί θές νὰ πῆς; Ἀλλοῦ δέν ἦτανε; Κι ἄλλοῦ τάχα, ρέ ἄκαπνε τῆς Μερραρχίας, ἡ ἴδια κόλαση δέν ἦτανε; Τί ξέρεις τουλόγουσου καὶ τσαμπουνᾶς; Ψέμματα δηλαδὴ ποῦ καήκανε κ' οἱ κουβέρτες μας; Ἦ πού καπνίσανε κ' οἱ φούρνοι οἱ κλέφτικοι τῆς *Ρεκκά*, πούχανε τρακόσα χρόνια νὰ καπνίσουνε αὐτοὺς μέσα, γιὰ ψωμί ζυμωτό, σικαλίσιο, τοῦ Κρυφοῦ Σκολειοῦ ἀπὸ τότε;.. Θές νὰ πᾶμε; Τώρα νὰ πᾶμε, θές;.. Θὰ περάσουμε τὸ μαντρί στὰ ριζὰ τοῦ Προσήλιου (τῆς *Σίγδιστας* ποῦ τὸ λέγανε πρὶν κουκουλώσουνε τὰ σλάβικα τοπωνύμια ὅλα), κ' ὕστερα τὶς χαλάβρες τὶς μαρμάρινες, σὰ γλουτοὺς καὶ σὰ στηθὰ ἀπὸ κάτασπρες γυναῖκες πελώριες, ἀρχετυπικές, ποῦ πάνω τους σαπίζουν τώρα λάστιχα ἀπὸ τραχτέρ μπουζοῦρες ξεκοιλιασμένα, σταλμέν' ἀπὸ ψηλά ἀπὸ τοὺς *Βωξίτες* — ποῦ τόχουνε σκουπιδαριό τους αὐτοῦ κάτω, τὴ *Ρεκκά*, τὴ μήτρα ποῦ κρυψε καὶ Λευτεριά καὶ Κρυφὸ Σκολεϊό, ξεστά, καφτά, καὶ ψώμισε ἀδούλωτα τοὺς κατατρεγμένους τόσους αἰῶνες! — καὶ θὰ τοὺς δῇς τοὺς φούρνους δεξιά, βαστᾶν ἀκόμα, νὰ ψωμίσουν κι ἄλλους! μεῖς τοὺς καπνίσαμε γιὰ τελευταία φορά! καὶ τώρα περιμένουν τὴ συντέλεια τοῦ πλανήτη, νὰ καοῦν καὶ τὰ λάστιχα! τότε, λέω, θὰ καοῦν καὶ τὰ λάστιχα τὰ ξαντεριασμένα σὰ μαῦρες σκολόπεντρες τοῦ Σκουπιδαριοῦ μας!...

Λοιπόν, τὸ πιστεύεις τώρα, ἔ;... Τώρα πούδες τὰ σημάδια τοῦ Σκουπιδαριοῦ αὐτοῦ πάνω στ' ἄσπρα μέλη ἅπ' τὶς *Πρώταρχες*, τὶς *Μαρμαρένιες* μας τὶς *Ερωτιάρες*, τώρα τοὺς πιστεύεις καὶ τοὺς φούρνους κι ὅ,τι κήκε αὐτοῦ γιὰ πάντα;..

...Κι ὅλ' ἀνεβαίνανε σὰ γέλιο, σάν καρικατοῦρα — καὶ τὸ αἷμα σὰ γέλιο, κ' οἱ νεκροὶ γελοῦμενοι, χαχανίζοντας μὲ τὸν ἴδιο τους τὸ θάνατο — καὶ μαζί σάν κλάμα κάτω ἅπ' τὸ γέλιο, σάν κλάμα μὲ τὸ τσίπουρο πολλές φορές, ποῦ ἔστω καὶ μὲς ἅπ' τὴν Καθαρεύουσα τῶν *πορισμάτων* καὶ τῶν *διὰ ταῦτα*, ἔστω καὶ μὲς ἅπ' τὸ «παστίσιο» τῶν συμπλοκῶν καὶ τῶν συμβάντων κι ὅλων τῶν φυτεμμένων ἀξεδιάλυτων παρασυμβάντων, ἀναδιδόταν πάλι τὸ αἷμα, κι ἄχνιζε καφτό, κατακόκκινο, πάλ' οἱ νεκροί, καὶ δέ γελάγαν, διόλου δέ γελάγαν τώρα μὲ τὸ τσίπουρο, κ' ἡ πέννα ἔσκαβε πάρα βαθιά, χαράκωνε τὶς κόλλες γρήγορα, νὰ φύγῃ, νὰ ξεάγῃ, τὰ δάχτυλα τῶν νεκρῶν π' ἀπλώνονταν, τὸν ἄχνό ἅπ' τὸ αἷμα ἀκόμα καὶ τοῦ Γλενταδάκη, πούτανε κάθαρμα, μὰ αἷμα καφτό, δέν ἤθελε παιγνίδι, δέ σήκωνε οὐτ' αὐτὸ κανένα παιγνίδι

πῶς χύθηκε, πῶς τινάχτηκε, πῶς μούσκεψε τὰ χαρτόκουτα ἀπ’ τὰ μακαρόνια καὶ τὰ πετάξαμε! τὰ πετάξαμε, κύριε τοῦ Ζ₂ τῆς Μεραρχίας μὲ τοὺς καταλογισμοὺς σου! τί σκατα-λογισμοὺς μᾶς γυρεῖς τώρα μὲ τὰ ματωμένα τὰ χαρτόκουτα;.. Αὐτὰ εἶν’ ἀλήθεια στὸ κάτω-κάτω, τὸ αἷμα εἶν’ ἀλήθεια! δέ σὲ κοροϊδεύουμε καὶ μὲ τὸ αἷμα! τὰ πετάξαμε πράγματι, καὶ καταλόγισέ μας τα! Μὰ ὄχι, ὄχι λυρισμούς τέτοιους! Δέν παραδέχονται λυρισμούς μ’ αἵματα κανενός εἶδους οἱ ἀπολογιστές, οἱ ὑπολογιστές: «Γιατί τὰ πετάξατε; Ἦταν πράγματι ἄχρηστα; Δέ ρωτάω ἂν ἦταν ματωμένα· ἄχρηστα πράγματι ἦταν; *Εἶχον φθαρῇ ἀνεπανορθώτως;*» «Μάλιστα!» — Μὴν τοῦ πῆς τί χρῶμα εἶχαν! Δέν τὸ θέλει τέτοιο χρῶμα ὁ ἀπολογιστής, οὔτε γραφτό! Δέν τότε νοιάζουν ἐν γένει τὰ χρώματα! Πέστου: «*Εἶχον ἀνεπανορθώτως!*» — «Μάλιστα! Εἶχαν μουλιάσει» (δέ λέω ἀπὸ τί) «*ἀνεπανορθώτως!*» — Ἄ, ἔτσι μπράβο! Δέ μᾶς νοιάζει ἀπὸ τί! — «καὶ δέν κάναν πιά γιὰ τίποτα!» (Πολύ ὥραϊα! Μιά στιγμή νὰ τὸ γράψω: «καὶ δέν κάναν πιά γιὰ τίποτα!») Τὰ χαρτόκουτα τῶν μακαρονιών - ὅπως δά καὶ τὰ κορμιά πού τὰ πότισαν καὶ τὰ μούλιασαν μὲ τὸ αἷμα τους!..) («Ποιὸ αἷμα; Τοῦ μουλαριοῦ; Τοῦ λοχία; Στὴ χαράδρα ἤ.. τί γράψαμε;.. Χάσαμε τὴ σύνταξη!..» «Μορέ ἂ’ σιχτίρ!.. Ἄς χάσαμε ὅ,τι θές!.. Καὶ τὴ σύνταξη ἀκόμα!.. Τί μουλαριοῦ, τί λοχία - αἷμα λέω! Λάσπη μὲ τὸ αἷμα, κι ἄχρηστα γιὰ ὅ,τιδήποτε παραπέρα! Τέρμα!..)

Φίνα λοιπὸν τὴν πέρασα! Σά στὸ σινεμά κάθε μέρα τὸν τελευταῖο μῆνα! Κι ὅλ’ ἡ «ταινία» ξαναπέρασε ἀργά-ἀργά μὲ γλυκὰ βιολίνα, καθὼς στὶς παλιές «βουβές», μπρός στὰ μάτια μου - καὶ τί ὥραϊα κουνιόμασταν, λικνιζόμασταν δεξιὰ-ἀριστερά, στὶς βαρκαρόλες, .. κάτι βαρκαρόλες ὄνειρο!., καθαυτὸ *ὄνειρώδεις βαρκαρόλες* πού γράφουν. (Ἄμ τί θαρρεῖτε σεῖς; Τὸ αἷμα μας, θαρρεῖτε, δέν ἔθρεψε τὸ ὕψος τους; Βέεεβαϊα! Νά λέγεται! Ὅλο τὸ ὕψος τους — τ’ «ἀντρίκειο!» τὸ «λεβεντικό!» «σὲ χρῶμα σάπιο μελιτζανί», μὲ τοὺς ἄκαπνους τοὺς ἐσατζῆδες στὰ κρεββάτια τῶν πρόσω (κι ὅλο *πρόσω!* *πρόσω!* *πρόσω καὶ μέσα!*) — ὅλο ἀπὸ τὸ αἷμα μας, καὶ σὲ βαθειά-βαθειά συμφωνία μὲ τὸ κατακόκκινό μας αἷμα!..

Ναί!.. Ἀλήθεια!..

Καὶ νὰ τη κ’ ἡ ἀπόδειξη σήμερα, χτές, αὔριο!

Δέν τὴν παραδέχεστε;.. Δέν καταπίνεται;..

Μπά! Ἰδέα σας!.. Καταπίνεται, καταπίνεται, μιὰ χαρά! Γιὰ ξαναδοκιμάστε! Μὲ τὴ χάρτινη σακκοῦλα εἶναι πολὺ ἀνετότερα! Μιά καὶ κάτω! Μὲ τίς ὕγιεις σας!

IV

— Σπουδαῖα τὰ λάχανα! μοῦ κάνει. Μᾶς κοπανᾷς τὸ *αἷμα!* καὶ τὸ *αἷμα!*, λές καὶ δέ χύνεται ποτᾶμα τὸ αἷμα διαρκῶς - καὶ τί μ’ αὐτό;.. Μιά σφῆνα κόλασης σοῦ ρίξαν αὐτοῦ, καὶ δέν τὴν παρᾶς - σὰν τὸ σκύλο μὲ τὸ βοῖδοκόκκαλο, πού ἔτσι καὶ πᾶς νὰ τοῦ τὸ βγάλῃς ἀπ’ τὸ στόμα, μὴν τσακίσῃ καὶ τὰ δόντια τοῦ αὐτοῦ πάνω, πού δέν ἔχει ψαχνό, σκῶνει τρίχα κι ὀρμαί!.. *Ἡ ζωὴ ἔχει κι ἄλλα!..*

Τὸν κοίταξα καλὰ-καλὰ... (Ποιός εἶναι δέν ξέρω. Πολλές φορές στὴ ζωὴ μου μοῦ μιλᾷ ἄξαφνα - μὰ δέν τὸν ξέρω καὶ δέ συστήνεται...)

Μπορεῖ νάχη καὶ δίκιο...

Μὰ γώ πρέπει νὰ τὸ βρῶ (κι ἂν ἔχη), ἀφοῦ πρῶτα τελειώσω μὲ τοὺς σιδερένιους νόμους μου, πούβγαλ’ ἀπὸ σφῆνα ἔστω, κόλασης μονάχα...

Ἐναν-ἐναν τοὺς φοράω, νά! Σά σιδερένια στεφάνια στὸ κεφάλι! Καὶ κάθε πούρχειται κάτι τῆς ζωῆς πούχει κι ἀπ’ τ’ ἄλλα, σφίγγουν οἱ βίδες παραπάνω, σφίγγουν οἱ

ναίρεσιν (γρουσουζή, έ γρουσουζή με τον Έπιτάφιο σου, μου βρηκες την ώρα!), αλλά των ζωντανών μορέ, των ζωντανών και ζωήν έχόντων και μετά το βράδι άπόψε! —, μι ά γούβα, μι ά θηκοϋλα να με βαστάη· μα τίποτα! Γλυστράει, γλυστράει διαρκώς κ' ύποχωρεί τ' άναθεματισμένο, σάν την άμμο άπ' τ ά χέρια φεύγει, την ξερή, έτσι φεύγει, βουλιάει κατά τη σάρα όλοένα κάτω άπ' τ ό κορμί μου! ("Άγκυρα νάχα νάριχνα! Νάχα, λέει, ένα γάντζο - ένα τσιγκέλι να κρεμιόμουν!..)

...Κι αυτοί δόστου δουλεύουν ένας-ένας τ ό σκαπανικό της όμάδας!..

...Σκάβουν, σκάβουν σάν τρελλοί!..

Πρώτος-πρώτος ό λοχίας! Τό πήρε πρώτος! Σκάβει, σκάβει, σκάβει - καμμι ά δεκαριά λεφτά.. "Υστερα τ ό πέρασε στόν πολυβολητή, άποπίσω του, τόν Πανταζή... Σκάβει, σκάβει αυτός - άλλο κ άνα τέταρτο... Τό πασσάρει μετά στόν Κωστή, τ ό «βοηθό» του... Σκάβει, σκάβει και τούτος - τ ό πασσάρει στό Γαλανάκο... Σκάβει, σκάβει κείνος - τ ό πετάει στόν Μαντζαφλάρα... Σκάβει-σκάβει ό Μαντζαφλάρας, τ ό ρίχνει στό θεσσαλό, τ ό Γκοϋσο... Σκάβει, σκάβει, σκάβει τ ό σκυλί ό Γκοϋσος... τόν περιμένω, να χορτάση κάποτε, να μου περάση κ' έμένα τ ό μαϋρο τ ό σκαπανικό, τ ό φτυάρι-τσάπα, να πάσω πιά λιγάκι να γλυστράω κατά τ ό θάνατο, σά στό πιάτο έτσι κάτ' άπ' τ ις ριπές τους, τ ις όβίδες, τ ους όλμους, μπά! Δέν τελειώνει αυτός, δέν ξεδιψάει ζωή! κι άλλη γλυκειά ζωή, ζωϋλα! κι άλλη, κι άλλη! όση μπορεί, όση πιό πολλή μπορεί, να σκάση άπό ζωή πιά! μα κι άλλη, κι άλλη, κι άλλη άκόμα!..

*

...Και μετά;.. Μετά, ύπάρχει τάχα κ άνας νόμος στό στρατ ό τ ου τόπου, της «πατρίδας» μας, π ου να τ ό γράφη έτσι τάχα άκριβώς: πώς όποιος δέν είναι θεσσαλός κ' είν' άθηναίος, και δέν είναι Γκοϋσος μόν' φοράει γιαλιά, και δέν είν' άγράμματος μόν' είναι μορφωμένος, και δέν τόν τάιζ' ή μάνα τ ου άφιόνι να κοιμάται να μήν τηνε σκοτίζη στό θεσσαλικό κάμπο με τη γκρίνια του, παρά τόν κράταε ζϋπνιο, κι όσο γίνονταν πιό ζϋπνιο, με λόγια και μ' έργα και μ' άλφάβητα ζϋλινα άπό δυόμιση χρονώ - ύπάρχει, να πάρ' ό διάόλος, κ άνας νόμος τέτοιος, ειδικός, π ου να λή πώς όποιος είναι ψηλός κι όχι μπασμένος, με μεγάλα κανιά κι όχι κοντοπόδαρος και χαμηλόκωλος και ζουμπάς και τσαλακωμένος, όποιος με μεγάλο μέτωπο και πολλές έλικες στό μυαλό, κι όχι βραχυκέφαλος με κοντό μέτωπο, διόλου μέτωπο σχεδόν, με μαλλιά σάν τόν γορίλλα ως τ ά μάτια του, τ ά γουρουνίσια μάτια του, όχι με μεγάλα ματόκλαδα σά σκούπες, σά σάρωθρα να σκουπίζουν τ ό σάρμα τ ου κάλλιστου αϋτου κόσμου πέρα-πέρα ως την τελευταία του διαμαντένια και πϋρινη λεπτομέρεια... ύπάρχει, ναί, κ άνας νόμος π ου να τ ό λή, να τ ό γράφη χρυσοίς γράμμασι, να τ ό μάθω κ' έγώ άπόξω, να τ' άποστηθίσω μι ά κι όξω κάποτε να τ ό ξέρω, να τ ό λέω και στόν ύπνο μου, πώς: όποιος είναι καλύτερος, σκεπτικώτερος, έξυπνότερος, άνθρωπινώτερος, με μαλακώτερη καρδιά, με περσοτερη λϋψηση γιά τ ους άλύπητους (και γιά τ ους φονιάδες του άκόμα με περισσότερη λϋψηση άκόμα και γι' αϋτό: πούναι φονιάδες του ναί! άναμφισβήτητα! κι άρα: πώς όχι πιό δυστυχισμένοι), λοιπόν ναί, αϋτός πρέπει να πεθαίνη, να μήν παίρνη σκαπανικό αϋτός, αν τύχη σέ όμάδα μι άς διμοιρίας ένός λόχου ένός τάγματος πεζικού μι άς ταξιαρχίας μι άς μεραρχίας ένός σώματος στρατ ου μι άς στρατιάς μι άς «πατρίδας» σ' έναν πόλεμό της - αϋτός, τ ό τίποτα, πρέπει να πεθαίνη, έξω άπ ό θέση, στ ό πιάτο έτσι να πεθαίνη, και να ζουν οι πίθηκοι οι Γκοϋσοι, οι βραχυκέφαλοι δίχως μέτωπο με τ ά μαλλιά στ ά μάτια μέσα οι γορίλλες οι άφιόνι ποτισμένοι να βλακέψουν άπ' την πρώτη μέρα της ζωής τους γιά να μή σκοτίζουν την κουνέλα τη θεσσαλή τη μάνα τους να μπορη έλεύτερα να γα-

μιέται στο θεσσαλικό τὸν κάμπο τὸν πυρωμένο μ' ἄλλους μεγάλους Γκούσους καὶ νὰ γεννάῃ ἔτσι πολλούς-πολλούς ὑπογούρουνους μικρούς Γκούσους συνέχεια, κι αὐτοί, μὲ τὸ ἴδιο πάλι σκαπανικό, τοῦ ἴδιου μεγάλου νόμου τῆς ἴδιας «κοινῆς πατρίδας», νὰ σκάβουνε, νὰ σκάβουνε, νὰ σκάβουνε (γιά τὴ ζωοῦλα τους) καὶ νὰ γεννᾶν κι ἄλλους Γκούσους, κι ἄλλους Γκούσους, γιά νὰ μὴ χαθῇ ποτέ τὸ εἶδος τῶν Γκούσων! ἔ; ὑπάρχει ἓνας τέτοιος νόμος;

Πέ' μου, *Γουρουνέμπορα* ἀπὸ κεῖ ψηλά: τὸν ἐφτιαξες κι αὐτόν; 'Υπάρχει;..

“Οχι;

Δέν ἀπαντᾷς!

“Ε, γι' αὐτὸ λοιπὸν κ' ἐγὼ ἔκανα τὸν ἐξῆς ἀντίστροφο δικό μου, γιά μένα:

Διαφέρεις, ἔ; Διαφέρεις μὲ τὸ μεγάλο μέτωπο καὶ τοὺς πολλοὺς ἔλικες καὶ τὴ μεγάλη καρδιά τῇ λυπησιάρικῃ καὶ τὰ μεγάλα ματόκλαδα νὰ σκουπίζουν ὅλο τὸ «σάρμα εἰκὴ κεχυμένων τοῦ κάλλιστου κόσμου» ὡς τὸ τελευταῖο του διαμάντι καὶ πύρινο δάκρυ καὶ φλόγα ἀστέρι - ἔ, διαφέρεις;..

Μὰ σὲ τί διαφέρεις;..

Θέλεις σάν τοὺς Γκούσους νὰ ζήσης, πολὺ νὰ ζήσης; Θέλεις σκαπανικό κ' ἐσύ, τσάπα-φτυάρι, νὰ σκάψης, νὰ σκάψης, νὰ σκάψης σάν τυφλοπόντικας νὰ ζήσης, κι ἄλλο νὰ ζήσης, κι ἄλλο ἀκόμα νὰ ζήσης;..

“Ε, λοιπὸν, νὰ σοῦ πῶ ἐγὼ, μὲ τὰ μεγάλα μάτια, σὲ τί διαφέρεις - ἐγὼ θὰ σοῦ πῶ, μιά γιά πάντα, ζήσεις δέ ζήσεις καὶ πέρ' ἀπ' αὐτὸ τὸ βράδι:

‘Εσύ διαφέρεις κατὰ τ' ὅτι, πρῶτα-πρῶτα, πάνω ἀπ' ὅλα, ἐσύ δέ θέλεις σάν τοὺς Γκούσους νὰ ζήσης! Κι ἂν ἦτανε νὰ μὴ γίνονταν ἀλλιῶς, παρὰ «σάν τοὺς Γκούσους κ' ἐσύ», ἔ, ἐσύ λοιπὸν τότε δέ θέλεις καθόλου ποτέ νὰ ζήσης! Τὸ τελευταῖο, τὸ πιὸ ἀμελητέο ἀπ' ὅσα θὰ μπορούσες τάχα νὰ θέλῃς ἐσύ, θάταν τὸ νὰ ζήσης!.. “Οχι! ‘Εσύ, μὲ τὴ λύπη τὴν ἀληθινὴ γιά ὅλους τοὺς Γκούσους τοῦ κόσμου, αὐτὸ ἀκριβῶς: Δέ θέλεις νὰ ζήσης!..

Κείνος

ΣΤΑΝΤΗΣ Ρ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Γένεσις

Σήμερα βρήκα πώς
οί γραφές που λένε
πώς ό θεός
άφοῦ έπλασε τόν άνθρωπο
πνοήν ζωής ένεφύσησεν
είς τó πρόσωπον αὐτοῦ
καί έγένετο ψυχή ζωσα
έχουνε λάθος.
Έγώ πιστεύω πώς
έχουν συμβή
άλλεπάλληλες παρανοήσεις...
Έ πνοή
δέν ήταν τοῦ θεοῦ·
ήταν πνοή άνέμου,
δροσεροῦ ανοιξιάτικου άνέμου
π' ανοίξε με κρότο
ένα μεσημέρι
τό πρόχειρα μανταλωμένο παράθυρο,
πού έβλεπε σ' έν' άνθισμένο κάμπο
στ' ανατολικά...
Ό κρότος καί τ' άπότομο φῶς
στήν κάμαρα τοῦ ανθρώπου πού κοιμόταν
ήταν άρκετά
γιά νά γίνη
ψυχή ζωσα...

Κι άκόμη παρακάτω,
πού ό θεός έφύτευσε παράδεισον κατ' ανατολὰς
καί έθετο εκεί τόν άνθρωπον -
λάθος πάλι κ' έδῶ.
Καί τó σωστό, έτοῦτο:
Καί έθετο θετόν ό θεός παράδεισον
καί έφύτευσεν εκεί τόν άνθρωπον...

Ναί, ναί!.. Στο λιβάδι πού είπαμε,
με τόν άνεμο πού αναφέραμε
— πού φύσηξε σήμερα τó μεσημέρι —
καί τó παράθυρο πού χτυπάει,
καί με ζύπνησε,
κ' έτρεξα έξω
— ήλιόλουστο άπομεσήμερο —
βόλτα στόν κήπο!..

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Όταν μιλάμε για πρόσωπο, προσωπική συνείδηση, σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴ μᾶζα, δὲν κάνουμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀναφερώμαστε στὴν ἀλήθεια σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ δόγμα. Τὸ πρόσωπο ἀποτελεῖ φορέα, κέντρο νοήσεως, τουτέστιν ἀφετηρία τῆς κινήσεως πρὸς τὴν ἀλήθεια, καὶ δὴ τὸ μοναδικὸ κέντρο νοήσεως. Ἀλήθεια καὶ πρόσωπο εἶναι τόσο ἀξεδιάλυτα μεταξύ τους, συν-νοοῦνται καὶ συν-υπάρχουν τόσο στενά, ὥστε δὲν νοεῖται οὔτε ὑπάρχει ἀλήθεια χωρὶς πρόσωπο καὶ δὲν νοεῖται οὔτε ὑπάρχει πρόσωπο χωρὶς ἀλήθεια. Πρόκειται γιὰ δυὸ ὅψεις τοῦ Ἐνός, τοῦ ὄντος.

Ἡ ἔξοχη ρήση τοῦ Παρμενίδη ταὐτὸν ἐστὶ νοεῖν τε καὶ εἶναι ἀποτελεῖ ἴσως τὴν ἀκρότατη σύλληψη σ' ὁλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος. Ἡ σύγχρονη ἀτομικὴ καὶ κβαντικὴ φυσικὴ, ποὺ χρειάστηκε πολλοὺς αἰῶνες πείρας γιὰ νὰ ἀποτινάξη τὸ νεοτῶναιο δόγμα περὶ ἀντικειμενικότητας τῆς Φύσεως καὶ νὰ φθάσῃ στὴν διαπίστωση ὅτι παρατηρητὴς καὶ παρατηρούμενα εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ὅτι ὁ διαχωρισμὸς τους εἶναι πνευματικὴ αὐθαιρεσία καὶ διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας, δὲν ἔκανε τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ ἐπαναλάβῃ τὸ πρὸ πολλοῦ διαπιστωθὲν ὅτι τὸ ὄν εἶναι διάχυτο στὸν Κόσμο, δὲν στέκεται ἐκτὸς τοῦ Σύμπαντος, δὲν κατοικεῖ στοὺς οὐρανοὺς. Καὶ ἡ ἡρακλείτεια σύλληψη περὶ Λόγου, τῆς συνεκτικῆς αὐτῆς Οὐσίας ποὺ ἐνώνει καὶ συντηρεῖ τὸν Κόσμο χωρὶς νὰ βρίσκεται ἔξω ἀπ' αὐτὸν — ὅπως καὶ ἡ ἀνάλογη πλατωνεὶα περὶ Ἰδεῶν, στὶς ὁποῖες μετέχει τὸ πᾶν καί, κατὰ ἔ-

να ἰσχυρότερο δεσμό, ἡ ψυχὴ μὲ τοὺς ἐν αὐτῇ λόγους —, κατὰ βάθος λύουν ὀριστικὰ τὸ φοβερὸ πρόβλημα τῆς ταυτότητας προσώπου καὶ ἀλήθειας, πρόβλημα ποὺ δυστυχῶς ἐμφανίζεται καὶ θὰ ἐμφανίζεται ὡς ἄλυτο ὅσο ἡ ἀνθρώπινη παράνοια θ' ἀγωνίζεται νὰ διαστρεβλώνη καὶ νὰ κακοποιῇ τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ προσώπου ὡς μοναδικοῦ κυττάρου ἀλήθειας ἀνατινάζει στὸν ἀέρα ὅλα τὰ δόγματα καὶ τὶς ἐξουσιαστικὲς κατασκευές ποὺ σφυρηλάτησε ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἡ πνευματικὴ Διαστροφή, ἡ ἱστορικὴ νόσος τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους. Γιατὶ κατὰ βάθος ὅ,τι ἀπέκοψε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν ὁμφάλιο λῶρο του, τὴν ἀλήθεια, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἄρνηση, ἄρση τῆς σχετικότητας, τῆς πρωταρχικῆς αὐτῆς οὐσίας, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἴδια ἡ ἀρμονία τοῦ ὄντος. Καὶ τὸ δόγμα τῆς «ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας» ποὺ τόσο ἀποπροσανατόλισε καὶ ἀποπροσανατολίζει τὴν ἀνθρώπινη σκέψη, εἶναι ὁ κρυφὸς ἀλλὰ μοναδικὸς πατέρας τῆς ἐξ-ουσίας, τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν οὐσία, ὁ βαθύτερος δημιουργὸς τῆς πνευματικῆς σχιζοφρένειας, ποὺ κατασυκοφαντεῖ τὸ ἐγώ, τὴ μόνη νόηση, γιὰ νὰ θεοποιήσῃ τὸ ἐμεῖς, τὸ ἀνύπαρκτο «ἐμεῖς», καὶ νὰ χτίσῃ τὸ τερατῶδες οἰκοδόμημά της πάνω στὸ ἔδαφος τοῦ ἀπόλυτου ψεύδους — ἀφοῦ τὸ «ἐμεῖς» οὔτε νοεῖ οὔτε εἶναι. Ἀντικειμενικὸς (ἐξωκοσμικὸς, ἐξωανθρώπινος) θεός, ἀντικειμενικὴ «ἐπιστήμη» καὶ ἄνθρωπος-ἀντικείμενο (μέλος τῆς μάζας, μὴ πρόσωπο) εἶναι οἱ τρεῖς θεωρητικοὶ στυλοβάτες τοῦ

άνθρώπινου αδιέξοδου, της ανθρώπινης βλακειάς και της ανθρώπινης ανελευθερίας.

Αἱ τοὶ οἱ πολυμαθεῖς «μελαγχολικοὶ *βλάκες*», ὅπως λέει ὁ ποιητής, ποὺ καταναλίσκουν ὁλόκληρη τὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ μάθουν τί σκέφτηκαν ἄλλοι, χωρὶς οἱ ἴδιοι ν' ἀποτολήσουν ποτὲ νὰ σκεφθοῦν τίποτε, ποὺ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ρίξουν στὴν πυρὰ ὁποιοιδήποτε ποὺ θὰ πῇ κάτι δικό του, μὴ «δόκιμο», ποὺ θεωροῦν ἱεροσυλία νὰ γράψῃ κανεὶς κάτι χωρὶς νὰ «τσιτάρῃ» καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὴ «βιβλιογραφία» του, μοῦ θυμίζουν τοὺς καλόγηρους-σοφοὺς τοῦ Μεσαίωνα, ποὺ δὲν ἔλεγαν καὶ δὲν ἔγραφαν ποτὲ τίποτα ἂν δὲν στηρίζονταν στὸ α ἢ β ἐδάφιο τῆς Παλαιᾶς ἢ Καινῆς Διαθήκης ἢ ἔστω τοῦ Ἀριστοτέλη. Πρόκειται γιὰ τοὺς σύγχρονους ἱεροεξεταστὲς τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Ἐπιστήμης, τοὺς κυρίαρχους τύραννους σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς γνώσεως καὶ τῆς Τέχνης, τοὺς ἐντεταγμένους στὶς διάφορες κατεστημένες ἐπιστημονικὲς *σχολές* καὶ καλλιτεχνικὰ *ρεύματα*, τοὺς φορεῖς δηλαδὴ τοῦ σύγχρονου σχολαστικισμοῦ — ἀκαδημαϊσμοῦ — ἐπιστημονισμοῦ, ποὺ δὲν ἔχει νὰ ζηλέψῃ τίποτε ἀπὸ τὸν σχολαστικισμό τοῦ Μεσαίωνα, οὔτε σὲ γνωστικὴ ξηρότητα καὶ στείροτητα οὔτε σὲ ἐξουσιαστικότητα. Γιατί αὐτοὶ ἀποτελοῦν τοὺς πνευματικοὺς βραχίονες τῆς ἐξουσίας, τῆς κατεστημένης ἰδεολογικῆς τάξεως τοῦ ἀστοκαπιταλομαρξιστικοῦ κόσμου «μας», αὐτοὶ χρησιμεύουν — συνειδητὰ ἢ ἀσυναίσθητα, ἀδιάφορο — ὡς συντηρητὲς τοῦ ἐξουσιαστικοῦ σκοταδισμοῦ, ὡς καταστολεῖς τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, ὡς θεματοφύλακες τῶν φιλοσοφικῶν, πολιτικοινωνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν δογμάτων, αὐτῶν ἀκριβῶς ποὺ γέννησαν τὸ σύγχρονο Μεσαίωνα

τοῦ Μαζισμοῦ καὶ τῆς δυστυχίας. Οἱ πολυμαθεῖς καὶ πολυῖστορες πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς προδότες τοῦ Πνεύματος, ὡς ἐχθροὶ τῆς ἀλήθειας.

Αλλὰ αὐτὴ ἡ μόδα τῶν books made of books, ὅπως τὴ χαρακτηρίζουν τὰ πιὸ φωτεινὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς μας, ἀποβαίνει τελικὰ καὶ κατὰ τῆς ἰδίας τῆς ἐξουσίας, κατὰ τῆς ἰδίας τῆς τάξεως πραγμάτων ποὺ ἰσχύει σήμερα: αἶρει τὶς δυνατότητες αὐτοελέγχου καὶ αὐτοσυντηρήσεώς της. "Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ πνευματικοὶ ταγοὶ τῆς ποῦ ἀσχολοῦνται μὲ τὶς «ἀναλύσεις», τὶς συρραφές καὶ τὰ συμπληρώματα, ποὺ λανσάρουν τὶς «ἐπανεκδόσεις» τῶν κατεστημένων καλλιτεχνικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ρευμάτων, στὴν πραγματικότητα δὲν κάνουν τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ καταδικάζουν τὸ κομφόρμ στὴν ἀποτελμάτωση, τὴ σήψη καί, συνεπῶς, τὸ θάνατο: Τὸ γατάκι ποὺ κυνηγάει τὴν οὐρά του δὲν βλέπει, δὲν ἀκούει, ζαλίζεται καὶ πέφτει!

Θὰ καταξίωνε τὸ Πνεῦμα, τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο, νὰ πῇ κάτι καινούργιο καὶ πρωτότυπο, ἔστω ἀμφιλεγόμενο καὶ ἐπισφαλές. Ἡ τόλμη αὐτὴ ἐνέχει, ναί, κινδύνους κριτικῆς καὶ ἐξοντώσεως. Οἱ ἄνθρωποι δὲν καταλαβαίνουν, φοβοῦνται, ὑποψιάζονται, βυσσοδομοῦν, σκέπτονται νὰ σὲ ἐξουδετερώσουν. Πῶς νὰ φαντασθοῦν, ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι πιὸ χρήσιμη γι' αὐτοὺς παρὰ γιὰ σένα, ὅταν νομίζουν ὅτι τὸ συμφέρον τῆς στιγμῆς πρέπει νὰ μὴ θιγῇ, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι μιὰ κατάστασις καταρρέει καὶ φαίνεται πρὸς τὴν ἐξαφάνισή της; "Ὁμως Πνεῦμα χωρὶς ἐλευθερία, θέλω νὰ πῶ ἐσωτερικὴ, *προσωπικὴ* ἐλευθερία καὶ ὄχι δοτὴ «ἐλευθερία», δὲν νοεῖται οὔτε ὑπάρχει. Καὶ ἡ ἐλεύθερὴ σκέψη ἀνταμείβει μὲ ἀνακούφιση τὸ δημιουργό,

τὸν διατηρεῖ σὰν *πρόσωπο*, τὸν δια-
σώζει ἀπὸ τὴν ταπείνωση ἀλλὰ καὶ τὸ
συναισθηματικὸ ἀδιέξοδο τοῦ μὴ προ-
σώπου. "Ἄν οἱ ἄλλοι δὲν καταλαβαί-

νουν τὴν προσφορά του —κακὸ γι' αὐ-
τούς, ὅχι γιὰ τὸ Πνεῦμα οὔτε τὸν πνευ-
ματικὸ δημιουργό!

Μετέωρος

ΖΩΗ ΣΑΒΙΝΑ

Στὸ φωτογραφεῖο

Στερεώνω τὶς λέξεις στὸ χαρτί,
τὸ γέλιο στὰ χεῖλη·
στερεώνω τὴν ἀπαλότητα τοῦ δέρματός μου,
γιατί, ξέρω, κωφεύει ἡ στερέωση τοῦ χρόνου.
Ἵπόγειο τὸ ἐμφανιστήριο.
Καὶ τὸ ἐγὼ μου ὑπεράνθρωπο
μ' ἐμφαντικὲς σκοτεινὲς κινήσεις
ξανὰ καὶ ξανὰ
ἐμβαπτίζει τὰ μὴ στερεώσιμα
στὸ ὑγρὸ τῆς στερέωσης,
μὴν πεθάνουν τὰ ἔξω
καὶ ξεθωριάσουν τὰ μέσα.
Σὰ νὰ σοῦ δέσανε τὰ μάτια,
κι ἀναζητᾷς τὸ στέρεο βῆμα, τὴν φωτεινότητα·
σὰ νὰ σοῦ δέσανε τὰ χέρια,
καὶ σύ, ἀκλόνητη,
ποῦ θὰ πεῖ
ἄκλωνη, ν' ἀγωνίζεσαι
καρπούς καὶ φύλλα νὰ δώσεις.
Ἔτσι ἀναζητᾷς τὸ στερεωτικὸ ὑγρὸ,
ποῦ σὰν ὑγρὸ κυλάει, φεύγει·
καὶ τὸ προσαρμόζεις
(σημεῖωνε: χάνω ἀπ' τὸ πραγματικὸ)
μὲ τουλουπάνι καὶ φάρμακο μέσα σου·
ἔτσι στὸ πρῶτο σύμπτωμα τῆς ἀσθενείας
— ἀναπόλησης σύμπραξη—
τὸ χρησιμοποιοῖς·
μόνο ποῦ μοιάζουνε μ' ἀντίκες
οἱ μούμιες μνημεῖς,
κι ἄλλες πετᾶς
κ' ἄλλες τὶς ἀξιολογεῖς,
ὅπως τὶς ιδέες στὰ ποιήματα.

Ἵποχωρητικότητα.

Ἀντίσταση.

Ἡ ἓνα πολύτροπο φιλί...

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Ρωμιοσύνη ή Έλληνικότητα;

Απειρα έχουν γραφτεί ως τώρα γύρω από το πάντα επίκαιρο και πάντα επίμαχο θέμα του ελληνισμού. Πολλοί έχουν ασχοληθεί επισταμένως και μās έχουν δώσει διεισδυτικότες αναλύσεις και περιγραφές του πολύπλοκου αυτού *φαινομένου*, που μās αφορά άμεσα και καίρια. Το περίεργο είναι πώς, παρ' όλες τις προσπάθειες και τις θεωρητικές προσεγγίσεις, τις πολύπλευρες ένδοσκοπήσεις, ή βαθύτερη έννοια του ελληνισμού, σ' όλη του την σφαιρικότητα, δέν έχει αποσαφηνισθεί απόλυτα και με πειστικότητα. Οί έρευνητές, οί ιστορικοί, οί φιλόλογοι και μελετητές της τέχνης, της φιλοσοφίας και της έπιστήμης του ελληνισμού, παλαιού και νέωτερου, καταλήγουν ό καθένας σέ διαφορετικά συμπεράσματα. Ό καθένας βλέπει από την δική του σκοπιά τό πολυσύνθετο πολιτιστικό, ύπαρξιακό, άκόμα και άνθρωπολογικό φαινόμενο του ελληνισμού, με τις μύριες εκφάνσεις και άπολήξεις, και καταλήγει, συνήθως, σέ προσωπικές θέσεις όπωςσδήποτε μονόπλευρες.

Έμās, έδω, δέν θά μās άπασχολήσει τό ίδιο τό πρόβλημα. Δέν θά έπιχειρήσουμε μιά άκόμη, λίγο ή πολύ άνολοκλήρωτη, ίχνηλάτησή του.

Η δική μας συνεισφορά στήν κατανόηση και σύλληψη του όλου πλέγματος των έννοιών, των αξιών και των στάσεων που χαρακτηρίζουν την ελληνικότητα θά περιορισθεί σέ όρισμένες βασικές διαπιστώσεις και μερικές σκέψεις, που, όπως νομίζουμε, θά βοηθήσουν στο ξεκαθάρισμα πολλών πραγμάτων γύρω από τό καυτό αυτό πρόβλημα και θά κάνουν εύκολότερη την προσέγγιση των τόσο αντίθετων, σήμερα, συμπερασμάτων των όσων έχουν ασχοληθεί σοβαρά με τό θέμα. Πραγματικά ξενίζει ή σημερινή τόσο μεγάλη διάσταση γνώμων γύρω από τό ίδιο αντικείμενο που, άνθρωποι με ελληνική παιδεία, ελληνικότατο φρόνημα και άναμφισβήτητη πατριδολατρία έχουν διατυπώσει. Σέ μερικές περιπτώσεις έχουμε την έντυπωση, πώς ό καθένας έχει πάρει ένα διαφορετικό δρόμο, μέσα στον ίδιο χώρο, και έχει καταλήξει σ' ένα δικό του τέρμα, άφου, πρωύτερα, βίωσε μιά δική του έμπειρία του αυτού φαινομένου που λίγες φορές έχει κοινά σημεία μ' εκείνη των άλλων.

Η διαπίστωση αυτή της μās οδηγεί σ' ένα πρώτο δικό μας συμπέρασμα: Ό ελληνισμός είναι κάτι τό πολύ εύρύ, τό πολυσύνθετο και πολυδιάστατο, που δύσκολα όριοθετείται και δύσκολα συλλαμβάνεται νοητικά σ' όλη του την πολυμέρεια. Όλοι μας ξεκινάμε, συνήθως, από κάποιες πα-

ραμέτρους του, γιά νά καταλήξουμε σέ κάποιους δικούς μας όρισμούς, που σπάνια συμπίπτουν μεταξύ τους. Άκόμα πιό έπισημής είναι ή προσπάθεια ν' άναζητηθούν όλα εκείνα τά κύρια χαρακτηριστικά του γνωρίσματα, αυτά που τόν κάνουν ιδιαίτερα νά ξεχωρίζει και νά διαφοροποιείται. Είναι πολύ άπλοικό νά πιστέψουμε, πώς ό ελληνισμός είναι μόνο έκφραση πολιτιστική ή πώς είναι μόνο αυτό που έμείς οί στερνοί έλληνόφωνοι και δυτικοθρεμμένοι κάτοικοι της γής τούτης, της ελληνικής, νομίζουμε ότι είναι. Μόνο άν τόν δούμε μέσα στήν ιστορική του διαδρομή, μπορούμε νά συλλάβουμε μιάν ιδέα γιά τό πλάτος και τό βάθος του και, πολύ περισσότερο, της πολυμορφίας του. Μόνο όταν τόν δούμε μέσα στίς πολυποίκιλες διαδοχικές μεταμορφώσεις του, τά τολμηρά και τά πολυδύναμα άνοίγματα του, τις άπεριόριστα άφομοιωτικές του ικανότητες, την έκπληκτική προσαρμοστικότητα του, θά μπορούμε νά εκτιμήσουμε την άκατάβλητη δύναμή του.

Πραγματικά, ό ελληνισμός ήταν και είναι κάτι πολύ περισσότερο άπ' όσο έμείς οί μίζερτοι και φτηνοί έλληνίζοντες του σήμεραν μπορούμε νά φαντασθούμε. Ίσως νά μās χρειάζεται κι έμās αυτό που πίστευε ό Περ. Γιαννόπουλος, ένα άναβάπτισμα στα νάματα του... ελληνισμού, μοναδική προϋπόθεση γιά νά μπορέσει τό ελληνικό έθνος, όπως έγραφε, αναβαπτιζόμενο στίς πηγές του, νά φωτίζει και πάλι τό κόσμο. Έτσι όλες εκείνες οί μικρολεπτομέρειες, που, γιά πολλούς, είναι τά σημάδια της ελληνικότητας, όπως ή λεβεντιά, τό φιλότιμο, ή φιλοξενία, τό κοινοτικό πνεύμα, ό άτομισμός, ή τόλμη, κ.λ.π., παύουν νά έχουν την βαρύτητα που τούς αποδίδουν, όταν δούμε τό όλο φαινόμενο του ελληνισμού σφαιρικά και όχι μόνο από άπόσταση χρονική-ιστορική, αλλά και ως κάτι τό πολύ εύρύτερο. Άς δούμε, πρώτα-πρώτα, τί μπορεί νά συμπεριληφθεί μέσα στα πλατύτατα και όπωςσδήποτε ρευστά και κυμαίνόμενα όρια αυτού που όλοι όνομάζουμε με την ίδια λέξη (ελληνισμός), αλλά τόν νοούμε ή και τόν νιώθουμε ό καθένας μας μ' ένα δικό του τρόπο, άλλοτε πολύ στενό και συχνά άόριστο. Έλληνισμός, όπως είπα, σημαίνει πολλά, πάρα πολλά. Είναι, ταυτόχρονα και παράλληλα, έκφραση μιάς εθνικής και φυλετικής ιδιομορφίας, της ελληνικής, αλλά άκόμα και ένας τρόπος ζωής. Είναι μιά παράδοση, είναι μιά δύναμη έπιβίωσης, με τεράστιες άφομοιωτικές δυνατότητες, ένα πλέγμα ά-

πό αξίες και ιδανικά, μία αίσθηση μέτρου και ισορροπίας, όμορφιάς και αγάπης γιά τήν φύση, μία κατάφαση τής ζωής. Έλληνισμός είναι, άκόμα, και μία ύψηλότατη ιδέα, μία πολύπτυχη προσπέλαση στο φαινόμενο τής ύπαρξης, μία πλατειά πολιτική ιδεολογία, ένα αισιόδοξο ένατένισμα, μία τάση και κίνηση εξισορρόπησης και έναρμόνισης τών αντίθετων, μία προσπάθεια κατανόησης και προσαρμογής, μία αδιάκοπη ανάγκη γιά γνώση τών γήινων και ταυτόχρονα τών υπερβατικών και τών μεταφυσικών φαινομένων...

Χωρίς νά ίσχυρισθούμε, πώς δώσαμε έναν πλήρη όρισμό του ελληνισμού —άπλως διαγράψαμε τά πλατύτατα όρια του και έπιαμαμε τις άπερίοριστες έννοιολογικές του δυνατότητες— θά προχωρήσουμε στή συνέχεια στον έντοπισμό, πάντα συνοπτικά, τών κυριώτερων σχημάτων, μορφών καί, γενικά, τών πιό χαρακτηριστικών τών μεταμορφώσεων μέσα στην ιστορική του διαδρομή. Κι' όλας, από τά πανάρχαια χρόνια ό ελληνισμός δέν ήταν ένιαίος και μοναδιάστατος. Έμφανίζεται μέ πολλά πρόσωπα ή, άν θέλετε, μέ πολλά προσώπεια.

Έχουμε, έτσι, τόν βαρύ, σοβαρό και άγέρωχο ελληνισμό τών Άχαιών, πού μία εικόνα του μάς δίνει ό Όμηρος: Συναίσθηση του χρέους, δύναμη, πείσμα, πολεμόχαρη διάθεση, ύποταγή στή μοίρα, κατάφαση τής ζωής... είναι μερικά από τά κύρια χαρακτηριστικά του. Βέβαια προϋπήρξε ή συνυπήρξε ό ελληνισμός τής Μινωικής Κρήτης, τών Νησιών του Αιγαίου και τών Κυκλάδων, τών Πελασγών και τών Μυκηναίων.... Δέν θ' άναφερθούμε σ' αυτές τις ελληνικές παραλλαγές, πού, κατά βάθος, λίγο γνωρίζουμε και όπωσδήποτε κάτι μάς ξεφεύγει από τήν βαθύτερη ουσία τής πνευματικότητάς τους και τής μυστηριώδους πρωτόγονης αλλά γεμάτης δυναμισμό ψυχούσνηςάς τους.

Πιό ξεκαθαρισμένες είναι οί ελληνικότητες τών κατοπινών φυλετικών κλάδων του ίδιου, πιθανότατα, άρχέγονου δέντρου, πού άνέβασαν τόν ελληνισμό στο άνώτατο σημείο τής ιδιαιτερότητας, τής δύναμης και τής πρωτοτυπίας του. Έχουμε έτσι τήν γεμάτη συμμετρία, βαθύτατο σεβασμό στις παραδόσεις, άπλοικότητα, συγκεντρωτισμό και αυστηρότητα ελληνικότητα τών Δωριέων, μέ ύποδειγματική έκφρασή της τόν τρόπο ζωής και βίωσης τών Σπαρτιατών. Έχουμε, άκόμα, τόν ελληνισμό τών Ιώνων. Ήταν όλο δεχτικότητα, αίσθηση όμορφιάς και καλαισθησίας, αισιόδοξία και όξυδέρκεια. Και τέλος έχουμε τούς παράλληλους ελληνισμούς, συγγενικούς μέ τούς προηγούμενους, άλλα και σέ πολλά σαφώς διαφοροποιημένους, πού δημιουργήθηκαν κάτω από τις ποικίλες τοπικές συνθήκες από τούς Αιολείς, τούς Έλληνες τής Κάτω Ιταλίας και τής Σικελίας, τούς Κορινθίους, τούς Ήπειρώτες καί, μέ κάποια καθυστέ-

ρηση, τούς Μακεδόνες και τούς Θεσσαλούς... Οί διαφορές ανάμεσά τους είναι μεγάλες όταν κυταχθούν από τήν σκοπιά τής τέχνης, του τρόπου σκέψης και έκφρασης, τής θρησκείας, τής νοοτροπίας...

Κι' όμως όλο αυτό τό πλέγμα τών φυλετικών και πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων έχει, ή καθεμία χωριστά και όλες μαζί, έντονη και σαφή τήν σφραγίδα του ελληνικού. Όλοι αυτοί μιλάνε τήν ίδια γλώσσα και λατρεύουν τούς ίδιους θεούς. Όλοι έχουν κοινούς δεσμούς μεταξύ τους και ζουν στήν ίδια γή, πού τήν ποτίζουν μέ τόν ιδρώτα τους, τήν λατρεύουν άλλα και τήν υπερασπίζουν μέ πείσμα από τούς ξένους εισβολείς.

Άλλά ή διαφορετικότητα και ή πολλαπλότητα του ελληνισμού είναι άκόμα πιό έμφανής στο ιδεολογικό και φιλοσοφικό επίπεδο. Το ελληνικό πνεύμα δέν έκδηλώθηκε ποτέ όμοιόμορφα σ' όλόκληρο τόν ελληνικό χώρο. Ή Άθήνα ήταν, βέβαια, ή καρδιά του πνεύματος αυτού, άπ' όπου έκπορεύθηκε μιά όρισμένη περίοδο και άκτινοβόλησε άργότερα σέ παγκόσμια κλίμακα. Όστόσο δέν ήταν μόνο οί Άθηναίοι οί φορείς του. Ήταν καί ό Πίνδαρος από τή Θήβα, ό Άριστοτέλης από τά Στάγειρα καί, παλαιότερα, ό Ήράκλειτος, ό Θαλής, ό Άναξίμανδρος και τόσο άλλοι από τις πόλεις τής Μικράς Άσίας, ένώ άλλοι προέρχονταν από τήν αντίπερα πλευρά, τήν Νότια Ιταλία (Πυθαγόρας, Παρμενίδης, Έμπεδοκλής...).

Η πολλαπλότητα και ή πολυπλοκότητα όμως τής ελληνικής σκέψης και διανόησης προκύπτει και από ένα άλλο γεγονός: τήν άδυναμία άνέρευσης μιάς κοινής γραμμής, ένός ένιαίου άξονα κοινής άναφοράς. Στόν ίδιο χώρο και στήν ίδια χρονική, περίπου, περίοδο εμφανίσθηκαν τά πιό διαφορετικά ρεύματα. Έχουμε έτσι μυστικούς (όπως ήταν οί Όρφικοί μέ τις νηστείες τους και ό Πυθαγόρας μέ τούς κυάμους του), κυνικούς, άθεους, ήθικολόγους, σκεπτικιστές, θετικιστές, έλευθερόφρονες, άκόμα και λίγο ή πολύ όρθολογιστές, όπως ήταν οί Έπικουρείοι και οί Άριστοτελικοί.

Βέβαιο είναι, τέλος, πώς αυτοί πού θεμελίωσαν και διαμόρφωσαν τόν ελληνικό πολιτισμό, πού τόν βίωσαν και τό έφάρμοσαν, ήταν άνώτερα και προικισμένα πνεύματα, στοχαστές ή καλλιτέχνες μέ τις πιό διαφορετικές ιδιοτυπίες και ιδιορρυθμίες, άρνήσεις και καταφάσεις, πού, ώστόσο, στάθηκαν τό ίδιο δημιουργικές και γόνιμες. Μεγάλες είναι έτσι οί διαφορές ψυχουσύνθεσης και νοοτροπίας ανάμεσα στον Σωκράτη και τόν Θουκυδίδη ή τόν Ήράκλειτο και τόν Άριστοτέλη, τόν Πίνδαρο και τόν Αίσχύλο, όπως και σ' όλα τά κορυφαία πνεύματα του ελληνισμού, πού τού χάρισαν αυτή τήν θαυμαστή πολυμέρεια και πρωτοτυπία. Χάρη σ' αυτούς έγινε δυνατό νά συμπεριληφθούν στον ελληνισμό όλα τά υπερβατικά και τά ανθρώπινα, όλα τά θετικά και τ' άρνητικά, όλες οί άρετές άλλα και

όλες οι αδυναμίες και τα ελαττώματα που σημάδεψαν και σηματοδοτούν κάθε τι το ανθρώπινο. Ακριβώς το μεγαλείο του ελληνισμού είναι, ότι όλα εξισορροπούνται μέσα του και βρίσκονται πάντα σε μία μόνιμη φόρτιση μία ζέουσα επικαιρότητα. Οι φορείς του, οι κάθε λογής εκπρόσωποί του, ακόμα και οι κοινοί, οι απλοί Έλληνες, δεν επιζητούσαν την τελειότητα. Είχαν μαζί με τις υπέροχες αρετές τους και κάθε λογής ελαττώματα. Ο Πλάτων γράφει, πώς οι συμπολίτες του είχαν «ἀκόρεστον ἔρωτα γιὰ τὸ πλοῦτο» και ότι στις δίκες τους οι μισοί απ' αυτούς ήταν ἐπίσκοποι (*Νόμοι*, 831, 948). Απὸ ἄλλες πηγές, ἀλλὰ και ἀπ' ὅσα ἐμεῖς οἱ ἴδιοι μπορούμε νὰ κρίνουμε, οἱ Ἕλληνες γενικά είχαν και ἕνα πλῆθος ἄλλες ἀδυναμίες. Ἦσαν φιλόδοξοι, φιλόδοικοι, καυγατζήδες, φιλοπόλεμοι, ἔριστικοί, ἐγωϊστές, φιληθνοὶ, εὐμετάβλητοι...

Ὅσο ὅμως ἀληθεύει πὼς δὲν ἦσαν ἅγιοι, ἀληθεύει πὼς ὅλοι μαζί, ἐπιφανεῖς και ἄσημοι, σὲ μιὰ συλλογικὴ προσπάθεια θεμελίωσαν αὐτὸ πού σήμερα ὀνομάζουμε ἑλληνικὸ θάυμα· και μάταια ἐμεῖς, οἱ πολὺ μεταγενέστεροι, πασχίζουμε νὰ τὸ καταλάβουμε και νὰ τὸ ἐπαναλάβουμε. Συνοψίζοντας τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ πρώτου (τοῦ ἀρχαίου) ἑλληνισμοῦ, θὰ μπορούσαμε νὰ συμφωνήσουμε με τις διαπιστώσεις τοῦ Ρ. Λίβιγκστον, ὅπως τις ἐκθέτει σ' ἕνα πολὺ ἀξιόλογο βιβλίο του (*Τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα και ἡ σημασία του γιὰ μᾶς*). Κύρια γνωρίσματά του ἦταν: Τὸ ὄρατο, ἡ ἐλευθερία, ἡ εὐθύτητα, ὁ ἀνθρωπισμός, ἡ ψυχικὴ ὑγεία και ἡ πολυμέρεια. Ὁ ἴδιος θεωρεῖ τὸν Πλάτωνα ἐξαίρεση, ἐνὼ στις ἐπιμέρους ἀναπτύξεις του διαπιστώνει και ἕνα πλῆθος ἄλλες ιδιότητες πού προκύπτουν, κυρίως, ἀπὸ τὸ ἔργο μερικῶν αὐθεντικῶν και ἀντιπροσωπευτικῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπως ὁ Πίνδαρος, ὁ Ὀμηρος, ὁ Ἡρόδοτος.

Ἀλλὰ κι' ὅλας ὁ ἴδιος διαπιστώνει μιὰ βαθύτατη σταδιακὴ ἀλλαγὴ στις δομές τοῦ ἑλληνισμοῦ, σὲν πνευματικὸ και ἰδεολογικὸ ὁλοκλήρωμα τῆς χοϊκῆς και ὑπαρξιακῆς του παρουσίας, στοὺς αἰῶνες πού ἀκολουθοῦν. Ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα π.Χ., ἔτσι, ὁ ἑλληνισμὸς ἀναπτύσσει μερικὲς νέες, ἀλλὰ πού ἔγιναν γρήγορα ἀπὸ τις πιὸ πρωταρχικὲς του, ιδιότητες, ὅπως τὴν λογικὴ, τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης, τὴν δυνατότητα τοῦ κριτικοῦ ἐλέγχου. Στους ἀμέσως κατοπινούς παίρνουν και ἄλλου εἶδους προεκτάσεις... Μὲ τὴν ἐπέκταση, τέλος, τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Ἀσία, τις κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὴν ἱδρυση τῶν ἑλληνιστικῶν βασιλείων ἔρχεται γιὰ πρώτη φορὰ ὁ ἑλληνισμὸς σὲ ἄμεση σχέση, ἀναμέτρηση ἀλλὰ και ἀντιπαράθεση με τοὺς ἄλλους τρόπους ζωῆς και σκέψης τῶν ἀσιατικῶν λαῶν. Ὅχι μόνο προσαρμόζεται ἀνετα μαζί τους, ἀλλὰ και ἀποφεύγει τις προσμίξεις. Αφομοιωτικός, εὐρηματικός πάντα, βρίσκει τρόπους συνυπαρξῆς, με τοὺς πιὸ διαφορετικούς ἰθαγενεῖς πολιτισμούς.

Παράλληλα δοκιμάζει ἐκεῖ με τὴν ἀδιάκοπη

σύγκριση και ἀποδεικνύει τις ἄλλες του ἀρετές, πού, στοὺς κατοπινούς αἰῶνες, θ' ἀποτελέσουν οὐσιώδη του γνωρίσματα. Τὴν ἀνεχτικότητα και τὴν εὐλυσία του, τὴν ἰκανότητά του νὰ παίρνει ὅ,τι καινούργιο παρουσιάζεται, νὰ τὸ ἐμπλουτίζει και νὰ τὸ ἐντάσσει στὸ δικό του κορμὸ με μιὰν ἀνεση και ἕναν τέτοιο τρόπο, πού νὰ μὴ ξεχωρίζει εὐκολα πὼς πρόκειται γιὰ κάτι τὸ ξένο πού ἐνσωματώθηκε μ' ἐπιτυχία σ' αὐτόν κι' ἔγινε ἕνα μαζί του. Στὰ χρόνια γενικά τῆς μεγάλης ἀκμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ συνεχεῖς και πολυσήμαντες εἶναι οἱ μεταμορφώσεις ἢ καλύτερα οἱ προσαρμογές του στις δεδομένες τοπικὲς συνθήκες και καταστάσεις. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού βαθαίνει συνεχῶς και πλουτίζεται ἀδιάκοπα παίρνοντας νέες προεκτάσεις και τὰ πιὸ διαφορετικὰ προσωπεῖα.

Ἡ ἴδια κατάσταση συνεχίζεται και ὁλοκληρώνεται, ὅταν ἔρχεται ἄλλοτε σὲ βίαιη και ἄλλοτε σὲ εἰρηνικὴ σύγκρουση με τὸ λατινικὸ πνεῦμα και τὴν κοσμικὴ ἐξουσιαστικὴ δύναμη τῶν Ρωμαίων. Ὅσο ἰσχυροί, ἀνίκητοι και παντοδύναμοι — με τὴν τέλεια ὀργάνωσή τους, τοὺς νόμους τους και τοὺς θεσμούς τους — ἦταν οἱ Ρωμαῖοι στὸ πολιτικὸ και στρατιωτικὸ πεδίο, τόσο εὐθραυστοὶ ἀποδείχθηκαν στὸ πολιτιστικὸ. Ἡ ἱστορία τῆς γρήγορης βαθμιαίας ἑλληνοποίησής τους εἶναι γνωστὴ, ὅπως γνωστὴ εἶναι και ἡ ἔντονη ἑλληνοποίηση τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν θρησκευτικῶν, φυλετικῶν και ἔθνικοκοινωνικῶν πολιτισμῶν, τοῦ ἱρανικοῦ, τοῦ αἰγυπτιακοῦ, τοῦ ἰουδαϊκοῦ. Οἱ σχέσεις ἑλληνισμοῦ και ἰουδαϊσμοῦ ὑπῆρξαν στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο φιλικές, ἀν και ἀπόλυτα ἀνισες.

Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ὁ ἄκαμπος, τραχὺς και ἐρμητικός, κλειστὸς στὸν αὐτὸν του ἰουδαϊσμὸς μπολιάσθηκε τότε με ἰσχυρὲς δόσεις ἑλληνικῶν πολιτιστικῶν μοσχευμάτων. Ἐχασε γρήγορα ὀχι μόνο τὴν ἀκαμψία του και τὸ μονοδιάστατο τῆς σκέψης του ἀλλὰ και ἕνα μέρος τῆς γλώσσας του, ἀφοῦ ἕνα πλῆθος Ἑβραίων τῆς ἐποχῆς μίλησαν, σκέφθηκαν και ἔγραψαν ἑλληνικά (Ἰώσηπος, κ.λ.π.).

Ἀλλὰ οἱ ἀλλαγές κι οἱ μεταμορφώσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ συνεχίστηκαν ἀδιάκοπα. Συρρικνώσεις και ἀπώλειες ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, βαθεῖς ἐπιδράσεις, ἀπλώματα και διεισδύσεις ἀπὸ τὸ ἄλλο, σὲ περιοχές νέες και ἀγνωστες ὡς τότε. Κι' ὅλας μπορούμε νὰ τὸν παρομοιάσουμε, ἐκεῖ στὰ τέλη τοῦ 3ου και τις ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα μ.Χ., ὅταν ἀρχίζει νὰ ἔρχεται σὲ ἀνοχτὴ σύγκρουση με τὸ χριστιανισμό, μ' ἕνα παράξενο μωσαϊκό. Ἡ δύναμη και ἡ ὁμορφιά του εἶναι οἱ «ψηφίδες» του, οἱ πιὸ ἀνόμοιες και διαφορετικές, πού, ὡστόσο, ὅλες μαζί αὐθεντικὰ τὸν ἀντιπροσωπεύουν. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς και ὁ μυστικισμός, ὁ συγκρητισμὸς και σκεπτικισμὸς εἶναι τώρα τὰ καινούργια του «πρόσωπα» στὴν θρησκευτικὴ και φιλοσοφικὴ του διάσταση, με διαθέσεις, ἀκόμα και τάσεις, ἀποκρυφιστικὲς και

μονοθεϊστικές. Ο αυταρχισμός αλλά κι οι δημοκρατικές διαδικασίες διακυβέρνησης, ο διάλογος, οι ελευθερίες και τα δικαιώματα αλλά και ο έντονος συγκεντρωτισμός της εξουσίας είναι μερικά από τ' άλλα του πρόσωπα στο πολιτικό επίπεδο, όπου η βία και η απόλυτη κοσμική κυριαρχία της Ρώμης επισκιάζει τα πάντα. Αντίθετα, ο ελληνισμός επιβάλλεται πλατύτερα στο κοινωνικό επίπεδο. Απροκαταληψία, ανοχή, έλλειψη φυλετικών διακρίσεων, ανθρωπιστική μεταχείριση και έπιείκεια, κοσμοπολιτισμός και οίκουμενισμός από το ένα μέρος. Από το άλλο όμως συνεχίζεται και διευρύνεται η δουλοκτησία, ενώ η σκληρή μεταχείριση των δούλων, των ήττημένων, των γυναικών και των φτωχότερων τάξεων είναι ο κανόνας. Βαθειές κι έντονες και οι ταξικές και κοινωνικές διακρίσεις. Ανοχή και άποχή, έπιφυλακτικότητα, υπερηφάνεια, στωικότητα, σεβασμός και αναγνώριση της θέσης της γυναίκας είναι μερικές από τις άλλες ελληνικές «στάσεις» της εποχής, που συνυπάρχουν με τις προηγούμενες.

Ακόμα πιο πλατιοί και άνοιχτοι είναι οι όριζοντες του ελληνισμού στο πολιτιστικό επίπεδο. Ο ελληνικός τρόπος ζωής, σ' όλες του τις παραλλαγές και τις αποχρώσεις, άπλώνεται παντού. Η ελληνική αίσθηση της όμορφιάς και του ώριμου, αν δεν έχει υιοθετηθεί ολοκληρωτικά από τους κάθε λογής ποιητές, καλλιτέχνες, Έλληνες και έλληνίζοντες, ρωμαίους και Άσιάτες, τους έχει έπηρεάσει βαθύτατα. Το ίδιο τους έχει έπηρεάσει και η ελληνική σκέψη, σ' οποιαδήποτε έκφρασή της, ή ελληνική γλώσσα, ή ελληνική ιδεολογία, ενώ και ο ελληνικός λόγος στην ευρύτερη του έννοια τους θέλγει και τους γοητεύει. Στην περιοχή της τέχνης, γενικά στα γράμματα, την έπιστήμη ο ελληνισμός άποκτησε για πρώτη φορά μιá διεθνικότητα, που ήταν άγνωστη παλαιότερα. Άλλου συμπιεσμένο και καταπιεσμένο και άλλο προσαρμοστικό, εύκλειστο, όλο λαγαράδα και με απόλυτη έλευθερία κινήσεων το ελληνικό πνεύμα κατακάλυψε κυριολεκτικά όλοκληρο τόν τότε γνωστό κόσμο της Μεσογείου και των γύρω περιοχών.

Ός που φάνηκε ο Χριστιανισμός. Ανθελληνικός, έθρικός και άρνητικός μάταια προσπάθησε να επικρατήσει. Ήταν καταδικασμένος να περιορισθεί στα κράσπεδα της αυτοκρατορίας και να γίνει μιá ακόμα θρησκεία των περιθωριακών και της μάζας των καταπιεσμένων, όταν οι μεγάλοι έλληνικής παιδείας όπαδοί του, του 4ου κυρίως αιώνα, (Βασίλειος, Ίωάννης ο Χρυσόστομος, Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός κ.λ.π.) άποφάσισαν (άγνωστο αν αυτό άποφασίσθηκε συνειδητά ή έγινε σταδιακά και άνεξέλεγκτα) να διευρύνουν τα όρια του Χριστιανισμού και από μιá ββρική θρησκεία κλειστή, μιá θρησκεία όλο άπαγορεύσεις και άρνήσεις ζηλωτών και φανατικών, να την κάνουν μιá διεθνική θρησκεία προσιτή σε όλες τις έθνότητες και τους λαούς. Κι' αυτό έγινε (και μόνο έτσι μπορούσε να γίνει)

με την υιοθεσία των πιο βασικών ελληνικών αξιών. Ο χριστιανισμός με δόλωμα το ελληνικό ανθρωπιστικό πνεύμα, τις έτοιμες και κοινά άποδεχτές άπ' όλους αξίες του, προσέλκυσε και προσηλύτισε γρήγορα και εύκολα τους άλλους λαούς. Για πολλούς, από τότε και μετά, ο ελληνισμός άφομοιώθηκε από την νέα θρησκεία. Έγινε «έλληνοχριστιανισμός». Άλλαξε, άλλοιώθηκε, βιάστηκε, έπέρασε από προκρούστειες δοκιμασίες, για να ταιριάξει με το άκριβώς αντίθετό του: το δόγμα. Γιατί κυρίαρχη, ως τότε, άρχη και θέση του ελληνισμού ήταν ή έλλειψη κάθε δογματικής παρωπίδας. Στα πλαίσια του άδογματίστου, άφανάτιστου και έλευθερου ελληνισμού με τ' άνοιχτά του παράθυρα προς όλους τους όρίζοντες, το μόνο που δεν μπορούσε να χωρέσει ήταν άκριβώς ο φανατισμός, το δόγμα και ή κοσμική έξουσία της νέας θρησκείας.

Κι όμως, με το καιρό, την έπιμονή, την προσαρμοστικότητα και την μεθοδικότητα των χριστιανών άπολογητών και πατέρων το μήνυμα του χριστιανισμού έπεβλήθηκε και καθιερώθηκε σε βάρος της πρωταρχικής ελληνικότητας, που ήταν ο αντίποδας της θεϊστικής αντίληψης περί ήθικης, μονοθεϊσμού, σωτηρίας, άνάστασης, κ.λ.π. Μ' αυτή την μορφή, την νόθα για πολλούς, ο ελληνισμός επέζησε στους κατοπινούς αιώνες. Βέβαιο είναι, πώς ή «βεντούζα» που κόλλησε επάνω του, ή χριστιανική θεολογία και ήθική, τον έκανε άγνώριστο. Έπαψε πιά να λειτουργεί πολυδιάστατα και πολυπρισματικά σ' όλα τα επίπεδα της ανθρωπίνης ζωής και νόησης. Έγινε άκαμπτος και κλειστός. Όπως σ' όποτε, κι' αυτό άληθεύει, έχασε την παλιά του άκτινοβολία, τόν οίκουμενικό του χαρακτήρα, την παλιά άφομοιωτική του δύναμη. Ίσως «ώρμασε» και ένηλικιώθηκε. Έχασε όμως την δροσιά της νιότης του, την άπλη και ευτράπελη φύση του, τόν ήλαρό παγανισμό του. Η εϊρωνία, το σαρκαστικό χαμόγελο, ή άνοιχτοσύνη, ή περιπαιχτική διάθεση, το παινίδισμα της ματιάς του, ή άστραπή της μεγαλοφυΐας του παραχώρησαν την θέση τους σε άλλες αξίες και άλλα γνωρίσματα όλοτελα ξένα και τελείως άπομακρυσμένα από την άρχική φύση του. Έτσι «ξεδοντιασμένο» διαστρεβλωμένο και έξωραϊσμένο τόν παραλάβανε οι κατοπinoί, ένα ώχρο και θλιβερό κακέκτυπο του πρωτοτύπου...

Στα χρόνια του ύστερου Βυζαντίου και της τουρκοκρατίας, για ένα πλήθος αίτιες και λόγους που είναι γνωστοί, ο ελληνισμός πέρασε νέες δοκιμασίες. Κάτω από το βάρος της δουλείας, τις ταπεινώσεις, τις πιέσεις τις συνεχείς έπιθέσεις τόν έχθρών του, από Άνατολή και Δύση, συρρικνώθηκε ακόμα περισσότερο. Από το πλατύ δράμα μιás άνώτερης και όλοκληρωμένης βίωσης έγινε αυτοόσημος του γένους, της έθνικότητας, της θρησκείας... Έγινε από τους σκλάβους Έλληνες άσπίδα άμυνας και προύργιο άγώνα. Οι ίδιοι, ώστόσο, πιεσμένοι από τις συνθήκες και τις χαλεπές περιστάσεις, τόν άλ-

λοιώσαν, τὸν κόντυναν καὶ τὸν ἔκαναν σχεδὸν ἀγνώριστο. Ἔτσι βγήκε ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21. Μπαρουτοκαπνισμένος, ἀναβιωμένος καὶ ἀναβαπτισμένος στὴ λεβεντιά καὶ τὶς θυσίες τῶν γενναίων ἀγωνιστῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνα νοθευμένος.

Ἡ μακροχρόνια συνοδοιπορία του μὲ τὴν ὀρθοδοξία ἔγινε ἀφορμὴ πολλοὶ νὰ τὸν ταυτίσουν μαζί της. Ἔγινε, βέβαια, τὸ θαῦμα μιᾶς συνύπαρξης καὶ μιᾶς ἀμοιβαίας ἀλληλοσυγχώρευσης, ἀλλὰ αὐτὸ σὲ βάρος τοῦ καθάρου παλαιοῦ ἑλληνισμοῦ, πού πῆρε νέες διαστάσεις ὁλοτέλεια ξένες πρὸς τὴν ἀρχικὴ του φύση. Τὸ χειρότερο εἶναι, πὼς οἱ νεοέλληνες, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, ἔως καὶ σήμερα, συνεχίζουν νὰ τὸν διαστρεβλώνουν καὶ νὰ τὸν νοθεύουν. Ἀντὶ νὰ πᾶνε αὐτοὶ στὰ μέτρα του, προσπάθησε νὰ τὸν φέρουν στὰ δικά τους. Ἀντὶ νὰ τὸν καθαρίσουν ἀπὸ τὴν σκουριά καὶ τὴν σκόνη τῶν αἰῶνων, τοῦ προσθέτουν νέα. Γενικά, κάνουν ὅ,τι μποροῦν νὰ σπάσουν τοὺς δεσμοὺς πού τοὺς δένουν ἀκόμα μαζί του, αὐτοὺς τοὺς λιγοστοὺς πού ἐναπέμειναν. Σπᾶνε τὴν παράδοση, ἐγκαταλείπουν τὶς αἰώνιες ἀξίες του, ἀκολουθοῦν ξένα, δυτικὰ ἢ ἀνατολικά, πρότυπα ζωῆς καὶ σκέψης.

Ἀλλωστε ὁ ἴδιος ὁ ἑλληνισμὸς νιώθουν, πὼς δὲν τοὺς «πάει» πιά. Πολλοὶ προτιμοῦν τὶς κα-

τοπινὲς παραλλαγές του. Πιστεῦουν, πὼς εἶναι ρωμιοί, γραικοί, ὅπως, ἄλλοτε, ἦταν γραικύλοι, ραγιάδες... Τὸ νὰ λένε πὼς εἶναι Ἕλληνες (καὶ νὰ ἔχουν κάποια συνείδηση τῆς βαρειάς τους κληρονομιάς), τοὺς πέφτει πολὺ. Λέν τὸ θέλουν. Ὁ ὅρος «Ἑλληνισμός» δὲν τοὺς ἀρέσει, τοὺς βαραίνει τοὺς ὧμους... Φυσικά, ἔχουν παρεξηγήσει τὶς ἀξίες του καὶ λησμόνησαν τὰ ἰδανικά του. Τὸν ἔκαναν ἀκαδημαϊσμό, καθαρεύουσα, λογιωτατισμό, ὅ,τι στεῖρο, ξεπερασμένο καὶ ψεύτικο, παράλογο καὶ τετριμμένο. Ξέχασαν, πὼς ὁ ἑλληνισμὸς εἶναι δροσιὰ καὶ υἰεῖα, νιότη καὶ φηρίγος, αἰώνιο καὶ παντοτινὸ φῶς. Ἀλλὰ ἐμεῖς, σήμερα, δὲν τὸ θέλουμε τὸ δυνατό φῶς τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Προτιμοῦμε τὶς σκιές καὶ τὰ σκοτάδια τῆς ρωμοσύνης, τῆς γεμάτης νοθεύσεως καὶ ξένες ἐπιδράσεις. Ἀς ἐλπίσουμε, πὼς ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲν θὰ συνεχιστεῖ γιὰ πολὺ. Ἔχουμε κι' ἄλλους σοβαροὺς λόγους νὰ πιστεύουμε, πὼς ἡ διαδικασία τῆς ἐπιστροφῆς στὶς ἀρχαῖες πηγές τοῦ ἑλληνισμοῦ, στὶς ρίζες τοῦ ἔθνικοῦ, φυλετικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ μας ξεκινήματος, ἔχει ἀρχίσει. Ἀς εὐχηθοῦμε νὰ πάρει διαστάσεις καὶ ν' ἀγκαλιάσει τοὺς νέους, αὐτοὺς πού θὰ συνεχίσουν τὴν ἀναζήτηση καὶ θὰ βροῦν τὰ χαμένα, σήμερα, γνωρίσματα τῆς μεγάλης μας κληρονομιάς.

ΤΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Τὰ στέκια

Σκέφτομαι, πὼς τὰ στέκια χρειάζονται,
καφενεῖα κι ἄλλα, κυρίως ὅμως καφενεῖα·
πίνεις καφέ, μιλάς, βλέπεις,
σὲ βλέπουν, ἀκκίζεσαι, μιλάς, μιλάς,
χειρονομεῖς, σὲ βλέπουν, βλέπεις
πὼς σὲ βλέπουν, μιλάς
μιλάς, μιλάς, μιλάς.

Τὰ στέκια χρειάζονται,
ἂν καὶ ποτὲ δὲν μοῦ πῆγαιναν
οἱ βλαβερὲς κι εὐτελεῖς αὐτὲς ἀτμόσφαιρες.

Κι ὅμως χρειάζονται,
χρῖουν ποιητὲς τὰ στέκια,
καὶ μάλιστα ποιητὲς μεγάλους,
μὲ μεγάλη φωνή·
κι ὅλοι πιά μιᾶν γι' αὐτοὺς,
μαζὶ μ' αὐτοὺς,
κι ὅλοι μιᾶν, μιᾶν, μιᾶν!

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΑΛΤΑΙΟΣ

Νόηση και Παρανόηση

Μάταια ἀναζητοῦμε τὴν αἰτία τῆς γενικῆς ἐκτροπῆς καὶ κακοδαιμονίας ἐξω μας. Στοὺς «ἐξουσιαστές», στοὺς «ισμούς», στὴν «παράνοια». Γιατί τὸ λέμε αὐτό; Γιὰ δύο πολὺ σοβαροὺς λόγους. Ὁ ἓνας εἶναι, ὅτι, μεμφόμενοι ἐστὶ τοὺς ἄλλους, τοὺς γύρω καὶ ἐξω ἀπὸ μᾶς, κρίνουμε ἀφ' ὑψηλοῦ. Ὁ ἄλλος εἶναι, ὅτι ἐστὶ ἀποφεύγουμε νὰ δοῦμε τὴν αἰτία τοῦ κακοῦ μέσα σ' ἐμᾶς τοὺς ἰδίους, τοὺς κριτές καὶ ἐπικριτές. Εἶναι σὰν νὰ λέμε, ἑμμεσα: «*Ἐγὼ εἶμαι ἀθῶος ἀπὸ τὰ ἐγκλήματα, ποὺ διαπράττονται γύρω μου. Ἀπόδειξη, ὅτι τὰ καταγγέλλω. Ἐγὼ δὲν γεννήθηκα ἐξουσιαστής, ὅπως ἐκεῖνοι, οἱ ἄλλοι, οἱ ἐξω μου*».

Ἀλλὰ νά, ἀμέσως-ἀμέσως τὸ πρῶτο, τὸ μέγιστο ὀλίσθημα. Ὀλίσθημα ἀπὸ τί καὶ πρὸς τὰ ποῦ; θά ρωτήσετε. Ὀλίσθημα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια στὸ ψεῦδος ἢ στὴν ἐθελοτυφλία.

Τί θέλουμε νὰ ποῦμε μὲ τὰ παραπάνω; Θέλουμε νὰ ποῦμε, ὅτι τὸ πρῶτο βῆμα στὸ «*γνώθι σαυτόν*» εἶναι ἡ στροφὴ τοῦ προβολέα ἐπάνω σ' ἐμᾶς τοὺς ἰδίους. Ἄς ποῦμε, λοιπόν, πῶς ἐμεῖς, ποῦ ἐντοπίζουμε τὸ σφάλμα ἐξω μας, στρέφουμε τὸν προβολέα στὸ δικό μας πρόσωπο, λέγοντας: «*Γιὰ νὰ δῶ. Μήπως ὑπάρχουν μέσα μου ἴχνη τῆς ἐξουσιαστικῆς τάσης ποὺ κατακρίνω στοὺς ἄλλους;*» Κι ἂν μὲν ὁ προβολέας δὲν ἀνακαλύψει κανένα τέτοιο ἴχνος, ἔχει καλῶς. Ἄν, ὅμως, ἀνακαλύψει, τί γίνεται; Θά ἔχουμε τὸ θάρρος νὰ ὁμολογήσουμε τὴν ἐνοχὴ μας, τὴ σύμπραξή μας, στὴ γενικὴ κακοδαιμονία;

Ἄν διαθέτουμε κάποιο στοιχεῖο εἰλικρίνειας, ἴσως δεχοῦμε μὲ «ἐπιστημονικὸ» ἐνδιαφέρον τὴν ἀνακάλυψη τῆς «ἐξουσιαστικότητος» μέσα μας. Ἰσως ποῦμε: «*Τώρα μοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ μελετήσω ἐκ τοῦ συστάδην αὐτὸ τὸ τέρας, ποὺ κοντεύει*

νὰ τινάξει στὸν ἀέρα τὸν πλανήτη μας. Ἄς μακαρίσω, λοιπόν, τὴν στιγμή αὐτῆς μου τῆς ἀνακάλυψης».

Ἄς δοῦμε, τώρα, πῶς ἐμφανίζεται ἡ τάση τῆς ἐξουσίας σὲ μικρογραφία, στὸν ἑαυτό μας.

Παρατηρῶ γύρω μου, κάνω συγκρίσεις μὲ ἄλλους καὶ καταλήγω στὸ συμπέρασμα, ὀρθὸ ἢ ὄχι, ὅτι ἐγὼ εἶμαι πιὸ σωστός, πιὸ εὐφυής, πιὸ δυνατός, πιὸ ὀργανωμένος, πιὸ εὐρύς, ὅτι βλέπω καθαρά τὰ σφάλματα τῶν ἄλλων καὶ ὅτι μπορῶ νὰ τὰ διορθώσω. Ὅτ' ἐρώτημα, ὅμως, εἶναι πῶς, ἂν οἱ ἄλλοι ἀντιδράσουν; Μὰ εἶναι ἀπλό. Μὲ τὴ βία, μὲ τὴν ἐξουσία, μὲ τὴν πειθῶ, μὲ κάποιο σύστημα, μὲ κάποια πολιτικο-οἰκονομικὴ θεωρία. Καταστρώνω, λοιπόν, ἓνα σχέδιο δράσης, σκορπίζω τοὺς σπόρους μου καὶ περιμένω νὰ φυτρώσουν. Κι ἐπειδὴ πάντα ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ ἀσκοῦν ἑμμεσα τὴν ἐξουσιαστικὴ τους τάση διαλέγοντας τὸν ἡγέτη ποὺ θὰ τὴν ἱκανοποιήσει, ὁ φέρον ἔντονα τὸν σπόρο τῆς ἐξουσίας καταλαμβάνει συνήθως κάποιο ὑψηλὸ ἀξίωμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατευθύνει τὶς «συνειδήσεις». (Ποιὲς συνειδήσεις, ἀλήθεια; Ἄν ὑπῆρχαν συνειδήσεις, θὰ ὑπῆρχαν ἐξουσιαστές; Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἄλλο κεφάλαιο).

Ὅποιος διαβάσει αὐτὲς τὶς γραμμές, ἂς κάνει τὸν κόπο νὰ δεῖ μήπως φέρεται κάπως ἐξουσιαστικὰ στὸ ἄμεσο περιβάλλον του, οἰκογενειακό, ἐπαγγελματικό, φιλικό. Ἄν εἶναι εἰλικρινής, θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσει, ὅτι δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπ' αὐτὴ τὴν τάση. Ἐδῶ δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ τάση ἐμβόλιμη, υἱοθετημένη, ἐξωγενή. Ἄν εἶναι παρατηρητικός, δὲν θὰ ἀργήσει νὰ διαπιστώσει, ὅτι βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ τάση συμφοῇ. Μὲ μιὰ τάση ποὺ ἀναπτύσσεται καὶ ξεδιπλώνει τοὺς πλοκάμους τῆς σὲ κάθε στάδιο τῆς ἀνάπτυξής μας.

Παρατηρήστε τὰ παιδιά καὶ θὰ δεῖτε τὴν ἐξουσίαν σὲ πρωτόγονο στάδιο, στὴν πρώτη τῆς ἐπιφάνεια.

Τώρα ἴσως σκεφεῖτε: «*Ἄν εἶναι συμφυῆς, τότε εἴμαστε χαμένοι. Γιατί, πῶς εἶναι δυνατό νὰ ἀλλάξει κάτι τὸ συμφυές;*»

Ἀλλὰ νά, ἀμέσως-ἀμέσως μιὰ παρανοϊκὴ τάση. Θέλουμε νὰ ποῦμε μιὰ παρανόηση πού στὴν ἀκραία τῆς ἐκφραση ἀποκόβεται τόσο ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ὥστε νὰ καταλήγει στὸ νοσηρὸ φαινόμενο «παράνοια».

Ποῖο εἶναι, λοιπόν, τὸ σφάλμα στὴ σκέψη πού ἐκφράζει ἡ προ-τελευταία παράγραφος; Ἀπὸ τί γεννιέται ἡ παρανόηση ὅτι τὸ συμφυές δὲν ἀλλάζει;

Ἡ ἀπάντηση περιέχεται στὴν ἴδια τὴ λέξη *παρανόηση*. Λέξη πού θυμίζει τὶς ἀντιστοιχίες «παρα-ιατρικὴ», «παρα-λογοτεχνία», «παρα-ψυχολογία», «παρα-κρατικός» κ.ἄ. Τί δηλώνει, ἀλήθεια, ἡ λέξη *παρά*, ὅταν προηγείται ὀρισμένων λέξεων, ὅπως οἱ παραπάνω;

Στὴν ἱατρικὴ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, δηλώνει δραστηριότητες πού συντελοῦνται σὲ μιὰ περιοχὴ ἐξω καὶ γύρω ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα τῆς ἱατρικῆς. Στὴ λογοτεχνία, τὸ ἴδιο. Στὸ Κράτος, δηλώνει δραστηριότητες ἐξω ἀπὸ τὸ ἐπίσημο Κράτος. Στὴν ψυχολογία, φανερώνει τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ δραστηριοποίηση ἐνὸς χώρου στὸν ἐξωτερικὸ περίγυρο τῆς ψυχολογίας. Ἄν ἀκολουθήσουμε τὴν ἀναλογία, θὰ δοῦμε, ὅτι καὶ ἡ παρανόηση ἐξυπακούει μιὰ δραστηριότητα ὅχι τοῦ καθαυτοῦ νοῦ ἢ τῆς νόησης, ἀλλὰ μιᾶς περιοχῆς ἐξω ἀπὸ τὴ νόηση. Καὶ ἀφοῦ αὕτῃ ἡ περιφερειακὴ περιοχὴ δὲν φωτίζεται ἀπὸ τὸ φῶς τῆς καθαρῆς νόησης, φυσικὸ εἶναι νὰ μὴν νοεῖ, ἀλλὰ νὰ παρα-νοεῖ, δηλ. νὰ διαστρέφει τὴν πραγματικότητα ἢ τὴν ἀλήθεια.

Ὡστε, λοιπόν, ἡ παρα-νόηση (καὶ σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις ἡ παράνοια) ἐκπηγάει ἀπὸ μιὰ μισοσκότεινη περιοχὴ, πού δρᾷ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν κυρίως νοῦ καὶ συχνὰ ἐνάντια σ' αὐτόν. Ἄν προσέξουμε, θὰ δοῦμε ὅτι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς εἶναι ἡ μονομέρεια, τὸ μονοδιάστατο, τὸ φθέγμα: «*Τὰ πράγματα εἶναι ἔτσι, ὅπως φαίνονται ὅτι εἶναι*».

Στὴν περίπτωσή πού ἐξετάζουμε, ἡ παρα-νόηση ἐμφανίζεται πεπεισμένη ὅτι τὸ συμφυές δὲν ἀλλάζει. Καὶ εἶναι πεπεισμένη. Χωρὶς νὰ στηρίζει τὴ βεβαιότητά της σὲ ἔρευνα, ἐξέταση ἢ παρατήρηση. Ἐχει τὸ ὕψος τοῦ *Αὐτοῦ ἔφα*. Κι ἂν δὲν ἐνεργοποιηθεῖ ἡ νόηση (ὅχι ἡ διάνοηση) γιὰ νὰ βάλει τὰ πράγματα στὴ θέση τους, ὁ ἄνθρωπος ἀσφαλῶς θὰ κάνει τὶς παρακάτω «παρανοϊκές» σκέψεις:

«*Ἡ τάση τῆς ἐξουσίας εἶναι συμφυὲς στὸν ἄνθρωπο. Μ' ἄλλα λόγια, εἶναι φυσικὴ. Κι ὁ,τι εἶναι φυσικὸ, εἶναι καλὸ. Ἐπομένως, ὅταν ἀσκῶ ἐξουσίαν, ἐνεργῶ σύμφωνα μὲ τὴ φύση, ἄρα κάνω καλὸ*».

Τὸ συμπέρασμα πού προκύπτει ἀναπόφευκτα εἶναι, ὅτι ἡ ἐξουσία εἶναι ἀρετὴ. Ἀλλὰ ὅταν ἡ ἐξουσία ἀναχθεῖ σὲ ἀρετὴ, ἀποκτᾷ ἀξία καὶ λατρεύεται σὰν Θεός. Πράγμα πού συμβαίνει σὲ παγκόσμια κλίμακα σήμερα. Καὶ μόνον σήμερα; Σήμερα, βέβαια, ἡ ἐξουσία παίζει μὲ ἐπικίνδυνες ὕλες, γι' αὐτὸ εἶναι πῶς ἐπικίνδυνη ἀπ' ὅ,τι σὲ ἄλλες ἐποχές.

Ἄν τὰ πράγματα εἶναι ἔτσι, ἂν δηλ. ὁ ἄνθρωπος διαθέτει μιὰ νόηση καὶ μιὰ παρα-νόηση καὶ ἂν ἡ νόηση καταλήγει σὲ διαφορετικὰ συμπεράσματα ἀπ' ὅ,τι ἡ παρα-νόηση, ἀφοῦ ἡ λειτουργία της διέπεται ἀπὸ ἄλλους νόμους, τότε ἡ κατάσταση δὲν εἶναι καθόλου ἀπλή. Ἀντίθετα, εἶναι σύνθετη. Καὶ ἀναγκάζει στὸ ἐρώτημα: «*Γιατί ὁ ἄνθρωπος διαθέτει δύο εἶδη (ἄραγε μόνον δύο;) ἐγκέφαλου, πού ἀντιμάχονται ὁ ἕνας τὸν ἄλλον;*»

Ἀντιμάχονται, εἶπαμε; Λάθος. Ἡ λέξη «ἀντι-μάχονται» φανερώνει πλήρη λειτουργία δύο *νοήσεων*. Ἀλλὰ τί μάχη μπορεῖ νὰ ὑπάρξει, ὅταν λειτουργεῖ μόνον ἡ παρα-νόηση καὶ (σχεδόν) καθόλου ἡ νόηση; Ἄν ἀμφιβάλλετε, κοιτάξτε γύρω σας, κοιτάξτε μέσα σας.

Ἄν, βέβαια, ἀνήκετε στοὺς «τυχεροὺς» πού λειτουργοῦν μὲ δύο νοήσεις, ἴσως νὰ μὴ θεωροῦσατε τὸ ἑαυτὸ σας τυχερό, ἀφοῦ θὰ βρισκόσαστε σὲ κατάσταση ἐσωτερικῆς σύγκρουσης. Ἡ παρα-νόηση θὰ σᾶς παρουσίαζε τὴν πραγματικότητα στὴ φαινομενικὴ τῆς ὄψι καὶ δὲν θὰ δεχόταν καμ-

μιάν άλλη πραγματικότητα. Θα δεχόταν την εξουσία σαν άρετή, αφού θα την ένιωθε να φυτρώνει από το έδαφός της. Ή νόηση, υπό την άλλη, θα έπιανε μια πραγματικότητα πίσω από την φαινομενική και θα ένιωθε απέχθεια προς κάθε εξουσιαστική τάση, αφού δεν θα ανακάλυπτε τον σπόρο της εξουσίας στο έδαφός της.

Η ανακάλυψη των έσωτερικών αντιθέσεων είναι ένα μεγάλο βήμα στο γνῶθι σαυτόν, επειδή καταργεί την άφελή αντίληψη του ενός νοός, της μιας διάστασης, της μιας (της φαινομενικής) πραγματικότητας. Επί πλέον, βοηθά στην είσδυση σε βαθύτερες έσωτερικές περιοχές, που συνδέονται με μια κρυμμένη πραγματικότητα. Κρυμμένη από την παρα-νόηση, βέβαια.

Είπαμε, ότι η κατάσταση της έσωτερικής σύγκρουσης δεν είναι ιδανική. Κι αν μείνει κανείς για μεγάλο διάστημα σ' αυτήν, μπορεί να συνθλιβεί ανάμεσα στις συμπληγάδες. Ποιά, είναι, λοιπόν, η διέξοδος απ' αυτό το αδιέξοδο; Για έναν, που έχει ανακαλύψει τη νόηση, είναι αδιανόητο να την καταργήσει, να την αναγκάσει σε σιγή και να άφεθεί στην παρα-νόηση, όπως προτού ανακαλύψει τη νόηση με τη βοήθεια του «γνῶθι-σαυτόν».

Τί του άπομένει, λοιπόν, να κάνει; Μά τί άλλο, από το να φωτίσει τις άτελεις και άνεξέλεγκτες πεποιθήσεις της παρα-νόησης με το φῶς της νόησης;

Και τί γίνεται με μια τέτοια πράξη; Με μια τέτοια επέμβαση του άνωτερου στο κατώτερο;

Μήπως έτσι γίνεται μια βαθμιαία διεύρυνσή του, ένας βαθμιαίος μετασχηματισμός του σε νόηση;

Ίσως τώρα να ρωτήσει κανείς; Ποιός ό λόγος της ύπαρξης δύο νοήσεων, μιας άτελους και μιας τελειωμένης; Τί σκοπό έξυπηρετούν;

Μήπως, όμως, το έρώτημα δεν είναι σωστό; Μήπως το υποβάλλει ή παρανόηση; Γιατί το λέμε αυτό; Ίσως επειδή ή νόηση γνωρίζει (με το «γνῶθι σαυτόν»), ότι ή παρα-νόηση είναι ό πρώτος-πρώτος, ό παιδικός, ό άνώριμος νοός της ανθρωπότη-

τας, που τον ξεναζούμε στην παιδική μας ηλικία, φυσιολογικά, άταβιστικά. Δυστυχώς, όμως, τον μεταφέρουμε, άφύσικα, στην ενήλικη ηλικία, ή όποία θα έπρεπε, κανονικά, να συνοδεύεται από την ανάπτυξη της νόησης και το ξεπέρασμα του παιδικού, άφελους και άνώριμου νοῦ.

Ό λόγος, λοιπόν, που ή μεγίστη μάζα της ανθρωπότητας σήμερα, και άνέκαθεν, λειτουργεί με τον παιδικό, άνώριμο, μονοδιάστατο νοῦ της παρα-νόησης, είναι, ότι δεν μπηκε στον κόπο να αναπτύξει τον ώριμο νοῦ της ηλικίωσης. (Παρατήρηση: Ή ηλικίωση θάπρεπε κανονικά να χαρακτηρίζεται από το πέραςμα από το ένα είδος νοός στο άλλο). Μ' άλλα λόγια, ύπολειτουργεί νοητικά. Οί πράξεις της χαρακτηρίζονται από την άφέλεια, την άνεμελιά, την άνευθυνότητα και άνωριμότητα του παιδικού νοῦ. Πολύ σπάνια έμφανίστηκαν άνθρωπινα δείγματα με έπίμοχθα αναπτυγμένη τη νόηση. Τέτοιοι ήταν ό Σωκράτης, ό Πλάτων, ό Ήράκλειτος, ό Πυθαγόρας, πιο παλιά ό Όρφείας, ό Έρμης ό Τρισμέγιστος.

Ή σπανιότητα του φαινομένου βάζει σε σκέψεις. Γιατί ή φύση δεν αναπτύσσει τη νόηση στον άνθρωπο, όπως αναπτύσσει την παρα-νόηση; Γιατί τόσο λίγα, τόσο έλάχιστα άτομα μέσα στη ροή της ιστορίας, επέλεσαν τον άθλο της ανάπτυξης της νόησης, με σκληρό άυτογνωστικό μόχθο;

Άλλά σ' αυτά τα έρωτήματα ή μόνη άρμόδια να άπαντήσει έγκυρα είναι ή νόηση και κάποιος άλλος, βαθύτερος έγκέφαλος, που υπερβαίνει και αυτή την νόηση.

Καιρός, όμως, είναι να επανέλθουμε στο θέμα της εξουσίας, του δογματισμού, της παράνοιας. Και να υποβάλλουμε το έρώτημα: Πώς είναι δυνατό να άπαιτούμε έναν κόσμο έλεύθερο από τις παραπάνω τάσεις, αφού σχεδόν όλοι οί άνθρωποι λειτουργούν με την παρα-νόηση και δεν γνωρίζουν άλλη νόηση απ' αυτήν;

Όσοι έχουν περάσει από την παρα-νόηση στη νόηση, δεν έχουν ψευδαισθήσεις. Ή ανθρωπότητα, ό πλανήτης μας, κινδυνεύουν άμεσα από την κυριαρχία της παρα-νόησης. Και γνωρίζουν, ότι ή σωτη-

ρία είναι πολύ ἀμφίβολη. Καί είναι ἀμφίβολη, ἐπειδὴ ἐλάχιστοι εἰν' ἐκεῖνοι ποὺ διακατέχονται ἀπὸ τὸν πόθο νὰ μεταβοῦν ἀπὸ τὴν παιδικὴ «νόηση» τῶν μαζῶν στὴν ἐνῆλικη νόηση τοῦ ἀτόμου. Ὁ ἀριθμός, βέβαια, δὲν θάπρεπε νὰ ἔχει τόση σημασία. Ἡ ποιότητα εἶν' ἐκεῖνη ποὺ βαραίνει. Παρ' ὅλα αὐτά, γιὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἀποτελεσματικὰ ἡ ποιότητα τῆς νόησης σὰν ἀντίβαρο στὴν ἀντίθετη «ποιότητα» τῆς παρανόησης, εἶναι ἀπαραίτητος ἔστω καὶ ἓνας μικρὸς πυρήνας ἀτόμων, ποὺ νὰ συνενώ-

σουν τὶς ἐνέργειες τῶν νοήσεών τους μὲ συνειδητὸ στόχο τὴν διάσπαση, ὅσο μικρὴ, τῆς ἀδιάσπαστης *παρανοϊκῆς νοοσφαίρας*, ποὺ τυλίγει τὸν πλανήτη, σὰν ἄλλος δακτύλιος τοῦ Κρόνου. Ἡ κατάσταση εἶναι τραγικὴ, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς, ὅτι δὲν ἔχει συναντήσει τέτοια ἀνθρώπινα δείγματα. Μήπως ἔτυχε σεῖς νὰ συναντήσετε κανένα; Ἐμεῖς, δυστυχῶς, ἀκόμα ἀναζητοῦμε *ἄνθρωπο* μὲ τὸ φανάρι τοῦ Διογένοους νὰ χεῖρας.

(Θεσσαλονίκη, Φεβρουάριος '83)

ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΟΙΡΑΝΗΣ

Κύκλος

Ἄνθοι ροδακινιάς,
Χαμόγελα τοῦ Ἀπρίλη
μοσχομυρίζουν
νιότη.

Δαγκωματιές
γενωμένα ροδάκινα
ἤχοι τοῦ Αὐγούστου
στάζουν
πεῖρα.

Τεφρὸ γυμνὸ κουκούτσι
δάκρυ νοεμβριανὸ
σημειοῖ
θάνατο, ἐνῶ

ἀγγέλων στρατιᾶς ἀνέκπληκτες
οἱ μικρὲς μουσικὲς βροχοστάλες,
οἱ μελιχρές, χειμερινὲς ἡλιοθωπείες,
τὰ νοτισμένα σβωλαράκια γῆς
κηδεύουν τὴν ἱερὴ νεκρὴ γυμνότητα
σὲ μακροὺς, παθητικούς, ἐπίμονους ἐπιτάφιους,
μὲ ἐπίμονους, παθητικούς, μακροὺς ἐπιτάφιους
οἰακίζουν
τὴ ζώη.

Ἄνθοι ροδακινιάς...

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΔΕΠΟΣ

Αίσιοδοξία, άπαισιοδοξία και πρόοδος

Το θέμα του ανθρώπινου μέλλοντος έχει τη σημασία του πάνω στη συμπεριφορά μας και τη στάση μας, για την επίλυση των καθημερινών μας ζητημάτων. Έχει δηλαδή την αξία του σάν παρόν. Γιατί ο άνθρωπος κανονίζει τις σημερινές του υποθέσεις ανάλογα με την πρόγνωση των μελλούμενων. Για τουτό και άλλη ύπηρεζε ή στάση μας, όταν προβλέπαμε με βεβαιότητα συντέλεια των αιώνων, άλλη, όταν προβλέπαμε γενικό ή τοπικό πόλεμο και άλλη σε περιπτώσεις προοπτικής μακράς ειρήνης. Αφήνουμε στη μάντα το ζήτημα, αν μιά ασφαλής πρόβλεψη είναι δυνατή δίχως σωστή γνώση της ιστορίας.

Έτσι ο Ένγκελς, όμοούσιος συνεργάτης και φίλος του Μάρξ, με τον όποιο μαζί ήταν ένα είδος σιαμαίοι άδελφοί (στην ιστορία της σκέψης), περιγράφει στόν τρίτομο *Άντι-Ντύργκ* του, με ποίο τρόπο ο άνθρωπος θά περάσει στό σοσιαλισμό κι άργότερα στόν κομμουνισμό και πώς θά μεταλλάξει σε «βασιλείο της έλευθερίας» τό «βασιλείο της σημερινής άνάγκης». Πώς, δηλαδή, ο άνθρωπος, θά περάσει κάποτε («δεύτερο στάδιο του κομμουνισμού») στην ίκανοποίηση όλων του τών άναγκών, στην έλευθερία και την πανανθρώπινη ευτυχία, πράμματα, άλλωστε, πού άναμνηρικάζονται άπό τότε χωρίς παραλλαγές.

Άλλά τό θέμα του μέλλοντός μας δέν άπασχόλησε μονάχα τούς μαρξιστές, άπασχόλησε όλους σχεδόν τούς φιλόσοφους και τούς όραματιστές, άρχίζοντας άπό τούς προφήτες της Παλιās Διαθήκης και καταλήγοντας στούς ιστορικούς και κοινωνιολόγους της έποχής μας. Για νά μή χαθεί όμως κανένας στίς λεπτομέρειες και κινδυνέψει νά παραπλανηθεί στά σκοτεινά μονοπάτια άγονων λύσεων, είναι άπαραίτητο νάχει ύπ' όψη του, στην έντελώς γενική τους όψη, όλες τις δυνατές λύσεις, σχετικά με τό μέλλον μας αυτό. Τρείς είναι οί βασικές θέσεις. Ή αίσιοδοξία, ή άπαισιοδοξία και ό λεγόμενος βελτιονισμός. Μιά τρίτη δηλαδή θεωρία, πού τάχατε κρατάει τό ακριβές μέσο.

Άς δούμε αυτές τις θέσεις. Κι άφού τις δούμε, άς διαλέξουμε μιά άπ' αυτές ή άς σκεφτούμε μιά τέταρτη...

Ή πρώτη λύση άποκρυσταλλώνεται στό σύ-

στημα του μαθηματικού και φιλόσοφου Λάιμπνιτς. 'Ο Λάιμπνιτς, μ' ένα μικρό, άλλα θυρωβώδες άλλοτε σύγγραμμα περί «θεοδικίας», πήρε πεντακάθαρη αίσιοδόξη θέση: *«Δέν μπορεί τάχα, καθόλου, νά γίνη πιστευτό, ότι ύπάρχει μεγάλος χώρος πέρα άπ' την περιοχή των άστρων; Και ό άπειρου μεγέθους αυτός χώρος, πού περιτριγυρίζει αυτή την περιοχή, δέν μπορεί νά είναι γεμάτος ευτυχία και όόξα; Έτσι μπορεί όλα τά κακά νά είναι σχεδόν μηδέν, σε σύγκριση με τά βρισκόμενα στό Σύμπαν καλά. Γιατί κάθε τί, πού ό Θεός έφτιαξε, είναι άρμονικό μέσα στην Τελειότητα».* 'Ο Λάιμπνιτς μιλώντας έτσι μάς βάζει στόν πειρασμό νά φανταστούμε, πώς δ,τι λέει, τό λέει έπηρεασμένος άπό τό κλίμα της έποχής. Γιατί είναι γνωστό, ότι πριν δύο-τρείς αιώνες «όλα τάσκιας' ή φοβέρα και τά πλάκων' ή σκλαβιά». 'Οχι της «θεοδικίας» βέβαια, άλλα της θεοφοβίας. Μιάς θεοφοβίας όμως, πού δέν είχε κανένα χαρακτήρα άυλο και πνευματικό, άλλα αντίθετα, ήτανε μιά θεοφοβία έπιβεβλημένη άπό την πολιτική δύναμη του Κλήρου, πού άνθιζε πάνω στό έδαφος της άγραμματωσύνης και των προλήψεων του λαού, δηλαδή του δόχλου. Αυτόν τον όχλο, αυτή την πρώτη ύλη της Ίστορίας, είναι πιά άδύνατο νά ή φανταστούμε σήμερα μέσα στίς λαμπρές πόλεις μας. Σε τί δηλαδή κατάσταση πνευματικής καθυστέρησης, σε τί διανοητικό τέλμα βρισκόταν την έποχή εκείνη. Έν πάση περιπτώσει, ό Λάιμπνιτς δίνει και την κορωνίδα της θεωρίας του αυτής με τό περίφημο τρίλημμά του για την αΐσια όψη του κόσμου, ίσχυριζόμενος με άπολυτότητα, ότι ό κόσμος δέν είναι μόνο θαυμάσιος, δέν είναι μόνο καλός, άλλα είναι ό κάλλιστος των δυνατών νά κατασκευαστούν κόσμων, άφού ό Θεός (λέει τό τρίλημμα) ή δέ θά ήξερε ή δέ θά μπορούσε ή δέ θά ήθελε νά φτιάξει τον κόσμο κάλλιστο. Άλλά ό Θεός και ήξερε, άφού είναι παντογνώστης, και μπορούσε, άφού είναι παντοδύναμος, και ήθελε νά τον φτιάξει κάλλιστο, άφού είναι πανάγαθος.

Άλλά τό νήμα τόπιασε, πραγματικά άπό την άλλη του άκρη, ό φιλόσοφος της άπαισιοδοξίας πού ήρθε άργότερα, ό Σοπενχάουερ. 'Ο Σοπενχάουερ άπάντησε όρθά-κοφτά στη θεωρία του Λάιμπνιτς, ότι ό Θεός δέν έφτιαξε μόνο τον κό-

σμο, «άλλά εφτιαξε άκόμη και την ίδια την δυνατότητα», και κατά συνέπεια θά μπορούσε νά είχε φτιάξει τόν κόσμο καλύτερο: «Δέν προσέχουμε στη γενική ύγεία του σώματός μας, αλλά μονάχα τó μικρό μέρος, όπου μās πληγώνει τó παπούτσι μας... Άν θέλετε νά διαφωτιστείτε μονομιάς πάνω σ' αυτό τó σημείο και νά δείτε άν ξεπερνάει ή ευχαρίστηση τή λύπη ή άν συμψηφίζονται τάχα, συγκρίνετε τήν έντύπωση του ζώου που καταβροχθίζει ένα άλλο, με τήν έντύπωση εκείνου που καταβροχθίζεται... Άν φανταστούμε, (όσο είναι δυνατό νά τó κάνουμε αυτό κατά προσέγγιση) τó μέγεθος τής άθλιότητας, του πόνου και τής κάθε λογής λύπης, που φωτίζει ό ήλιος στο δρόμο του, θά συμφωνήσουμε, πώς θά ήτανε πολύ καλύτερα νά μήν είχε τó άστρο αυτό περισσότερη δύναμη, γιά νά δημιουργήσει τó φαινόμενο τής ζωής, άπ' όσην έχει τó φεγγάρι και πώς θά ήτανε προτιμώτερο νά ήτανε και ή επιφάνεια τής γής, όπως και του φεγγαριού, στήν κατάσταση του παγωμένου κρύσταλλου [...]. Ένας Θεός σάν εκείνο τόν Έρωβα, που, γιά ευχαρίστησή του και γιά παιχνίδι του, δημιουργήσε αυτό τόν κόσμο τής δυστυχίας και του πένθους κι' άπό πάνω μάλιστα συγχάιρει και χειροκροτεί τόν έαυτό του με τó «όλα πάνε καλά». Έ, μά αυτό πάει πάρα πολύ! Άν έχει φτιάξει κάποιος Θεός αυτό τόν κόσμο, δέν θά ήθελα νά είμαι αυτός ό Θεός».

Άλλά ό φιλόσοφος τής άπαισιοδοξίας μιλάει με τή γλώσσα αυτή και γιά τó μέλλον. Λέει, λοιπόν, άλλου: «Μόνο ό φιλισταίος νομίζει, πώς θά πετύχουν όλα μ' ένα άμεμπτο κράτος, με μιά καλή άστυνομία και με γερά έξωπλισμένες βιομηχανίες... Η προσπάθεια (που άποτελεί τήν καρδιά κι' αυτή τήν ίδια τήν ουσία κάθε πράμματος) είναι εκείνο που στο καθαρό φώς τής συνείδησης φανερώνεται και ονομάζεται θέληση. Κάθε τί που τήν έμποδίζει αυτή, τó ονομάζουμε πόνο. Ό,τι τήν κάνει νά πετυχαίνει τó σκοπό της, τó λέμε ικανοποίηση, εύτυχία, χαρά. Έπειδή τά φαινόμενα αυτά, τής χαράς και τής λύπης, έξαρτιώνονται άπ' τή θέληση, είναι και περισσότερα, όσο ή θέληση είναι περισσότερη. Κι' έπειδή κάθε προσπάθεια γεννιέται άπό μιάν ανάγκη, όταν αυτή δέν έχει ικανοποιηθεί, βγαίνει πόνος. Κι' όταν ή ανάγκη ικανοποιηθεί (έπειδή ή ικανοποίηση δέν μπορεί νά διαρκέσει), φανερώνεται νέα ανάγκη, και έπομένως νέος πόνος. Θέληση, λοιπόν σημαίνει κατά βάθος νά υποφέρεις. Κι έπειδή ζωή ίσον θέληση, κάθε ζωή είναι στήν ουσία πόνος».

Καταλαβαίνει κανείς άμέσως τί πάνε νά πούν αυτά. Ότι κάθε προσπάθεια του ανθρώπου νά βελτιώσει τήν τύχη του, είναι άπό τά πριν καταδικασμένη. Κάθε πολιτικό, κάθε κοινωνικό κί-

νημα χτυπάει στο κενό. Ότι δέν υπάρχει διέξοδος έλλειδας γιά τήν ανθρωπότητα, γιά τά άτομα που τήν άποτελούν. Άπ' αυτή του τή θέσε ό Σοπενχάουερ είναι «έκ των προτέρων» αντίπαλος κάθε κινήματος, κάθε προσπάθειας, κάθε ιδεώδους, που τείνει στη βελτίωση και στήν πρόοδο. Ό κόσμος είναι έτσι κατασκευασμένος, κατά τόν Σοπενχάουερ, που δ,τι άφήνει έλεύθερο ή άνάγκη ή βιοτική, εκείνο τó πιάνει στα νύχια της, γιά νά τó παιδέψει τρισεχιρότερα, ή άνία. Η άνία, που γιά νά τής ξεγλυστρήσει κανέναν, φροντίζει νά ξαναμπεί μόνος του στον παλιό κυκλώνα, προτιμάει νά πέσει πάλι στην άνάγκη, τή βιοτική.

Ποιά είναι λοιπόν ή λύση, ποιά είναι ή άπάντηση, που δίνει ή σκέψη, σ' αυτό τó άπελπισμένο βλέμμα;

Ένας πρόδρομος, μακρινός, του Σοπενχάουερ, ό Άλεξανδρινός φιλόσοφος Έγησίας, ό έπονομασθείς Πεισιθάνατος, έδινε τή λύση τής αυτοκτονίας. (Πεισιθάνατος σημαίνει εκείνος που πείθει στο θάνατο, εκείνος που δασκαλεύει τούς άλλους νά αυτοκτονούν). Και μολονότι προξενεί έντύπωση αυτό τó γεγονός, δηλαδή τó ότι ό φιλόσοφος μας αυτός δέν έβαζε πρώτος τέρμα στη ζωή του, ώστε και οι άλλοι νά μήν αυτοκτονήσουν, άφου δέ θά είχαν άκούσει τή διδασκαλία του, έν τούτοις, ή λύση τήν όποία έδινε, φαίνεται ότι ήταν άπότοκη τής γενικής του θεωρίας γιά τή ζωή.

Αντίθετα, εκείνο που προτείνει ό Σοπενχάουερ είναι ή, μέσω του οίκτου στον άσκητισμό, έκμηδένιση του ατόμου. Έντελώς πραχτικά μπορούμε νά πούμε, ότι μιά τέτοια, με τόν άσκητισμό, έκμηδένιση σημαίνει τήν άπουσία όπόγων και τήν έξαφάνιση τής ανθρωπότητας. Πολύ χαρακτηριστικό, πάνω σ' αυτό, είναι και τó άνέκδοτο που διηγείται ό φίλος του και βιογράφος του δόκτωρ Κβίνερ, ό όποιος λέει, ότι με τήν εύκαιρία ένός νυχτερινού περιπάτου κάτω άπό λαμπερό ούρανό είχε ρωτήσει τó δάσκαλο, τί γνώμη είχε γιά τó ένδεχόμενο νά κατοικιέται ή Άφροδίτη. Έκείνος άπάντησε, ότι, άν βέβαια κατοικιέται άπό όντα κατώτερα άπό τόν άνθρωπο, είναι κάπως πιθανό, αλλά άπό άνώτερα όντα, όπως ίσως σκεφτόταν ό Κβίνερ, είναι έντελώς άδύνατο, γιατί άπλούστατα τά όντα αυτά, άφου θά ήταν άνώτερα άπό τόν άνθρωπο, θά είχανε δηλαδή φτάσει σ' ένα άνώτερο επίπεδο διανόησης, θά αντίλαμβάνονταν αυτό τó φαινόμενο τής ζωής στήν άπαξία του. Και θά ήταν άδύνατο νά συνεχίσουν άποδεχόμενα τήν ύπαρξή τους. Θά είχανε δηλαδή φροντίσει νά έξαφανιστούν.

Άλλά πέρα άπό τήν άποψη περί αίσιοδοξίας άπόλυτης και άπαισιοδοξίας άπόλυτης, υπάρχει

καί τρίτη λύση, ή δοσμένη από νεώτερους φιλόσοφους, μεταξύ τών όποιών αντιπροσωπευτικώτερος ό Άμερικανός φιλόσοφος Γουίλλιαμ Τζέημς, πού δίδαξε σέ μίαν έποχή μεγάλης άμερικανικής προκοπής (1910). Ή άποψη αυτή όνομάζεται βελτιονιστική. (Ή όρος γίνεται από τήν έλληνική λέξη βέλτιον, πού σημαίνει καλύτερο). Ή άποψη αυτή παραδέχεται, ότι ό κόσμος δέ βρίσκεται στο καλύτερο αυτό σημείο, αλλά ότι τό καλύτερο αυτό είναι δυνατό νά κατακτηθεί μέ τις συνδυασμένες προσπάθειες τών ατόμων, μέ τήν κοινωνική εκείνη δράση, ή όποία θά διαρρυθμίσει έτσι τις συνθήκες του βίου, ώστε νά πραγματοποιηθεί αυτό τό καλύτερο. Ή αντίληψη αυτή δέν αρνιέται βέβαια τό κακό στον κόσμο, όπως τό αρνιέται ό Λάμπινις, ούτε παραδέχεται μόνο τό κακό, όπως τό παραδέχεται ό Σοπενχάουερ, αλλά είναι μιά συνδιαλλακτική, μιά μεσοβέζικη αντίληψη, μεταξύ τών δύο αυτών άκρανών θεωριών. Άλλά έν τούτοις, άν τήν καλοξετάσουμε, θά δούμε ότι στέκεται περισσότερο πάνω στο επίπεδο της αισιοδοξίας: μόνο πιό μετρημένης. Λέει λοιπόν ό Τζέημς: «Στό μέσο του διαστήματος πού χωρίζει αυτές τις δύο δοξασίες (αισιοδοξίας - απαισιοδοξίας) στέκεται ό λεγόμενος βελτιονισμός. Ή βελτιονισμός δέν νομίζει τη σωτηρία του κόσμου ούτε σάν άσφαλα βέβαιη ούτε σάν αδύνατη. Βλέπει σ' αυτή κάτι τό πορετό, πού γίνεται τόσο περισσότερο πιθανό, όσο πληθαίνουν οι όροι για τήν πραγματοποίησή του. Δέν μπορεί νά μένει στραβός μπροστά στο γεγονός, ότι μερικοί δρόμοι σωτηρίας είναι πραγματικά άνοιχτοί μπροστά μας, από τώρα! Δέν μπορεί νά μη παραδεχτεί, ότι, άν και οι υπόλοιπες προϋποθέσεις υπάρξουν, ή σωτηρία θά εφαρμοστεί, θά γίνη πραγματικότητα! Πρόκειται για μιά συνεργατική κοινωνική επιχείρηση. Θέλετε νά πάρετε μέρος;»

Μέ τά παραπάνω προσπαθήσαμε νά κάνουμε μιά καλή απόσταση τών τριών γνωστών μας θεωριών. Της θεωρίας της απαισιοδοξίας, της θεωρίας της αισιοδοξίας και της μετριοπαθούς βελτιονιστικής θεωρίας. Τό έργο αυτό (της απόσταξης αυτής) δέν είναι βέβαια εύκολο, γιατί προϋποθέτει τό καλό χώνεμα άρκετών βιβλίων.

Άς έρθουμε τώρα στο προκείμενο. Κανόνας γενικός: Όλα τά πολιτικά και κοινωνικά κινήματα και οι έπαναστάσεις στέκονται αποκλειστικά στο έδαφος της τρίτης θεωρίας, αυτής της τελευταίας τρίτης λύσης, της λύσης δηλαδή του βελτιονισμού. Είναι εύκολο νά τό καταλάβει κανένας. Ή άπαισιόδοξος άτονεί. Άφού ό κόσμος είναι άπαίσιος, δέν είναι δυνατό ν' αλλάξει τίποτα κανένας. Ή αισιοδόξος αφήνει τά πράγματα νά βαδίζουν τον θαυμασμό δρόμο τους. Άφού ό κό-

σμος είναι έξαίσιος, δέν υπάρχει ανάγκη ν' αλλάξει τίποτα κανένας. Ή βελτιονιστής λοιπόν είναι ό μόνος πού αγωνίζεται νά πετύχει αυτή ή «σωτηρία», ή καλύτερευση, τό «εύτυχισμένο» μέλλον. Γιατί ό βελτιονισμός μπορεί νά παραδέχεται ένα ακριβοδίκαιο μίγμα εύτυχίας και δυστυχίας για σήμερα, αλλά και τη δυνατότητα της αλλαγής του σέ τέλεια εύτυχία για αύριο. Στο σημείο αυτό προσχωρεί στην αισιοδοξία. Καί φαντάζεται για τό μέλλον, ό,τι και ό Τηλεκλείδης στον Άριστοφάνη: «Μιά ειρήνη τόσο καθημερινή όσο κι ό άέρας πού αναπνέουμε. Ή γή δέ θά παράγει ούτε τό φόβο ούτε τόν πόνο, αλλά μόνο τό καλό άφθονα. Τό κόκκινο κρασί θά τρέχει ποτάμι. Γύρω από τά κεφάλια τών ανθρώπων τά ψωμάκια θά τσακώνονται, πιό θά πρωτοφαγωθεί. Τά ψάρια θ' ακολουθάνε τους ανθρώπους ίσαμε τά σπίτια τους και θά πηγαίνουν μέσα τους νά ψηθούν στή φωτιά. Κι ύστερα μόνο τους θά μπαίνουνε στα πιάτα. Κύματα σούπας θά κυλάνε μέσα στις πόλεις, παρασύροντας ψημένα κρέατα. Τό βραστό θά πέφτει ποτάμι από τις ύδρορροές... Τά γλυκίσματα θά κυνηγάνε τό ένα τάλλο, μέ κανγάδες, βρισιές και καρπαζιές. Τά παιδιά θά παίζουνε μέ ψαχνά και ψητά κοτόπουλα. Κι οι άνθρωποι θά είναι από μιά φυλή δυνατή, σά γίγαντες πού ξεπήδησαν από τά βάθη της γής».

Άς μάς έπιτραπεί τώρα ή τόλμη νά διατυπώσουμε ότι τουλάχιστον από φιλοσοφική άποψη, άποψη καθαρά μαθηματική (άν επιτρέπεται ή έκφραση), ή λύση αυτή, ή βελτιονιστική (καθώς οι δύο προηγούμενες, ή αισιοδόξη δηλαδή και ή απαισιόδοξη), δέν είναι λύση όρθή.

Συγκεκριμένα διόλου δέν πρέπει νά πιστεύουμε, πώς ή σωτηρία του κόσμου είναι δυνατή. Πρέπει νά πιστεύουμε, ότι τό μέλλον δέ θά ξεπεράσει ποτέ τό παρόν, κατά τόν ίδιο τρόπο πού τό παρελθόν δέν υπήρξε ποτέ χειρότερο ή καλύτερο άπ' τό σήμερα. Είναι πολύ γνωστό, πώς ό Ζαν-Ζάκ Ρουσσώ θεωρούσε τόν πίθηκο εύτυχέστερο άπ' τόν άνθρωπο. Είναι γνωστό επίσης, ότι ό ψυχολόγος Φρόντ θεωρήσε τήν πορεία του πολιτισμού σά μιά πηγή δυστυχίας. Σύμφωνα με τήν άποψη μας και οι αντίληψεις αυτές τών μεγάλων διανοητών δέν ήταν όρθές. Για τόν άπλουστάτο λόγο, ότι ό πίθηκος δέν υπήρξε ποτέ εύτυχέστερος άπ' τόν άνθρωπο (άλλά ούτε δυστυχέστερος), όπως κι ό πολιτισμός δέν υπήρξε ούτε πηγή εύτυχίας ούτε πηγή δυστυχίας. Είναι άπλά ένας αναγκαίος χορός, ένα συνεχές μαγγανοπήγαδο, στο όποιο μάς υποχρεώνει ή φύση της ζωής ή ίδια, χωρίς μέ τούτο νά μπορεί νά αξιολογηθεί αυτή σάν κάτι τό υπέροχο, σάν κάτι τό άπαίσιο, ή σάν κάτι τό όποιο σήμερα είναι άπαίσιο κι αύριο θά γίνει λαμπρό. Ή βελτιονισμός του Τζαίμς και ό-

λων σχεδὸν τῶν (ἀφιλοσόφητων) ἐπιστημόνων τοῦ καιροῦ μας, γιατί ὑπάρχουν τέτοιοι ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, μιλώντας γιὰ εὐτυχία ἢ γιὰ ἐπιγίγειο παράδεισο, κυνηγᾶει μιὰ χίμαιρα. Ἡ θεωρία τους εἶναι μιὰ γλυκεῖα παρηγοριά, ἀλλὰ δὲν εἶναι κάτι πού μπορεί νὰ σταθεῖ στὴ συνεπῆ κι ἐντιμὴ φιλοσοφικὴ λύση τοῦ προβλήματος.

Ἡ τέταρτη αὐτῆ θεωρία (πού θὰ μπορούσαμε νὰ τῆς δώσουμε τὸ ὄνομα τῆς Θεωρίας τῆς Ἴσο-ζυγίας) ἐκτιμᾶ ἐπίσης, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, τὴν ἀνυπαρξία σὰ μιὰ λύση, πού δὲ θὰ ἦταν οὔτε καλύτερη οὔτε χειρότερη ἀπ' τὴ ζωῇ.

Αὐτὸς εἶναι κι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀμλέτου «νὰ ζεῖ κανένας ἢ νὰ μὴ ζεῖ» εἶναι ἓνα ἐρώτημα πού δὲν ἐπιδέχεται μιὰ ἀπάντηση θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ. Γιατί καὶ τὰ δυὸ σκέλη τοῦ προβλήματος εἶναι τὸ ἴδιο, ἰσάζια. Εἶναι αὐτὴ ἡ ἀντίληψη, πού μᾶς κάνει νὰ διατυπώνουμε τὴν ὀ-λη θεωρία τοῦ προβλήματος τῆς προόδου σὰν ἓνα φιλοσοφικὸ ψευτοπρόβλημα.

Ὁ πολιτισμὸς εἶναι κάτι ἀναγκαῖο, δίχως νὰ εἶναι κάτι καθ' αὐτὸ εὐχάριστο ἢ κάτι «σωτήριο». Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκπολιτιζόμαστε, ὅχι ἐπειδὴ πιστεύουμε πὼς θὰ γίνουμε εὐτυχέστεροι, ἀλλὰ γιατί, ἂν σταματήσουμε, θὰ γίνουμε δυστυχεότεροι. Ἀδειάζουμε συνεχῶς τὸ βαρέλι τῶν Δαναΐδων, ἀλλὰ εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ τὸ κάνουμε. Κι αὐτὸ τὸ δδειασμα εἶναι ἀκριβῶς τὸ νόημα τῆς ζωῆς μας. Ὁ σφυγμὸς τῆς «προόδου» μας...

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐξετάζοντας κανένας τὰ πράγματα, ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται πόσο κούφιος εἶναι οἱ ἐπιδιώξεις, οἱ προβλέψεις, οἱ προσδοκίες τῶν κινήματων τῶν «διαλεκτικῶν» ἢ «ὕλιστικῶν» ἢ ὁποιονδήποτε ἄλλων, πού μιλᾶνε γιὰ ἐπιγίγειο παράδεισο, γιὰ «δεύτερο στάδιο» τοῦ κομμουνισμοῦ κ.λ.π. φουσκώνοντας τὰ μυαλά.

Καὶ στὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι εὐκολο νὰ καταλήξει κανένας ἀπ' τὴ μελέτῃ τῆς Ἱστορίας, ἐφαρμόζοντας καὶ δοκιμάζοντας τὸ κριτήριό αὐτό. Θὰ παρατηροῦσε τότε, ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα, σὲ παρωχημένα χρόνια, ἦταν ἀσφαλῶς πολὺ ἄγριώτερη, πολὺ σκληρότερη, ἀλλὰ ταυτόχρονα ὑγιέστερη ἀπὸ ἄποψη ἐνστικτών κι ἐνιωθε περισσότερο τὶς ἡδονὲς τῆς ζωῆς ἀπ' ὅσο τὶς νιώθουμε σήμερα, μέσα στὴν κούραση τῶν αἰσθήσεων μας, ἀπ' τὸ ρυθμὸ τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μπορούμε νὰ «προφητέψουμε» (χωρὶς τὸν κίνδυνο νὰ πέσουμε ἐξω), ὅτι σὲ μιὰ μελλοντικὴ κοινωνία, πού ὁ ἄνθρωπος θὰ ναι λιγώτερο ἄγριος ἀπ' ὅ,τι εἶναι σήμερα, σὲ μιὰ περισσότερο προοδευμένη καὶ περισσότερο πολιτισμένη κοινωνία δὲ θάμαστε καθόλου περισσότερο εὐτυχισμένοι ἀπ' ὅσο εἴμαστε σήμερα. Γιὰ τὸν ἀπλοῦστατο λόγο, ὅτι ναι μὲν οἱ σκληρότητες

καὶ τὰ βάσανα θὰ λιγοστεύουν, ἀλλὰ πρέπει νὰ υποθέσουμε, ὅτι, στὸν ἴδιο βαθμὸ, θὰ ἔχει κι ὁ ἄνθρωπος προσαρμοστεῖ, καὶ μὲ τὴν προσαρμογὴ κι ἐκλέπτυνση αὐτὴ θὰ νιώθει περισσότερο τὶς ἀγωνίες του καὶ τοὺς πόνους του. Καὶ τὰ σωματικὰ βασανιστήρια τοῦ χτέος καὶ τοῦ σήμερα θὰ γίνουμε τὰ πιὸ φῖνα ψυχικὰ μαρτύρια τῶν ἀνθρώπων τοῦ αὐριο.

Ἡ πλάνη μας, ὅσον ἀφορᾷ τὴν τέτοια ἢ τέτοια ἀξιολόγηση τοῦ χτέος ἢ τοῦ σήμερα, εἶναι ἐλάχιστα συγχωρητὴ κι ὀφείλεται στὸ ὅτι, συνηθισμένοι σ' ἓνα τρόπο ζωῆς, τοποθετούμαστε νοερά (ἐμεῖς οἱ ἴδιοι) στὴν παλιότερη ἢ στὴν μελλοντικὴ ἐκείνη ἐποχὴ καὶ βλέπουμε, πὼς γιὰ μᾶς τοὺς τωρινούς θὰ ἦταν πολὺ πιὸ εὐχάριστο νὰ ζούσαμε στὸ μέλλον, τὸ πιὸ τελειοποιημένο, τὸ πιὸ ἄνετο, τὸ πιὸ ἡμερο μέλλον, ἐνῶ θὰ εἴμαστε ἐξαιρετικὰ στενοχωρημένοι, μὲ τὴ μαλθακότητα τὴν ὁποία ἔχουμε σήμερα, νὰ τοποθετηθοῦμε μέσα στὶς ἡμιμάργιες καὶ δίχως ἀνέσεις κοινωνίες τῆς ἀρχαιότητος ἢ τοῦ μεσαίωνα.

Ἀλλὰ μιὰ τέτοια μετὰθεση (ταξίδι μας μέσα στὸ χρόνο), μιὰ τέτοια σκέψη μας εἶναι ἀτοπη. Ἐπειδὴ ἐφαρμόζεται σ' ἓνα ἄτομο, τὸ ὁποῖο εἴμαστε ἑμεῖς τώρα (μὲ τὶς συνήθειές μας, μὲ τὶς ἀντιδράσεις μας, πού εἶναι ξένες πρὸς τὶς συνήθειες καὶ τὶς ἀντιδράσεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ μέλλοντος).

Σὰν κατακλείδα λοιπὸν καὶ γι' αὐτὸ ἀπόδειξη ὅτι δὲν εἴμαστε οἱ μόνοι πού σκεφτόμαστε ἔτσι (αὐριο θάμαστε περισσότεροι), ἄς δώσουμε τὸ λόγο στὸ Νικολάι Μπερντιάγεφ, πού βγάζει «τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας» κυτᾶζοντας τὰ γεγονότα τῆς μέσας ἀπ' τὰ ἴδια, τὰ δικά μας γυαλιά:

«... Ἡ πίστη αὐτὴ (στὴν πρόοδο) εἶναι ἀραγε βᾶσιμη; Ἐχουμε λόγους νὰ τὴ συμμεριζόμαστε; Καὶ γιατί ἡ ἐλπίδα αὐτὴ πρέπει νὰ μᾶς γεμίζει χαρὰ; Συνεπάγεται πραγματικὰ τὴν πιθανότητα, ὅτι ἡ τραγωδία τῆς Ἱστορίας θὰ τελειώσει μιὰ μέρα; Ἡ θετικὴ θεωρία διατείνεται, ὅτι τὸ ζετύλιγμα τῆς ἀνθρώπινης Ἱστορίας γίνεται μέσα σὲ μιὰ διαδοχὴ γενιῶν, χάρις στὴν ὁποία ἡ ἀνθρωπότητα, πλησιάζει ὁλοένα καὶ περισσότερο κοντὰ σ' ἓνα ἀγνωστο κορύφωμα, σ' ἓνα σκοπὸ, πού δὲν τὸν ξέρουν οἱ ζῶντα νοῖ. Ὅτι τάχα προχωρεῖ ἀδίκτοκα γιὰ μιὰν ἀνώτερη κατάσταση, σὲ σχέση μὲ τὴν ὁποία ὄλες οἱ προηγούμενες καταστάσεις δὲν ἦταν παρὰ προσωρινὲς καὶ μεταβατικές, ἐνῶ κάθε προηγούμενη γενιὰ δὲν ἦταν παρὰ ἓνα μέσο, ἓνα ἐργαλεῖο, γιὰ νὰ πετύχει αὐτὸς ὁ σκοπός. Ὁ τελικὸς σκοπός θὰ ἦταν ἐπομένως μιὰ κατάσταση τελειότητος, δυνάμεις καὶ εὐτυχίας, τὴν ὁποία θὰ ἀπολάψει μόνο ἡ μελλοντικὴ ἀνθρωπότητα ἀλλὰ στὴν ὁποία ἐγώ, πού ἀνήκω σὲ τούτῃ τὴ γενιά, δὲ θάχω καμμιά συμμετοχὴ. Μὲ τὸ νόημα τοῦτο ἡ ἰδέα τῆς «προό-

δου» δὲν ἀξίζει τὴ συγκατάνευσή μας. Κάνει ἀδύνατη τὴν ἀπολύτρωση ἀπ' τὰ δεινὰ τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴ λύση τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν συγκρούσεων, ποὺ εἶναι καὶ ἦταν τραγικὲς γιὰ ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἐποχές.

»Μόνο λοιπὸν στὸ κορύφωμα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς θὰ παρουσιαζότανε (πάνω στὰ κόκκαλα ὄλων ἐκείνων ποὺ προηγήθηκαν) μιὰ γενιὰ εὐτυχισμένων ἀνθρώπων, ποὺ θὰ ἀπολαύουνε τὴ ζωὴ σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔκταση, στὴν μεγαλύτερη εὐτυχία τῆς καὶ τελειότητά της; Ὅλοι οἱ ἀνθρώποι ποὺ θάχουνε ζήσει προηγούμενα, δὲ θάτανε, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο παρὰ τὸ διάμεσο γιὰ νὰ πετύχει ἡ μακάρια αὐτὴ ζωὴ, γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἡ περιούσια γενιά, σ' ἓνα μέλλον ποὺ μᾶς εἶναι ἀγνωστο καὶ ξένο; Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ δώσουμε ὅλες τὶς προτιμήσεις μας στὴ γενιά ποὺ θὰ παρουσιαστεῖ μιὰ μέρα στὴν κορυφῇ, νὰ φυλάξουμε γι' αὐτὴ τὴν εὐτυχία καὶ τὴν ἀγαλλίαση μὲ πληρωμὴ τῆ θυσίας τῶν γενιῶν, ποὺ θάχουνε προηγηθεῖ καὶ θάχουνε ζήσει ἀνάμεσα σὲ κακιές, βάσανα καὶ στερήσεις. Ἡ θρησκεία τῆς προόδου, θεμελιωμένη πάνω σ' αὐτὴ τὴ θεοποίηση τῆς μέλλουσας γενιᾶς τῶν μακάριων, ποὺ μονάχα αὐτὴ θὰ προσκληθεῖ στὸ μεσσιανικὸ τραπέζι, εἶναι ἀμείλικτη γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ παρελθόν. Συνδύαζει μιὰ ἀπεριόριστη αἰσιοδοξία γιὰ τὸ μέλλον μὲ μιὰ ἀμέτρητη ἀπαισιοδοξία γιὰ κάθε τι ποὺ προϋπῆρξε.

»Ἔστω καὶ κυτᾶζοντας μόνο τὴν κάθε μιὰ περίοδο τῆς ἱστορίας μὲ τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα τῆς, παρατηρεῖ κανένας, ὅτι ἡ κάθε μιὰ τους ἐπα-

σχε ἀπὸ ἐμφυτὴ ἀνικανότητα νὰ λύσει ὅλα τῆς τὰ προβλήματα. Μπορεῖ νὰ πεῖ (τότε), πῶς ὀλόκληρη ἡ σύγχρονη ἀνθρωπιστικὴ Ἱστορία δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἀποτυχία, πῶς ἡ Ἀναγέννηση δὲν πέτυχε, πῶς ὅσα δημιούργησε ἦταν ἔξω ἀπὸ τὰ σχέδια καὶ τὶς προθέσεις τῆς. Ἀποτυχία τῆς ἰδίας μορφῆς σημείωσε ἡ Μεταρρύθμιση, ποὺ ἀντὶ νὰ πραγματοποιήσει τὸ μεγάλο ἔργο ποὺ εἶχε τάξει στὸν ἑαυτὸ τῆς, δηλαδὴ τὴν ἀποκατάσταση καὶ μονιμοποίηση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, δὲν κατάφερε παρὰ νὰ καταστρέψει τὴ θρησκεία. Τὸ ἴδιο ἐγινε καὶ μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ποὺ ἀντὶ γιὰ τὴν «ἐλευθερία», τὴν «ἰσότητα» καὶ τὴν «ἀδελφότητα» ἐφτιαξε μιὰ ἀστικὴ κοινωνία τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα κι ἔκανε νὰ φανερωθοῦν νέες μορφές ἀνισότητος κι ἐχθρας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων... Ὁ σοσιαλισμός, ποὺ θὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ πραγματοποιήσῃ του καὶ ποὺ θὰ παίξει ἀσφαλῶς μεγάλο ρόλο στὴν ἱστορικὴ περίοδο στὴν ὁποία μπαίνουμε..., θὰ δώσει ἀποτελέσματα ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ κείνα ποὺ περιμένουν. Θὰ κάνει νὰ φανερωθοῦν στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ νέες ἀντιθέσεις, ποὺ θὰ κάνουν ἀδύνατη τὴν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν ποὺ ἔβαλε στὸν ἑαυτὸ τῆς ἡ κίνηση αὐτή... Κατὰ βάθος καμμιά ἐπανάσταση δὲν πέτυχε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἱστορίας. Γιατί, ἂν καὶ οἱ ἐπαναστάσεις ὑπῆρξαν σημαντικὰ γεγονότα, ποὺ προκλήθηκαν ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀνάγκες, ὅμως δὲν ἀποτελειώσανε ποτὲ τοὺς σκοποὺς ποὺ εἶχανε μπεῖ σ' αὐτές.

Καὶ δημιούργησανε νέους, τὸ ἴδιο ἀγωνιῶδεις μὲ τοὺς παλιούς, προσθέτουμε ἐμεῖς.

ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ

Τοῦ Ἀριστοφάνη Καρφιά

Η Ἑλλάς θὰ παρέμενεν ἀσφαλῶς εἰς αἰῶνιον σκότος, ἂν ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν σύμφωνον γνώμην ἔστω καὶ δύο μόνον κατοίκων της, εἶναι δὲ ἡ μόνη ἐπὶ τῆς γῆς χώρα, ὅπου τὸ μαῦρον καὶ τὸ λευκὸν δὲν αὐθυπαρκοῦν, ἀλλὰ προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν κομματικὴν ἐκαστου τοποθέτησιν.

Γνωσταί, παλαιαὶ ἀλήθειαι, ποὺ καθίστανται ἐπίκαιροι, καθὼς ἡ Ἀνοιξὶς ἀφίκετο ἐφέτος νεφροσκεπής, οἱ δὲ οἰωνοσκόποι ὄλων τῶν —ισμικῶν πλεγμάτων προφητεύουν δεινά... Εἰς τὸ κασσανδρικὸν αὐτὸ σημεῖον ἀνέκαθεν ὑπάρχει ὁμοφωνία, μόνον ποῦ ἡ ὑπευθυνότης ἀνήκει εἰς τὸν ἀντίπαλον πάντοτε. Οἱ ποιμένες, ὁ εἰς τὸν ἔτερον κατηγορεῖ διὰ τὰ ἐπερχόμενα, ἐνῶ ὅλοι διὰ τὸ «καλὸν» τοῦ λαοῦ ἀγωνίζονται, ὁ ὅποῖος δι' ὅλους εἶναι ὁ μόνος ἀνεξίκακος καὶ ἑσσεῖ προδομένος. Ὁ λαὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ ἱερὴ ἀγέλας, ποὺ παράγει τὸν γλυκὸν τῆς ἐξουσίας τυρόν, ἐπομένως καὶ πάντων ἀνεύθυνος. Ὅμως, κύριοι, οἱ ἐξουσιασταί, εἴτε Περικλεῖς εἶναι εἴτε Κλέωνες, ὥς οἱ ἀμανῖται, διὰ νὰ βλαστήσουν χρειάζονται κατάλληλον ἔδαφος, ὕγρασίαν καὶ κοπρίαν, τὴν ὁποίαν μόνον τὰ ποίμνια παρέχουν.

Οὕτω, ἐν μέσῳ κρωγμῶν καὶ ἀντεγκλήσεων ἡ Ἑλλάς ὁδεύει καὶ πάλιν εἰς περιπετείας. Τὸ μέτρον τὸ ἐφεῦρον οἱ Ἕλληνες, διὰ νὰ μετροῦν τὰς ἐκ τῶν ὑπερβολῶν τῶν προκαλουμένων καταστροφάς...

Παρευρέθην τυχαίως εἰς σχετικῶς νεανικὴν σύναξιν, ὅπου νεοκαρεῖς προφανῶς καλόγηρος κάποιου μαρξιστικοῦ τάγματος τῶν Ἀθηνῶν ἀνέλυε τὰ ἱερὰ κείμενα, καὶ συγκεκριμένως τὴν γνωστὴν περὶ

τῆς ἐργασίας περικοπὴν. Ἐλεγεν ὁ νεανίας, ὅτι εἰς τὸν κομμουνιστικὸν παράδεισον ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐργάζεται κατὰ τὰς δυνάμεις του καὶ θὰ ἀπολαμβάνει κατὰ τὰς ἀνάγκας του. Ὅταν ὁμως τὸν παρεκάλεσα νὰ προσδιορίσῃ, ἔστω, τὰς ἰδικὰς του μόνον «δυνάμεις» καὶ «ἀνάγκας», ὁ μεῖραξ ἤρχισεν τὴν ψαλτικὴν εἰς τὸν γνωστὸν πλάγιον ἤχον, ἤγουν τὰς κατὰ τῶν ἱμπεριαλιστῶν, καπιταλιστῶν κ.λ.π. ὕβρεις. Πόσον δύσκολον, τὸ δελφικὸν «γνώθι σ' αὐτόν»!..

Εἰς τὴν ἰδίαν σύναξιν πολὺς λόγος ἐγένετο καὶ περὶ ἐλευθερίας. Ὅμως, πάντοτε τὴν λέξιν συνώδευε κάποιος ἐπιθετικὸς προσδιορισμός, «κοινωνικὴ», «πολιτικὴ» κ.λ.π. Ἐμείναν ἔνεοι οἱ νεανίαί, ὅταν τοὺς εἶπα ὅτι αἱ τοιαῦται «ἐλευθερίαι» εἶχον τοσαύτην σχέσιν μὲ τὴν ἐλευθερίαν ὅση ὁ ἡλιακὸς θερμοσίφων μὲ τὴν ἥλιον. Ἡλιακὸς βεβαίως ὀνομάζεται καὶ χρησιμοποιοῖ τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας, διὰ νὰ θερμάνῃ τὸ ὕδωρ. Ὅμως, δὲν παύει νὰ εἶναι ἕνας τενεκές, οὐδεμίαν φυσικὴν συνάφειαν ἔχων μὲ τὴν πυρακτωμένην μᾶζαν τοῦ ἡλίου.

Μὲ πολλὴν συμπάθειαν παρακολουθῶ τὰς βιβλιοπαρουσιάσεις, ποὺ ἤρχισεν εἰς τὰ τελευταῖα τεύχη τοῦ ὁ «Δαυλός». Εἶναι τὸ μόνον ἐν Ἑλλάδι περιοδικόν, ὅπου ἐμφανίζονται νέα καὶ ἄγνωστα ὀνόματα. Εἰς τὴν χώραν μας, ὅπου καὶ «οἱ 29 κατασκευαστές» ποιητῶν καὶ λογοτεχνῶν (διὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὸ τηλεοπτικὸν σλόγκαν) συνιστοῦν ἐπιμόνως τὰς 5-6 γνωστὰς μάρκας —χωνευτικὰ κυρίως τῆς βαρυστομαχισμένης μας διανοήσεως— ἡ παρουσία νέων ἀνθρώπων εἶναι μιὰ παρήγορος νότα.

ARNALDO MOMIGLIANO

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντίληψη περὶ Ἱστορίας

[Τρίτη συνέχεια]

7.

Οἱ κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔδωσαν νέα διάσταση στὴν ἔθνογραφία ἡροδότειου τύπου. Καθὼς οἱ περιοχὲς ποὺ εἶχαν περιγραφῇ ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο βρίσκονταν τώρα κατὰ τὸ μέγιστο μέρος τους ὑπὸ τὸν ἑλληνομακεδονικὸ ἔλεγχον, ἦταν ἐπιθυμητὴ ἡ καλύτερη πληροφόρηση — καί, σὲ κάποια ἑκταση, αὐτὴ ἦταν ἐφικτή. Μερικὰ ὀνόματα ἔθνογραφῶν ἔγιναν διάσημα τὸν γ' καὶ β' αἰῶνα π.Χ.: ὁ Ἑκαταῖος ὁ Ἀβδηρίτης γιὰ τὰ ἔθνογραφικά του περὶ Αἰγύπτου, ὁ Μεγασθένης περὶ Ἰνδῶν καὶ ὁ Ἀγαθαρχίδης γενικὰ περὶ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης. Τὰ λίγα ποὺ γνωρίζουμε γι' αὐτοὺς, προέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ δεύτερο χέρι. Ὁ Ἀγαθαρχίδης ἐπὶ πλέον φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξεν ἓνας πολὺ ἀνθρωπιστὴς παρατηρητὴς τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Πιὸ ὑποδειγματικὸς ἦταν ὁ Ἑκαταῖος, ὁ συγγραφέας ἐνὸς φιλοσοφικοῦ οὐτοπικοῦ ἔργου μᾶλλον παρά ἓνας αὐθεντικὸς ἱστορικὸς τῆς Αἰγύπτου. Εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφύγῃ κανεὶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Ἕλληνες διανοοῦμενοι τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς περιόδου ἔδειξαν μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον γιὰ ζητήματα φυσικῆς γεωγραφίας καὶ ἀστρονομίας (Ἐρατοσθένης) παρά γιὰ τὴ γνώση τῶν ἑθνῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων κινήθηκαν ὡς κυρίαρχοι. Δὲν γνώριζαν τίς γλώσσες τῶν ἰθαγενῶν. Μένανδρος ὁ Ἐφέσιος ἀποτέλεσε τὴν ἐξαίρεση, ἂν ἦταν Ἕλληνας καὶ μελέτησε φοινικικὰ καὶ ἄλλα ξένα ζητήματα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Φλάβιος Ἰώσηπος (*Κατ' Ἀπίωνος*, I, 116). Τὸ σημαντικώτερο ἔργο ποὺ γράφτηκε ἀπὸ ἱστορικὸ τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς περιόδου δὲν ἀναφέρεται στὴν Ἀνατολή, ἀλλὰ στὴν ἀκατάκτητη Δύση. Πρόκειται γιὰ τὸ προσωπικὸ πόνημα ἐνὸς Σικελοῦ ἐξόριστου στὴν Ἀθήνα, τοῦ Τίμαιου, ποὺ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἀπομόνωσή του ἀπὸ τὴ σύγχρονή του κοινωνία. Καθὼς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ποὺ συμπεριέλαβε τὴ Ρώμην μέσα στοὺς ὀρίζοντες τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, οἱ Ῥωμαῖοι τὸν ἀντάμειψαν δίδοντάς του μεγάλη σημασία καὶ παίρνοντας ἀπ' αὐτὸν «μαθήματα» στὶς πρώτες

ἀπόπειρές τους νὰ ἀφομοιώσουν τὴν ἑλληνικὴ τέχνη τῆς ἱστοριογραφίας. Ὁ Πολύβιος, πάντως, τὸν ἐπέκρινε σφοδρὰ, ὡς τὸν πιὸ ἐπικίνδυνον ἀντίζηλό του.

Ἀπομονωμένος μέσα στὴν δική του προσωπικὴ «ἐποχή» ὁ Τίμαιος προσβλέπει στὸ μέλλον, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ῥωμαῖοι ἀρχίζουν νὰ κατακτοῦν τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση. Οἱ Ἕλληνες μελετητὲς τῆς ἔθνογραφίας — ὅπως ὁ Πολύβιος, ὁ Ἀρτεμίδωρος ὁ Ἐφέσιος, ὁ Ἀπολλόδοτος ὁ Ἀρτεμιτινὸς καὶ ὁ Ποσειδώνιος — ἔσπευσαν νὰ δώσουν περιγραφὲς τῆς Ἰβηρικῆς, τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Παρθίας. Ἐνας μεγάλος σοφός, ποὺ εἰσήχθη στὴ Ρώμην ὡς δούλος, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Πολυίστωρ (περ. 70 π.Χ.), εἰδικεύθηκε στὸ νὰ προμηθεύῃ τοὺς κυρίους του μὲ τίς ἔθνογραφικὰς γνώσεις ποὺ χρειαζόνταν γιὰ νὰ κυβερνοῦν ἢ τουλάχιστον γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν κυριαρχία ἐπὶ τοῦ κόσμου ποὺ κυβερνοῦσαν. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἔργα του, γραμμένο στὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα, ἦταν ἀρκετὰ κατάλληλο, γιὰ νὰ προμηθεύσῃ στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μερικὰς ἀπὸ τίς πιὸ μυστικιστικὰς παραπομπὰς τους εἰς τὴν ἑβραϊκὴν συγγραφεί. Οἱ ὁψιμες ἑλληνιστικὲς γνώσεις κάτω ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἡγεμονία μᾶλλον παρά οἱ πρώιμες ἑλληνιστικὲς ἀντιλήψεις συμπυκνώνονται στὴ γεωγραφία τοῦ Στράβωνος — ἀποτελοῦντος ἓνα προϊόν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὰ ἰδεώδη καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ ρωμαϊκοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Ἡ συγκυρία κατέστησε τὸν Στράβωνα (α' αἰ. μ.Χ.) τὴ σημαντικώτερη γέφυρα μεταξύ τῆς ἀρχαίας ἔθνογραφίας καὶ τῆς μεταγενέστερης ἐποχῆς: κληρονομῆσάμε ἀπ' αὐτὸν τὴ δική μας αἴσθηση περὶ «ἱστορικῆς γεωγραφίας».

Ἑλληνιστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἀντίληψή μας περὶ «ἱστορικο-γεωγραφικοῦ» *ὁδηγοῦ* γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν ἐνδιαφερουσῶν περιοχῶν τῆς χώρας μας ἢ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Πολέμων ὁ ἐξ Ἰλίου, ποὺ τὸν β' αἰ. π.Χ. συνέγραψε ἔργα γιὰ τὴ γενέτειρά του πόλιν, γιὰ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, γιὰ τίς ἐπιγραφὰς «κατὰ πόλιν», γιὰ τὴ Σαμοθράκην καί, ἀκόμη, γιὰ τὴν Καρχηδόνα, ἀποτελεῖ καλὸ πρῶμο ὑπόδειγμα ἐνὸς κράματος ἑλληνικῶν

καὶ μὴ ἑλληνικῶν τουριστικῶν ἐνδιαφερόντων. Ἀλλὰ ὁ Πausanias, πού τὸν β' αἰ. μ.Χ. ἐντοπίζει τὸ ἔργο του ἀποκλειστικά στὴν Ἑλλάδα, κατέστη τὸ πρότυπο, στὸ εἶδος αὐτό, τῶν σχολαστικῶν τῆς Ἀναγεννήσεως— ἀποκλειστικά χάρις στὸ γεγονός τῆς διασώσεως τοῦ ἔργου του.

Μολονότι ὁ μετασχηματισμὸς τῆς ἑλληνικῆς πολυμάθειας ἀπὸ τοπικῆς σὲ ἐθνικὴ εἶναι ιδιαίτερα αἰσθητὸς κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, ὁ Δικαίarchος γράφει, ἤδη κατὰ τὴν μακεδονικὴ περίοδο, τὸν γ' αἰ. π.Χ., ἔναν ἀρχαιοπρεπῆ καὶ νοσταλγικὸ *Βίον τῆς Ἑλλάδος* (ὁ τίτλος εἶναι χαρακτηριστικός). Ὁ Δικαίarchος φαίνεται, ὅτι δὲν βρῆκε πολλοὺς μιμητὲς τοῦ περισπούδαστου καὶ μὲ πολλὰς ἀπαιτήσεις ἱστοριογραφικοῦ αὐτοῦ εἶδους πού ἀνακάλυψε, ἀλλὰ ἐνέπνευσε τὸν Οὐάρωνα, γιὰ νὰ πράξῃ τὸ ἴδιο γιὰ τὴ Ρώμη. Ὁ Οὐάρων ὄχι μόνον συνέγραψε ἓνα «Βίον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Λαοῦ» (*De vita populi Romani*), ἀλλὰ ὑπερέβαλε τὸ πρότυπὸ του στὴ γιγαντιαία «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία» (*Antiquitatum Libri*) πού διαιρεῖται σὲ «θεία» καὶ «ἀνθρώπινη» καὶ πού δέσποσε τῆς ρωμαϊκῆς διανοήσεως μέχρι τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου. Τὸ ἔργο τοῦ Οὐάρωνος δὲν ἐπέζησε κατὰ τὸν πρῶτον Μεσαίωνα, ἀλλὰ τὰ ὅσα ἔγραψε γι' αὐτὸ ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος παρακίνησαν τὸν Flavio Biondo νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ ἀναστήσῃ τὸ εἶδος καί, τελικά, νὰ δημιουργήσῃ τὸν τύπο τῆς «ἀρχαιολογίας» τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς σύγχρονης.

Οἱ Ἕλληνες ἔκαναν κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ προμηθεύσουν τοὺς Ρωμαίους μὲ ὕλικὸ γιὰ τὴ χρονογράφηση τῆς αυτοκρατορίας τους καὶ μὲ πρότυπα σοφίας. Ἐπεχείρησαν νὰ ἀντιληφθοῦν καὶ νὰ γράψουν τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἱκανοποιοῦν καὶ τοὺς Ρωμαίους καὶ τοὺς Ἕλληνες. Ὁρισμένοι, ἴσως, ἐπεχείρησαν ἀκόμη νὰ ἀντιπαραθέσουν τὴν ἑλληνικὴ πρὸς τὴ ρωμαϊκὴ ἄποψη περὶ ἱστορίας. Οἱ σχετικὲς ἀποδείξεις δὲν εἶναι σαφεῖς. Ἡ περίφημη διαμάχη πού ἀπηχεῖται στὸ Λίβιο, τὸν Ἰουστίνου, τὸν Πλούταρχο καί, ἀκόμη, στὸν Ἀμμιανό, γιὰ τὸ ρόλο τῆς τύχης στὶς ρωμαϊκὰς ἐπιτυχίες, φαίνεται, ὅτι προῆλθε ἀπὸ τὴν ἔξαρση τῆς πολεμικῆς προπαγάνδας, γιὰ νὰ εἰσχωρήσῃ στὰ ἱστορικὰ ἔργα. Ζητήματα σχετιζόμενα μὲ τὴ γνώση τῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς τῆς Ρώμης ἔδωσαν εὐκαιρίες γιὰ νὰ ἐξαφθῇ ἡ ρωμαϊκὴ ματαιοδοξία, πρᾶγμα πού ἐνέκλειε λιγώτερους κινδύνους καὶ ἀπαιτοῦσε λιγώτερη σκέψη. Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς ἀποδοκιμαζει ὠρισμένες ἀπὸ τὶς ἐπικρίσεις αὐτῆς τῶν ρωμαϊκῶν παραδόσεων. Οἱ «πραγματικοί» ἱστορικοί, πού εἶχαν διαβάσει τὸ Θουκυδίδου τοὺς καὶ τὸν Ἐφορό τοὺς,

ἐπεχείρησαν νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ ρωμαϊκὸ *imperium* μὲ τύπους ἀποδεκτοὺς καὶ ἀπὸ τὰ δύο Ἕθνη. Εἶναι σίγουρα δύσκολο νὰ δημιουργήσῃς συνεπῆ «ἀντιπολιτευόμενη» ἱστορία, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἐλπίδα νὰ ἀποτινάξῃς τὸν ξένο ζυγὸ.

Ὁ Πολύβιος παραμένει ἡ μοναδικὴ ἔκφραση τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τους, ἀναγνώρισαν τὴν πλήρη ἀπώλεια τῆς ἀνεξαρτησίας τους. Ἡ ἑλληνομακεδονικὴ συμβίωση τῶν προηγούμενων αἰώνων δὲν τοὺς εἶχε ὑποχρεώσει, οὔτε κἀν προπαρασκευάσει, νὰ προβοῦν σὲ μιὰ τέτοια καταστροφικὴ ὁμολογία. Ὁ Πολύβιος ἐνεφορεῖτο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Προσάρμοσε τὴν ἱστοριογραφία θουκυδίδειου τύπου στὴ νέα κατάσταση, γράφοντας μιὰ ἱστορία τοῦ σύγχρονου τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία διακρίνεται γιὰ τὸ σεβασμὸ τῶν γεγονότων, τὴν πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ εὐθυκρισία, τὴν ἀμεση παρατήρηση καὶ τὴ μέριμνα γιὰ τὴν παρεμβολὴ δημηγοριῶν, ὅπως εἶχε πράξει προηγουμένως ὁ Θουκυδίδης. Στὴν κατάρτιση τῆς παγκόσμιας (*καθολικῆς*) ἱστορίας, μολονότι περιωρίσθηκε στὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια, ὁ Πολύβιος βοηθήθηκε ἀπὸ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Ἐφῶρου, τὸν ὁποῖον ὑπελήπτετο, καὶ τοῦ Τιμαίου, τὸν ὁποῖο ὑπεκρίνετο ὅτι περιφρονούσε. Ἀλλὰ τὸ σχέδιο συγγραφῆς ἦταν δικό του. Δικιὰ του, ἐπίσης, ἦταν ἡ ἔμφαση πού ἔδωσε στὴν πρακτικὴ χρησιμότητα τῆς ἱστορίας, μὲ τὴν ὁποία συνδεόταν ἡ ἐπιτήδεια παρουσίαση ὡς ἀναπόφευκτης καὶ διαρκούς τῆς ρωμαϊκῆς νίκης. Ὁ Πολύβιος ἐνέπνευσε τὸν Ποσειδώνιο, κατηύθυνε τὸν Λίβιο (ὅσο ἦταν δυνατὸ ὁ Λίβιος νὰ καθοδηγηθῇ) καὶ σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ ὤθησε τὸν μὴ χριστιανὸ Ζώσιμο (ἀρχὲς στ' αἰ. μ.Χ.) νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴ πτῶση τῆς Ρώμης, ὅπως ἐκεῖνος, ὁ Πολύβιος, εἶχε ἀντιμετωπίσει τὴν ἀνοδὸ τῆς. Ἐχοντας ἀνθολογηθῇ καὶ ὁπωσδήποτε «σκυλευθῇ» ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, γιὰ νὰ τοὺς προμηθεύσῃ ὑποδείγματα γιὰ τὶς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὶς διπλωματικὰς τοὺς ἀποστολὰς, ὁ Πολύβιος ἐπανῆλθε στὴν ἐπικαιρότητα, ἐνωρίς τὸν ιε' αἰ., στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη. Ἀφοῦ ἀρχικὰ ἔγινε ἀντικείμενο θαυμασμοῦ στὴ Φλωρεντία (μεταξὺ ἄλλων, ἀπὸ τὸ Μακιαβέλλι), ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ιστ' αἰ. κατέλαβε τὴ θέση τοῦ πρυτάνεως τῆς στρατιωτικῆς καὶ διπλωματικῆς ἱστορίας σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη. Ὁ Πολύβιος παρέμεινε ὁ πιὸ αὐθεντικὸς Ἕλληνας ἱστορικός μέχρι τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ὅποτε ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ Θουκυδίδου.

Τὸ ζήτημα κατὰ πόσον ἡ ρωμαϊκὴ ἱστορία παρέμεινε μετὰ τὸν Πολύβιο παγκόσμια ἱστορία,

ὑπῆρξε πάντοτε ἐπικαίρο. Ὁ Ποσειδώνιος ἀντελήφθη σὲ βάθος τὴν κοινωνικὴ ἀναταραχὴ τῆς περιόδου μεταξύ 145 καὶ περ. 63 π.Χ. Περιέγραψε καὶ τὴν παρακμὴ τῶν ἐλληνιστικῶν μοναρχιῶν καὶ τὴ ληστρικότητα τῶν Ρωμαίων καπιταλιστῶν. Ὅταν περιέγραφε μὲ συμπάθεια τὴν ζωὴ τῶν φυλῶν τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, γνῶριζε προφανῶς, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι θὰ ὑποχρεωνόνταν μοιραῖα, νὰ τὴν μεταβάλουν βίαια σὲ κάτι ἄλλο. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν, εἰδικὰ τῶν ἐβραϊκῶν, βλέψεων σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἁλληλοδιαδοχὴ τῶν αὐτοκρατοριῶν, συνδυάσθηκε μὲ τὶς ἐρευνες τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν. Στὶς παγκόσμιες ἱστορίες πού γράφθηκαν στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα τὸν α' αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὸ Διόδωρο καὶ τὸ Νικόλαο Δαμασκηνὸ (τοῦ δευτέρου διασώθηκαν μόνο ἀποσπάσματα) ὑπάρχουν ἀκόμη ἐλληνικὲς προδιαγραφές. Ὁ Διόδωρος συνάντησε πράγματι μεγάλες δυσκολίες στὸν συγκεκρισμὸ τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας. Ἡ ἀνάμιξη ἐλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν στοιχείων ἐμφανίζεται βαθύτερη στὴ δομὴ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, πού ἔγραψε στὴ λατινικὴ ὁ Γαλλορωμαῖος Τρόγος Πομπήιος, πού ἔζησε τὴν ἴδια περίοδο καὶ παραδόθηκε σὲ μᾶς μόνο χάρις στὴν περιλήψη τοῦ ἔργου του, γραμμένη ἀπὸ τὸν Ἰουστίνου (β' αἰ. μ. Χ.). Παραμένει ἀνοιχτὸ τὸ θέμα, ἂν ὁ Τρόγος στηρίχθηκε σὲ ἐλληνικὴ πηγή. Ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀνέμιξε τὶς ἀνατολικὲς βλέψεις μὲ τὴν ἑλληνολατινικὴ ἱστοριογραφία, αὐτὸς προλεῖανε τὸ δρόμο γιὰ τὶς περιλήψεις παγκόσμιας ἱστορίας τῆς ὀψιμῆς ἀρχαιότητος, μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες, πού συμπιλήθηκε στὴ λατινικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν Ὁρόσιο (ἀρχές ε' αἰ.), διαβάστηκε πολὺ τὸ Μεσαίωνα καὶ μεταφράστηκε στὰ ἀραβικά.

Τροποποιώντας τοὺς ἐλληνικοὺς τύπους, γιὰ νὰ συγγράψουν ρωμαϊκὴ ἱστορία ἄλλοι Ἕλληνες ἱστορικοὶ δημιούργησαν πρότυπα, πού ἐπηρεάσαν ἄλλους. Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς χρησιμοποίησε τὰ βασικὰ μοτίβα τῆς τοπικῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, γιὰ νὰ συνθέσῃ μιὰ μνημειώδη ρωμαϊκὴ ἀρχαϊκὴ ἱστορία ἢ *Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*. Ὁ Διονύσιος εἶχε διαβάσει καὶ τοὺς Ρωμαίους ἀρχαιολόγους καὶ τοὺς Ρωμαίους χρονογράφους. Τοῦτον μιμήθηκε ὁ Φλάβιος Ἰώσηπος στὴν *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία* του (ὅπου ὁ ὅρος «ἀρχαιολογία» χρησιμοποιεῖται πάλι μὲ τὴ σημασία τῆς ἀρχαίας ἢ ἀρχαϊκῆς ἱστορίας). Μέγα μέρος τῆς ἱστοριογραφίας πού ἀναφέρεται στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἔχει ἀπολεσθῇ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν εἶναι δυνατὲς ἀσφαλῆς εἰκασίαι γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς ἀρχές τῆς ἱστοριογραφίας πού ἀναφέρεται στὰ βαρβαρικά

ἔθνη, πού ἐμφανίσθηκαν τὸν στ' καὶ ζ' αἰ. μ. Χ. Δὲν εἶναι σαφὴ τὰ πρότυπα τοῦ Κασσιόδωρου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ τῶν Τουρόνων⁽¹⁾ καὶ τοῦ Βέδα τοῦ Αἰδέσιμου⁽²⁾. Ἀλλὰ οἱ *Ἀρχαιολογίες* τοῦ Διονυσίου καὶ τοῦ Ἰωσήπου ἀνήκουν στὴν κατηγορίαν πού προαναφέραμε.

Τὸν β' αἰ. π.Χ. ὁ Ἀππιανὸς χρησιμοποίησε τὴν ἐλληνικὴ τοπικὴ ἱστορία καὶ τὴν ἐλληνικὴ ἐθνογραφία, γιὰ νὰ «μεταμφίεσῃ» τὸν ἐπεκτατισμὸ τῶν Ρωμαίων. Διήρесе τοὺς πολέμους τοὺς κατὰ ἐπαρχίες, μὲ συνέπεια νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ δημιουργήσῃ κι ἓνα εἰδικὸ τομέα γιὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, ἐκτός γεωγραφικῆς διατάξεως. Ὁ Ἀππιανὸς (πού καταγόταν ἀπὸ τὴν Αἰγυπτὸ) ὑπῆρξε ἐκφραστὴς τῆς νέας ἀντιλήψεως τοῦ β' αἰ. περὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ὡς «συνδέσμου» διαφόρων ἐπαρχιῶν. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ δὲν κράτησε πολὺ, καὶ πάντως ὁ Ἀππιανὸς δὲν βρῆκε ἀμεσοὺς μιμητὲς, ἀλλὰ ἡ ἀποψή του περὶ τῆς «ἱστορίας τῶν ἐμφυλίων πολέμων» καὶ τὸ ὑπόδειγμά του γιὰ τὴν παράλληλη ἱστορία τῶν ἐπαρχιακῶν (περιφερειακῶν) πολέμων ἀπέκτησε κύρος ἐπὶ Ἀναγεννήσεως καὶ ἀργότερα. Ὁχι μόνον στὸν Πέτρο Δάβιλα⁽³⁾ καὶ στὸν Clarendon⁽⁴⁾, ἀλλὰ καὶ στὸν Ranke⁽⁵⁾ ὑπάρχει κατὰ περισσότερο ἀπὸ ἄλλες «ἀποχρώσεις» τοῦ Ἀππιανοῦ. Τὸν γ' αἰ. μ.Χ. ὁ συγκεκρισμὸς τῆς ἐλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἱστοριογραφικῆς παραδόσεως ἦταν τόσο προωθημένος, ὥστε ὁ Ἕλληνας ἱστορικὸς καὶ Ρωμαῖος συγκλητικὸς Δίων ὁ Κάσσιος νὰ συγγράψῃ μιὰ ρωμαϊκὴ ἱστορία σὲ 80 βιβλία, σύμφωνα μὲ τὸ ρωμαϊκὸ χρονολογικὸ σχῆμα ἀλλὰ σὲ ὕψος ἐμπνεόμενο κυρίως ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη. Ὁ Δίων δίδαξε τοὺς Βυζαντινοὺς (μέσω τῶν περιλήψεων μᾶλλον παρὰ τοῦ γνησίου κειμένου τοῦ ἔργου του) τὸ πλεῖστον μέρος τῶν γνώσεων τοὺς γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία. Ἀλλὰ σὰν πρότυπο οἱ Βυζαντινοὶ προτιμοῦσαν τὸν Ἡρωδιανὸ, πού ἔγραψε περ. τὸ 240

(1) Γάλλου ἐπισκόπου καὶ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως (538-594), συγγράψαντος *Ἱστορίαν τῶν Φράγκων* [σ.τ.μ.].

(2) Ἀγγλὸν θεολόγου καὶ ἱστορικοῦ τῶν ζ' - η' αἰ., πού θεωρεῖται πατέρας τῆς ἀγγλικῆς ἱστοριογραφίας [σ.τ.μ.].

(3) Ἑλληνοκύπριος σοφὸς τοῦ 1στ' αἰῶνα, πού ἔζησε στὴν Ἰταλία καὶ χρημάτισε συγκλητικὸς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Παδοῦς [σ.τ.μ.].

(4) Ἀγγλὸς πολιτικὸς (1609-74), πού ὡς ἐξόριστος στὴ Γαλλία συνέγραψε *Ἱστορίαν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἐν Ἀγγλίᾳ* [σ.τ.μ.].

(5) Ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Γερμανοὺς ἱστορικοὺς /1795-1886). Ἡ *Παγκόσμιος Ἱστορία* του ἔμεινε ἡμιτελής [σ.τ.μ.].

μ.Χ. γιὰ τὰ γεγονότα πού μεσολάβησαν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου μέχρι τὸ 238 μ.Χ. Τὸν παρέδωσαν ἐπίσης στοὺς πρώιμους οὐμανιστές, πού τὸν θαύμαζαν. Οἱ Βυζαντινοὶ καὶ οἱ οὐμανιστές πῆραν στὰ σοβαρά τὶς ἐπαγγελίες τοῦ Ἡρωδιανοῦ περὶ φιλαληθείας, οἱ ὁποῖες, ὅπως μιὰ κάπως αὐστηρότερη κριτικὴ ἀπέδειξε, ἀποτελοῦν σχεδὸν κενὰ λόγια. Τὸ ἔργο τοῦ Δέξιππου, πού πραγματικά προσπάθησε ἐπίμονα νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ πρότυπο τοῦ Θουκυδίδη στὰ *Σκυθικά* του, μιὰ ἐξιστόρηση τῶν γοθικῶν πολέμων τοῦ γ' αἰ., ἀφέθηκε νὰ ἐξαφανισθῇ.

8.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς τεχνικοὺς παράγοντες πού κατέστησαν δυνατὴ τὴ συγγραφὴ παγκόσμιας ἱστορίας κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδο ὑπῆρξεν ἡ ἄνοδος τῶν χρονολογικῶν μελετῶν. Τὰ συμπεράσματα, τελικά, πινακογραφήθηκαν, καὶ ὠρισμένοι ἀπὸ τοὺς χρονολογικοὺς αὐτοὺς πίνακες ἔφθασαν σὲ μᾶς μέσω Χριστιανῶν χρονογράφων (Εὐσέβιος). Ἀλλὰ τὸ διάκενο μεταξὺ δημιουργῶν ἐπιστημονικῶν χρονολογικῶν συστημάτων κατὰ τὸν γ' αἰ. π.Χ. (Ἐρατοσθένης) καὶ χριστιανικῶν «κανόνων» εἶναι πολὺ εὐρύ. Γιὰ τοὺς δευτέρους ξέρουμε περισσότερα παρὰ γιὰ τὰ πρῶτα· ἀπ' αὐτοὺς τοὺς «κανόνες» ξεκίνησε τὶς ἐρευνές του ὁ Scaliger κατὰ τὴν ὁμιλῆ Ἀναγέννηση. Ἐχουμε ἀκόμη ἄρκετὰ γνήσια ἑλληνικά κείμενα -ὅπως τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Παρίου Μαρμάρου» (χρονικοῦ χαραγμένου σὲ μιὰ ἐπιγραφὴ πού βρέθηκε στὴν Πάρο) καὶ τὰ *Χρονικά* τοῦ Ἀπολλοδώρου- ὥστε νὰ γνωρίζουμε μὲ ποιά βιβλία τῆς ἑλληνικῆς χρονογραφίας ἔμοιαζαν αὐτὰ τὰ ἔργα: διερωτᾶται κανεὶς, ἂν ὁ Ἀπολλώδωρος συνέγραψε τὸ ἔργο του ἑμμετρα, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ ἀποστηθίζεται.

Ὡς πρὸς τὴ γνώση τῶν ἄλλων τύπων τῆς ἑλληνιστικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας βρισκόμαστε σὲ χειρότερη θέση. Σπάνια μόνο μπορούμε νὰ γευθοῦμε τὰ γνήσια κείμενα. Λίγα καλὰ ἀποσπάσματα ἔχουν ἀνακαλυφθῇ-γραμμένα σὲ παπύρους (λ.χ., τὸ ἀπόσπασμα πού περιέχει σχόλια τοῦ Διδύμου στὸ Δημοσθένη). Σ' ἓνα ἔργο του σχετικὸ μὲ τὸ Δεῖναρχο Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς ἀσχολεῖται μὲ τὴ χρονολόγηση καὶ τὴν γνησιότητα κειμένων ἐφαρμόζοντας τὴν ἀριστὴ μέθοδο τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας. Ὁ αὐτὸς Διονύσιος καὶ οἱ μεταγενέστεροι Πλούταρχος καὶ Λουκιανὸς δίνουν δείγματα φιλολογικῶν ἀναλύσεων πού ἄπτονται τῆς ἱστοριογραφίας: ἔχουν ὡς ἀντικείμενά τους τὴ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενό της. Τὶς σκιαγραφήσεις τῶν σημαντικῶν θεωριῶν περὶ ἱστορίας πού ἐξεπρόνευσε

Ἀσκληπιάδης ὁ Μυρλεανὸς (α' αἰ. π.Χ.), διέσωσε Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός. Ἀλλὰ τὰ μείζονα ἔργα τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ περγαμηνῆς φιλολογίας -μὲ πρῶτο μεταξὺ αὐτῶν τὸ βιβλιογραφικὸ εὐρύτεριον ἢ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου- χάθηκαν, τὰ δὲ συμπεράσματά τους εἶναι γνωστὰ σὲ μᾶς μόνο μέσω μεταγενεστέρων σχολίων, ἐπιτομῶν, μελετῶν κλπ. Δὲν ἔχουμε καμμιά ἀπὸ τὶς ἑλληνιστικὲς κριτικὲς ἐκδόσεις, σχολιασμοὺς κειμένων, συλλογὲς ἐπιγραφῶν, ἐρευνες σχετικὲς μὲ ἔθιμα καὶ τελετὲς ἢ πραγματεῖες γιὰ ἀνακαλύψεις ἢ ἐφευρέσεις (μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἦταν τοῦ Ἐφόρου). Δὲν ἔχουμε ἐπίσης κανένα ἀπὸ τὰ τοπικά χρονικά, ἐξαφουμένων τοῦ χρονικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Λίνδου (99 π.Χ.), πού ἀνακαλύφθηκε καταγραμμένο σὲ μιὰ ἐπιγραφῇ, καὶ μιὰς μερικῆς περιλήψεως τοῦ χρονικοῦ τῆς πόλεως Ἡρακλείας τῆς Ποντικῆς, πού εἶχε συντάξῃ ὁ Μέμων καὶ διέσωσε ὁ Φώτιος στὴ *Βιβλιοθήκη* του. Θὰ εἶχαμε μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀντίληψη τῆς ποικιλίας καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ἐρευνας, ἂν εἶχαν διασωθῇ τὰ ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τῆς τοπικῆς ἱστορίας.

Ἡ ἀρχαιογνωσία τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐξαιρουμένων τῆς χρονογραφίας καὶ τῆς λεξικογραφίας, εἶχε στὴ διάθεσή της λίγα ἑλληνικά πρότυπα. Ὡφελε νὰ περιορισθῇ κυρίως στὰ ἀντίστοιχα ρωμαϊκά ἔργα· καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὑπάρχει θέμα κατὰ πόσον τὰ ρωμαϊκά αὐτὰ υποδείγματα ἀπηχοῦσαν τὰ ἑλληνικά πρότυπα. Δὲν γνωρίζουμε, π.χ., τὸ ἑλληνικὸ πρότυπο τῶν *Ἀττικῶν Νυκτῶν* τοῦ Αὔλου Γέλλιου (β' αἰ. μ.Χ.), ἐνὸς βιβλίου πού εἶχε πολὺ διαβασθῇ στὸν Μεσαίωνα καὶ πού, μέσω τῶν «Συμμίκτων» (*Miscellanea*) τοῦ Politiano⁽⁶⁾, κατέστη τὸ πρότυπο τῶν συντόμων ἀναλύσεων κειμένων, καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀρχαιολογικῶν θεμάτων. Χωρὶς ἀμφιβολία οἱ ἀρχαιολογοὶ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ὑπῆρξαν πρωτότυποι, ὅσο οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς πολιτικῆς ἱστορίας ἐν σχέσει πρὸς τοὺς προγενεστέρους αὐτῶν Ἀνατολίτες. Βελτίωσαν, μολονότι δὲν περιώρισαν, τὴν μονομέρεια (=ἐξιστόρηση πολιτικοστρατιωτικῶν γεγονότων) τῆς ἡροδότειας-θουκυδίδειας ἱστοριογραφίας. Δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅτι τέτοιες ἐρευνες ἀρχαιολογικῆς ὕφης σπάνια ἀναγνωρίζονταν καὶ ἐντάσσονταν στὴν ἱστορία.

[Τὸ τέλος τοῦ ἐπομένου]

Μετάφραση: ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

(6) Ἰταλὸς κλασσικὸς φιλόλογος τῆς Ἀναγεννήσεως (1454—1494) [σ.τ.μ.].

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΠΑΥΛΟΥ Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ: Αίτια της επιτυχίας και αποτυχίας των ατόμων που μετακινούνται από τα χωριά στις πόλεις, (Έρευνα), Θεσσαλονίκη, 1982.

Σκοπός της έρευνας αυτής του Π. Κυριακίδη είναι η διευκρίνιση των εξωτερικών (κοινωνιολογικών) και των εσωτερικών (κοινωνικοψυχολογικών) προϋποθέσεων επιτυχίας και σωστής προσαρμογής των ατόμων που μετακινούνται από τα χωριά στις πόλεις. Στοιχεία της κοινωνικής ψυχολογίας διευρύνουν τις κοινωνιολογικές κατηγορίες του έρευντη στην προσπάθειά του (έννοιολογική και έμπειρική) να καθορίσει τους πρακτικούς εκείνους κανόνες που συμβάλλουν στην επιτυχία ή την αποτυχία. Το βιβλιογραφικό υλικό του έρευντη είναι πλούσιο και η προσπάθειά του επιμελής και φιλόδοξη.

Για την μέτρηση του βαθμού επιτυχίας των μετακινουμένων από τα χωριά στις πόλεις εξετάζει την εργασία, την ικανοποίηση που προσφέρει ή πόλη σδόν μετακινούμενο, την κατοικία (όροι στέγασης και περιοχή), τα είδικά και τα γενικά έξοδα που άντιμετωπίζουν οι μετακινούμενοι, καθώς και τδ σύνδεσμός τους με τδ χωριό απ' όπου ξεκίνησαν. Χρησιμοποιούνται επίσης και τα ακόλουθα κοινωνικοψυχολογικά χαρακτηριστικά: γραμματικές γνώσεις, επικοινωνία και ένημέρωση, φιλοδοξία, όρθολογισμός στην όργάνωση ζωής και εργασίας, έπιμονή στους στόχους, προσαρμογή, αυτοεκτίμηση, διάθεση του χρόνου άναψυχής κτλ. Τόν βαθμό επιτυχίας προσπαθεί να συσχετίσει ό έρευντηής με τρία σύνολα αίτιών μετακίνησης, δηλαδή τα οικονομικά αίτια, τα κοινωνικά αίτια και τα ψυχολογικά αίτια. Άκολουθεί μιá αναλυτική παρουσίαση σε 56 πίνακες και σε 16 σχεδιαγράμματα τών στοιχείων που ύποστασιώνουν τις έπί μέρους σχέσεις τών παραγόντων αυτών.

Τδ έρωτηματολόγιο (123 έρωτήσεις) είναι περιεκτικό, και άν είχαν χρησιμοποιηθεί στην δομή του κλίμακες τύπου Λίκερτ και Γκάτμαν, θά επέτρεπαν την άποδεικτική άξιόπoiήση του τόσο πλούσιου και έπίμοχθα συγκεντρωμένου έμπειρικού ύλικού.

Άκόμη κι άν άπουσιάζει μιá θεωρία για τδ πρόβλημα που έρευνάται ή ένα μοντέλλο άναφορās (διατύπωση ύποθέσεων, σχέσεις μεταβλητών, μέτρηση τών έμπειρικών δεικτών κτλ.), προσφέρονται σημαντικά στοιχεία για μιá περιγραφική προσέγγιση του θέματος. Μιá θεωρία θά δικαιολογούσε π.χ. γιατί έπελέγησαν όρισμένοι χαρακτήρες και άποκλείσθηκαν άλλοι, ποιές είναι οι μεταξύ τους συσχετίσεις (μιá μάλριξ διασυσχέτισης 7 x 7 στην περίπτωση τών έξωτερικών χαρακτηριστικών επιτυχίας πχ.). Μιá θεωρία άκόμη θά επέτρεπε την συσχέτιση τών άνεξάρτητων μεταβλητών και της έξαρτημένης μεταβλητής: της επιτυχίας. Δέν διευκρινίζεται, άν ή επιτυχία καθορίζεται με ύποκειμενικά κριτήρια με άντικειμενικά κριτήρια, ή με βάση την άντίληψη τών άλλων ατόμων.

Σχέσεις αιτιότητας φιλοδοξεϊ να άποκαταστήσει ό Π. Κυριακίδης στο πρόβλημα της έρευνάς του. Στην σύγχρονη εξέλιξη της κοινωνιολογικής έπιστήμης είναι δυνατή ή διατύπωση συμπερασματισμών αιτιότητας σε συνδυασμό με όρισμένες θεωρητικές παραδοχές. Πρός την κατεύθυνση αυτή άπαιτείται άρχικά ό ύπολογισμός του πρσοιανού R, έφ' όσον τα στοιχεία δίνονται με «διαστηματικές» κλίμακες ή με κλίμακες

«λόγου» (έχει δηλαδή καθορισθεί τὸ σημεῖον μηδέν). Στὴν περίπτωση αὐτὴ

$$R = \frac{N \Sigma XY - (\Sigma X)(\Sigma Y)}{\sqrt{N \Sigma X^2 - (\Sigma X)^2} \sqrt{N \Sigma Y^2 - (\Sigma Y)^2}}$$

ὅπου N, ὁ ἀριθμὸς τῶν περιπτώσεων
 Σ, τὸ ἄθροισμα τῶν περιπτώσεων
 X, ἡ ἀνεξάρτητη μεταβλητὴ
 Y, ἡ ἐξαρτημένη μεταβλητὴ.

Ἡ ἐκτίμηση τῆς πιθανότητας τοῦ R θὰ γίνῃ μετὰ τὸν ὑπολογισμὸ τοῦ F, ὅπου $F_1, N-2 = \frac{R^2}{1-R^2} (N-2)$. Τὸ N-2 δίνει τοὺς βαθμοὺς ἐλευθερίας).

Τὸ ἐπόμενο βῆμα στὴν κατεύθυνση τῆς αἰτιότητας ἀναφέρεται στὴν διαπίστωση ὅτι ἡ ἀνεξάρτητη μεταβλητὴ προηγείται χρονικὰ τῆς ἐξαρτημένης. Καθὼς ἡ σχέση αἰτιότητας προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ πλήρως ἀπομονωμένων συστημάτων, δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἄλλη μεταβλητὴ ποὺ νὰ προηγείται χρονικὰ τῆς ἀνεξάρτητης, ἐνῶ στὴν περίπτωση ποὺ ὑπάρχει καὶ τεθεῖ ὑπὸ ἔλεγχου ἡ ἐπίδρασή της, ἡ σχέση μεταξὺ ἀνεξάρτητης καὶ ἐξαρτημένης μεταβλητῆς θὰ τείνῃ νὰ ἐκλείψῃ. Ὑπάρχουν διάφοροι τρόποι ἱκανοποίησης τοῦ ὁρου αὐτοῦ: Πχ. ὁ ὑπολογισμὸς τῶν μερικῶν συντελεστῶν συσχέτισης σὲ συνδυασμὸ μετὰ ὁρισμένες θεωρητικὲς παραδοχάς. Στὴν περίπτωση ποὺ ἐπενεργεῖ μιὰ ἀκόμη μεταβλητὴ, ἔστω ἡ K, ὁ ἀκόλουθος τύπος θὰ δώσει τὴν συσχέτιση X καὶ Y θέτοντας σὲ ἔλεγχου τὴν ἐπίδραση τῆς μεταβλητῆς K.:

$$R_{XY \cdot K} = \frac{R_{XY} - (R_{XK})(R_{YK})}{\sqrt{1 - R_{XK}^2} \sqrt{1 - R_{YK}^2}}$$

Ἐὰν δὲν ὑπάρχουν κι ἄλλες ἀνεξάρτητες μεταβλητές, πχ. K, Λ, καὶ M, ὁ ἀκόλουθος τύπος θὰ δώσει τὴν σχέση X καὶ Y θέτοντας σὲ ἔλεγχου τὴν ἐπίδραση τῶν μεταβλητῶν K, Λ, καὶ M.:

$$r_{XY \cdot K, \Lambda, M} = \frac{R_{XY \cdot K\Lambda} - (R_{XM \cdot K\Lambda})(R_{YM \cdot K\Lambda})}{\sqrt{1 - R_{XM \cdot K\Lambda}^2} \sqrt{1 - R_{YM \cdot K\Lambda}^2}}$$

Ἡ ἀνάλυση βήματος ἀποτελεῖ ἐπίσης μιὰ ἄλλη μέθοδο ἀνίχνευσης σχέσεων αἰτιότητας σὲ συνδυασμὸ μετὰ ὁρισμένες θεωρητικὲς παραδοχάς. Στὴν περίπτωση δυὸ μόνων μεταβλητῶν X καὶ Y ὑποθέτομε, ὅτι ἡ πλήρης διακύμανση τῆς ἐξαρτημένης μεταβλητῆς Y (ἢ ἐνδογενοῦς μεταβλητῆς) προσδιορίζεται ἀπὸ ἓνα εὐθυγραμμικὸ συνδυασμὸ τῆς ἀνεξάρτητης μεταβλητῆς X (ἢ ἐξωγενοῦς μεταβλητῆς) καὶ τῶν καταλοίπων ὄρων. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ τετράγωνο τοῦ συντελεστῆ βήματος P_{21}^2 ἐκφράζει τὴν διακύμανση τῆς ἐξαρτημένης μεταβλητῆς, ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀνεξάρτητη. Ὁ συντελεστὴς ἀποξένωσης ($\sqrt{1 - P_{21}^2} = \sqrt{1 - R_{21}^2}$) μᾶς δίδει τὸ ποσοστὸ αἰτιότητας σ' ἓνα ἀπλὸ διμεταβλητικὸ μοντέλλο.

Τὰ στοιχεῖα πού περιλαμβάνονται στοὺς πίνακες τῆς ἔρευνας τοῦ Π. Κυριακίδη ἀφοροῦν κυρίως «νομιναιστικὲς» καὶ «τακτικὲς» κλίμακες. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ συσχέτιση X^1 καὶ Y , θέτοντας ὑπὸ ἔλεγχο τὴν ἐπίδραση τῆς X^2 , μπορεῖ νὰ καθορισθεῖ σὰν ἡ συσχέτιση τῶν καταλοίπων τῶν παλινδρομήσεων τῆς Y στὸ X^2 καὶ τοῦ X^1 στὸ X^2 (μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ μερική συσχέτιση ἀντιπροσωπεύει τὴν συσχέτιση σφαλμάτων σὲ σχέση μὲ τὴν μεταβλητὴ πού τίθεται σὲ ἔλεγχο). Γενικά, ὁ τύπος πού μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι οἱ τακτικὲς μερικὲς συσχετίσεις παίρνοντας τὰ

«ζυγισμένα» ἀριθμητικὰ μέσα τοῦ ὑποθετικοῦ τακτικοῦ γάμμα $(G = \frac{Nc - Nd}{Nc + Nd})$.

Τὸ μέτρο αὐτὸ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ μὲ τὴν παραδοχὴ ὅτι οἱ Confounding μεταβλητὲς εἶναι ἀμελλητέες κι ὅτι τὰ σφάλματα δὲν συσχετίζονται μεταξύ τους ἀλλὰ οὔτε καὶ μὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἀνεξάρτητη μεταβλητὴ.

Ὁ Π. Κυριακίδης δὲν τήρησε τὴν διαδικασία αὐτὴ. Ἐτσι ἡ ἔρευνα του δὲν μπορεῖ νὰ καταλήξει σὲ συμπερασματισμοὺς αἰτιότητας στὸ πρόβλημα πού ἐξετάζει. Ὅμως ἡ ἔρευνα αὐτὴ συμβάλλει στὴν κατανόηση σημαντικοῦ μέρους τοῦ προβλήματος πού θίγει καὶ στὴν δυνατότητα ἀξιοποίησης τῶν διαπιστώσεων τοῦ ἀπὸ προγράμματα κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐργασία αὐτὴ πλουτίζει τὴν κοινωνιολογικὴ βιβλιογραφία στὴν χώρα μας καὶ ἡ κριτικὴ μας δείχνει τὴν ἀνάγκη μεγαλύτερης καὶ οὐσιαστικώτερης ἀνάπτυξης τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς.

Μανώλης Μαρκάκης

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΜΙΧ. Δ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Μηνύματα ἀπὸ τὶς δύο ὁχθες (δοκίμια γιὰ τὴν κοινωνία, τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν Τέχνη)*, «Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας», σελ. 260.

Ἔργο ὀριμότητας καὶ ἀκμῆς ἀποτελεῖ ἡ νέα συλλογὴ δοκιμῶν τοῦ πολιοῦ ἀλλὰ ἀφθιτοῦ σὲ πνευματικὴ ἀλκὴ πρῶν προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ ἐκλεκτοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ συγγραφεὺς κινεῖται μὲ τὴν ἴδια ἀνεση μέσα σὲ μιὰ μεγάλῃ ποικιλία θεμάτων, πού ἀναφέρονται στὴ θεωρία τῆς Τέχνης, τὴν φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, τὴν νεώτερη καὶ τὴ σύγχρονη διπλωματικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἱστορία τῆς Εὐρώπης, τὴν ἀξιολογία τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ἱστορία καί, ἀκόμη, σὲ περιστατικὰ σχετικὰ μὲ τὴ δικὴ του λαμπρὴ σταδιοδρομία ὡς λειτουργοῦ τῆς Θέμιδας, μὲ τέτοια αὐτοκυριαρχία καὶ ἐποπτικότητα λόγου, ὥστε ὁ ἀναγνώστης του νὰ σκέπτεται, ἀθελά του, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ σκέψη καὶ φιλολογία θὰ εἶχαν κερδίσει πολλὰ, ἂν ὁ ἐκλεκτὸς αὐτὸς διανοητής, παράλληλα πρὸς τὴ διακονία τῆς Θέμιδας καὶ τὴν ὑπηρεσία τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας,

διέθετε κι ἄλλο ἀπὸ τὸν πολὺτιμο χρόνο του στὴ λατρεία τῶν Μουσῶν. Ἡ σαφήνεια, διαύγεια καὶ γλαφυρότητα τοῦ λόγου τοῦ Μιχ. Στασινόπουλου θυμίζουν κλασικὰ κείμενα, ἐνῶ ἡ χάρη, κομψότητα καὶ εὐγένεια τοῦ ὅφους ἀποκαλύπτουν τὸν πλούσιο ψυχισμό καὶ τὴν φωτεινὴ προσωπικότητα τοῦ δημιουργοῦ. Ἐξοχο τὸ δοκίμιο «Ὁ "Ἀπλοϊκὸς" στὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας», ὅπου πίσω ἀπὸ μιὰ γοργὴ καὶ χαριτωμένη ἀφήγηση διαφαίνονται οἱ βαθυστόχαστες φιλοσοφικὲς καὶ ἰδεολογικὲς θέσεις τοῦ συγγραφέως γύρω ἀπὸ τὰ θέματα φύση καὶ ἱστορία, καὶ τὴν πρωτογενῆ ἰδέα τῆς Δικαιοσύνης. Τὸ φιλολογικὸ μερίδιο στὴν ὑστεροφημία τοῦ συγγραφῆος τῶν *Σελίδων ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ* θὰ εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικὸ μὲ τὸ νομικὸ καὶ τὸ πολιτικὸ.

ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ, *Θαλασσινοὶ προσκυνητὲς (συλλογὴ διηγημάτων)*, «Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας», Ἀθήνα 1982, σελ. 206.

Ἡ δευτέρη ἐκδόσις τῆς συλλογῆς αὐτῆς τοῦ καταξιωμένου πεζογράφου, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ

κομμάτια της πρώτης δημιουργικής περιόδου της συγγραφικής του καριέρας (πρώτη έκδοση τὸ 1943). Τὰ ἑννέα διηγήματα πού περιέχει, μολοντί θά μπορούσαν νά καταταχθοῦν στὰ πρωτόλεια τοῦ Τ.Α. — ἔχουν γραφτῇ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1935-43 —, ἀποπνέουν ἕνα ἄρωμα ὕψλης τέχνης καί χαρακτηρίζονται ἀπ' ὅλες τίς συγγραφικές ἀρετές τοῦ συγγραφέα τους, ἀρετές πού ἀργότερα, μέ τὴν ὀρίμαση καί ἀκμή, ὁ Τ.Α. ἀνῆγαγε στοῦ γνωστοῦ ὕψηλῳ ἐπίπεδο τελειότη-
Προσκυνητές του χάουν εὐκολὰ τὴ μάχη συγκρινόμενοι μέ νεώτερα ἔργα τοῦ δημιουργοῦ τους. Ὁρισμένα ἀπὸ τὰ διηγήματα τῆς συλλογῆς, ὅπως τὸ ἔξοχο ἐκεῖνο «Παραίσθηση», μπορεῖ νά διαφέρουν ὡς πρὸς τὴ σύλληψη καί πλαστούργηση τοῦ θέματος ἀπὸ τὰ συναρπαστικά τεχνήματα τοῦ ὀριμοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ ὁ παρθένος λυρισμός τους, ἡ ἀλκιμὴ διαύγεια τῶν ψυχογραφιῶν καί ἡ κάπως ἄτυπη ὀρμητικὴ ἐκτύλιξη τῶν ὑποθέσεων ἀποτελοῦν καλλιτεχνικά προσόντα πού δὲν ὑστεροῦν σὲ σύγκριση μέ τὴ δύναμη καί τὴν αὐτοκυριαρχία τοῦ λόγου τῆς περιόδου ἀκμῆς. Ὁ Τ.Α. ὑπῆρξε φορέας τῆς συνειδήσεως τῆς ἐποχῆς του (εἴτε τῆς προπολεμικῆς εἴτε κατοικικῆς εἴτε τῆς μεταπολεμικῆς) τῆς ἰδίας πάντοτε ἀπορροφητικῆς καί πλαστικῆς δυνάμεως. Ἡ σκιαγράφηση τῆς ἀτμόσφαιρας μεταξύ τῶν ἐτῶν 1935-43, ὅπως ἀνακύπτει μέσα ἀπὸ τίς καλλιτεχνικά μετουσιωμένες εἰκονογραφίες τῶν *Θαλασσιῶν Προσκυνητῶν*, εἶναι ἀνυπερβλήτη.

ΘΑΛΗΣ ΡΗΤΟΡΙΔΗΣ, *Φωνές μικρῶν καί μεγάλων πραγμάτων (ποιήματα)*, ἑκδ. «Βωμοῦ Τέχνης», *Ρώμη* 1982, σελ. 64.

Ἐπικὴ ὁρμή, πολεμικὴ βοή, μουσικοὶ φθόγγοι θουρίων καί παιάνων λές καί ξεχύνονται χειμαρῶδως ἀπὸ τοὺς καλπάζοντες στίχους τῆς νέας αὐτῆς συλλογῆς τοῦ δυναμικοῦ αὐτοεξόριστου τῆς Ρώμης, πού ὁ λόγος του ἔφθασε πιά στοῦ κορύφωμα τῆς προφητικῆς ἐνοράσεως. Χαρά στὴν παληκαριά του! Φιλοσοφικὴ βαθύτητα, ἀνθρωπισμός, ἰδεαλισμός διαπνέουν ὅλα τὰ κομμάτια τῆς συλλογῆς σὲ συνδυασμὸ μέ μιὰ κινηματογραφικὴ, οὕτως εἰπεῖν, ἐναλλαγὴ εἰκόνων καί χρωμάτων, πού συνθέτουν μιὰ τέτοια φαντασμαγορία, ὥστε νά μὴ ξέριθ κανεὶς τί νά πρωτοθαυμάσῃ: τὸ βάθος τοῦ περιεχομένου, τὴ λάμψη τῆς μορφῆς ἢ τὴν τόλμη τοῦ μηνύματος. Ὁ Θ.Ρ. δὲν εἶναι ἀπλὸς ποιητὴς, δὲν εἶναι ἀπλὸς διδάχος, εἶναι ἀνθρωπεγέρτης, ἐμπρηστής, κήρυκας αὐγαινῶν ἀγώνων, τυμπανιστὴς ἐλευθερωτικῶν μαχῶν! Ὅλα τὰ κομμάτια τῶν *Φωνῶν* του θά

μποροῦσαν μελοποιούμενα νά ἀποτελέσουν πολεμικὰ ἐμβατήρια. Κι ὅμως κοντὰ σ' ὅλα αὐτὰ ἔνας λεπτὸς, ὑπερευαίσθητος λυρισμός δίνει ἕνα τόσο γνήσιο καλλιτεχνικὸ τόνο στὸν ποιητικὸ λόγο του, ὥστε τὸ τελικὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα νά «εἶναι τοῦ καιροῦ του καί ὅλων τῶν καιρῶν», νά ἀποτελῇ πραγματικὴ ὕψηλὴ Τέχνη. Ὁ Θ.Ρ. ἀποτελεῖ ὅλως ἰδιότυπη ποιητικὴ δύναμη τῆς ἐποχῆς μας.

ΕΛΕΝΗ ΑΡΓΕΣΤΗ, *Ἑρωτικά (ποιήματα)*, Ἀθήνα 1983, σελ. 48.

Ναί, ἡ ἐρωτικὴ, ἡ αἰσθησιακὴ-ἐρωτικὴ ποίηση, μπορεῖ νά ἀναχθῇ σὲ ὕψηλὴ τέχνη, ἂν ὁ δημιουργὸς τῆς ἔχῃ τὴ σφραγίδα τῆς ποιητικῆς δωρεᾶς, ἂν μπορῇ νά διακρίνῃ τὸ καλλιτεχνικὸ σημαντικὸ καὶ νὰ τὸ ἀνεβάξῃ στὴ αἰσθητικὴ ἐπιφάνεια. Καί ἡ — ἄγνωστη κατὰ τὰ ἄλλα σ' ἐμᾶς — ποιήτρια Ε.Α. ἔχει τὴ σφραγίδα αὐτῇ, εἶναι προικισμένη μέ τὰ δῶρα τῶν Μουσῶν. διαθέτει τὸ γνήσιο τάλαντο τοῦ καλλιτέχνη. Τὰ 38 κομμάτια τῆς συλλογῆς τῆς, ὑπεραισθησιακὰ στὴ μορφή τους, διαπνέονται ἀπὸ τόσο ὕψηλὸ τόνο λυρισμοῦ, ἀπαστράπτουν ἐκπέμποντας ἕνα τόσο φαντασμαγορικὸ καί πολύχρωμο ποιητικὸ φῶς, καί, τέλος, κατατρύχονται ἀπὸ μιὰ τόσο αἰματώδη ὑπαρξιακὴ ἀγωνία, ὥστε σίγουρα ἀποτελοῦν γνήσια ἔργα τέχνης:

ὦ! τῶν ἡχῶν ἡ ἔξαψη
 ὦ! τῶν δονήσεων οἱ ἀναβαθμοί,
 ζωὴ μου, σὲ βαθαίνουν ὡς τὸ ἀπύθμενο.

.....
 ὦ! τῶν χειρῶν τὰ προανακρούσματα
 γιὰ τοῦ ἀνεπαλήπτου τῆ σύλληψη,
 ὅπου στοῦ ἀπειρο καλεῖται καί χάνεται
 κρατώντας τῆς στιγμῆς μας τὴ διάπυρη διάσταση.

Ἀλλὰ ἡ Ε.Α. δὲν ἀντλεῖ μόνο Τέχνη ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴν πράξη. Ὅπως γράφει ἡ ἴδια: «*Ἡ διαστροφή τοῦ ἔρωτα σὲ κανάλια ἀνιέρα ταπεινώνει τὴν ὕψιστὴ δημιουργία (...). Σήμερα ἡ ἐρωτικὴ ποίηση πρέπει νά ὑπερασπιστεῖ τὴ ζωὴ στίς ὕψηλές μορφές τῆς. Πρὶν τὴ βουλιάζουνε στοῦ ἔρεβος, πού γεννᾷ τὸ παράλογο μυαλὸ τῶν σκοτεινάνθρωπων. Γιὰ νά ἀλώσουνε τίς ἐθνικῆς μας πύλες εὐκολότερα*». Χρειάζεται βαθεῖα πίστη στὴ φυσικὴ ἀλήθεια καί μίσος κατὰ τῆς φυσικῆς διαστροφῆς γιὰ νά ἀναγάγῃ τὴν ἐρωτικὴν ποίηση σὲ σύμβολο καί μέσον ἀγώνος κατὰ τῶν καταστροφῶν τῆς ζωῆς μας. Μπράβο σου, Ε.Α.!

ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΜΙΣΣΙΟΣ, *Προ-κὰτ (ποιητικὴ συλλογὴ)*, *Μυτιλήνη* 1983.

Πρέπει νά προσεχθῇ ἰδιαίτερα ἡ πολυγραφεμένη αὐτὴ ποιητικὴ συλλογὴ μέ τὰ 47 σύντομα ἀλλὰ πυκνότητα σὲ ποιητικὴ οὐσία κομμάτια τῆς, καί

για την αϊφνιδιάζουσα πρωτοτυπία έκφρασης και περιεχομένου (τά περισσότερα ποιήματα συντίθενται με βάση την όρολογία και τις κινήσεις του σκακιού —συμβολισμός, ίσως, και ειρωνία της άπελπιστικής ατμόσφαιρας του ρασιοναλισμού και της μηχανιστικής —έξουσιαστικής αντίληψης περί Κόσμου που κυριάρχησαν στις μέρες μας και κατέστρεψαν τη ζωή μας), και για τις ιδεολογικές προεκτάσεις της: ο Κ.Μ. δέν σκοντάφτει σε κανένα από τα «δσια και ιερά», που αντιπροσωπεύουν τους κατεστημένους «θεούς» της κρατούσης τάξεως πραγμάτων, ή σκέψη του κινείται ακάθεκτη, σαρωτική, φονική όλων των «μελοποιών επαναστατικών θουρίων», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει κάπου. Θά μπορούσε να παρεξηγήση ένας επιπόλαιος κριτής την ακατάσχετη όρμη προς άνατροπή των ειδώλων που χαρακτηρίζει την ποίηση του Μ.Κ., κατατάσσοντας την στην κυνική ή μηδενιστική παρα-Τέχνη, αλλά τό προσεκτικώτερο κύταγμα άποκαλύπτει μία βαθύτατα ανθρωπιστική συνείδηση, γεμάτη πόνο για την τραγική κατάπτωση και υποβάθμιση του ανθρώπου, ένα γνήσιο ελεύθερο πνεύμα, έξαιρετικά ευαίσθητο, έξαιρετικά δεκτικό και έξαιρετικά διεισδυτικό. Θά πρέπει να περιμένουμε ακόμα πιο σημαντικούς ποιητικούς καρπούς από τό άσυνήθιστο τάλαντο του νέου αυτού ποιητή.

ΔΑΝΑΗ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ, Χωρίς περιφράσεις (ποιήματα), «Μαυρίδης», Άθήνα 1981, σελ. 64.
Εξήντα ένα καλοδουλεμένα ποιήματα, γεμάτα χάρη αλλά και διαπνεόμενα από ένα ισχυρό τόνο άπαισιοδοξίας, περιέχει ή συλλογή αυτή της γνωστής πεζογράφου και ποιήτριας, με σταθερό ιδεολογικό μοτίβο τους τη δίψα της αλήθειας και της ελευθερίας, ή μάλλον τὰ αιώνια άπιαστα όράματα της αλήθειας και της ελευθερίας. Ή Δ.Π. χειρίζεται με την ίδια άνεση ζωντανά και κλασσικά, ύπερχονικά θέματα και διαθέτει τό δημιουργικό τάλαντο της συλλήψεως του καλλιτεχνικά σημαντικού και διατυπώσεώς του με τόνους και ποιητικές νότες άλλοτε μπάσσες και έπιβλητικές κι άλλοτε όξειες και αιχμηρές, αλλά πάντοτε κομψές κι εύγενικές. Στο *Ένα παράθυρο* άποκαλύπτεται πλήρης συνείδηση του σταυροδρομιακού χαρακτήρα της κρίσιμης φάσης που περνά σήμερα ό κόσμος όσο και της άβειβαιότητας, της άγωνίας για τό μέλλον:

*Τα είδωλα που πέσαν μās περιγελούν
μέ τ' άνοιχτά τους στόματα που χάσκουν...
Στά βάθρα τ' αίο νέους ήρωες θά στήσουμε;*

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΠΑΠΠΑΣ, Λόγος και στόχαση

(δοκίμια φιλοσοφίας, έρευνας, σκέψης), «Νέα Σκέψη», Άθήνα, σελ. 88.

Τόλημ και πρωτοτυπία σκέψεως χαρακτηρίζει άπ' άκρου είς άκρον τό πολύ άξιοπρόσεκτο αυτό σύντομο, αλλά πυκνότατο έργο, όπου ό συγγραφέας ξεκινώντας από διατυπωμένες παλιότερα και πρόσφατα θέσεις και ιδέες, κυρίως κλασσικών και σύγχρονων στοχαστών, άνεγείρει τό δικό του πνευματικό οικοδόμημα πάνω σε έντελώς δικά του σχέδια και με έντελώς δικιά του πρόσοψη. Ό κριτικός του λόγος είναι άδέσμευτος και διεισδυτικός, ό Γ.Π. δέν «μασάει τά λόγια του»: *«Είναι πολύ κωμικό —λέει κάπου— να λέμε πως ή ιστορία υπήρξε όρθολογική. Και άμφιβάλλει κανείς άν μέσα στη βαρβαρότητα και στο χάος βρήκε έστω και μία μικρή θεσοϋλα ή λογική. Ή άνθρωπότητα δέν έφτασε ποτέ σε καμμία πραγματοποίηση της ιδέας της».* Ή περίπτωση του Γ.Κ.Π. πρέπει να έξαρθη σ' ένα τόπου όπου μπορεί να ύπάρχη τέχνη και λόγος, αλλά ή σκέψη βρίσκεται σε έμβρυώδη κατάσταση.

ΠΑΝΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥΝΗΣ, Φωταγωγημένο Αίγαίο (ποιήματα), «Δωδέκατη Ώρα», Άθήνα, 1983, σελ. 80.

Βαθειά φιλοσοφική διάθεση και ώριμότητα σκέψεως και μορφής χαρακτηρίζει την τελευταία αυτή ποιητική συλλογή του πολυγραφώτατου λογίου, πεζογράφου και ποιητή, που ή λαμπρή πνευματική του δράση συμπλήρωσε πρό πολλού ήδη ένα τέταρτο αιώνας. Είναι άμεσα αίσθητη σ' όλα τὰ κομμάτια της συλλογής ή καθολικότητα της συλλήψεως των θεμάτων, αλλά και διάχυτη ή υπεργλυτική άναρρίχηση σε άνώτερες σφαίρες ελευθερίας και αλήθειας:

*Τό ύψος γίνεται γιγάντιο,
νεκροί δέν ύπάρχουν,
τά τουνελ οδηγούν στο άστραφτερό
γίνεσθαι της αιώνιας αύγης.*

Με τό *Φωταγωγημένο Αίγαίο* ό Π.Π. δίνει στην ποίησή του πολύ πιο δυνατή τη διάσταση του βάθους.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΒΙΔΑΣ, Διασταυρώσεις (ποιήματα), Άθήνα 1981, σελ. 68.

Φτασμένος ποιητής, από τους πιο χαρακτηριστικούς της τελευταίας εικοσαετίας, ό Γ.Κ. άπέδειξε με τις *Διασταυρώσεις* του, ότι ή ποιητική του άναρρίχηση στις ύψηλότερες κορυφές του Παρνάσσου δέν σταματά ούτε πρόκειται να σταματήσει, καθώς ή ολοκλήρωση της τέχνης του τείνει άκατάπαυστα προς την τελειότητα. Ή συλλογή αυτή με τὰ 42 σύντομα αλλά περι-

κτικώτατα σέ ιδέα και καθαρή ποιητική ουσία κομμάτια του δείχνει ξεχωρές πλευρές του ταλέντου του που ίσως νά μήν είχαν διαφανή τόσο έντονα αλλά και τόσο λιτά, τόσο φαντασμαγορικά αλλά και τόσο άπεριττα, στην προηγούμενη ποίησή του. Σάτιρα, τραγική ενόραση, ύπαρξιακή άγωνία, χιούμορ εναλλάσσονται με την ασφαλτα στοχειυμένη ιδεολογική σκοποθεσία, με τό άρμονικό σοφίλιασμα αισθήματος και ιδέας. Ό Γ.Κ. μπορεί νά μετουσιώση σέ ποίηση τό πιο κοινό ή χυδαίο πράγμα του κόσμου.

*Έπιστήμονες
διασταύρωναν πιθήκους
μ' έθελοντές άνθρωπους!
Μακάρι, Θέ μου!..
Φαίνεται, ήρθε ή στιγμή
νά βελτιώσουμε τό είδος μας!*

“Έξοχο, ειρωνικό, τραγικό και βαθυστόχαστο!
ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ, *Μονομαχία με τη σιωπή (ποίηματα)*, «Δωδέκατη Ώρα», Αθήνα, σελ. 40.

Από τούς πιο αντιπροσωπευτικούς φορείς της συνειδήσεως της έποχής μας, της έποχής του άγχους και του παρά φύσιν, του ψεύτικου και της διαστροφής, ό άπόδημος ποιητής Γ.Π. μπορεί νά μεταβάλλη την «άραχνούφαντη κι άυλη» ποίησή του σέ κήρυγμα έλευθερώσεως κι έξαληθεύσεως, σέ σύνθημα άγώνος γιά την άποτίναξη του άβάσταχτου ζυγού της ύποκρισίας και της έξουσιαστικής παράνοιας. Η κεντρική ιδέα όλόκληρης της *Μονομαχίας*, ότι

*ό ρεαλιστής πατά πρώτα
με τό πόδι της φαντασίας,*

άποτελεί θέση όχι μόνο πρωτότυπη, αλλά και καθαρά άγωνιστική, σήμερα που όλες οι κατεστημένες μορφές όργανώσεως και πάλης άποδείχτηκαν άπλοι νεροκουβαλητές στο μύλο της κρατούσης τάξεως πραγμάτων.

ΝΤΙΝΑ ΡΟΥΤΖΟΥΝΗ, Είμαι έγώ ή γυναίκα (ποίηση), «Χλόη», Αθήνα 1982, σελ. 56.

Αξιόλογη ποιητική εμφάνιση πραγματοποιεί με τη δεύτερη αυτή συλλογή της ή νέα ποιήτρια Ντ.Ρ., παρουσιάζοντας πολλές δυνατότητες ποιητικής άνόδου και άνθοφορίας στο μέλλον. Η ευαισθησία και ή τρυφερότητα που άναδύονται από τούς στίχους τούς είναι άπολύτως γνήσιες. Έξοχος ό πρόλογος του Φοίβου Δέλφη που προτάσσεται της συλλογής.

Ε. ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ—ΠΑΝΟΥ, Βατόμουρα σέ τροχιά διατιόντων (ποίηση), Αθήνα 1981, σελ. 64.

Πολλά είναι τά ποιητικά χαρίσματα, με τά όποια είναι προικισμένη ή Ε.Π.—, αλλά εκείνο που θέλω νά τονίσω ιδιαίτερα έδώ, είναι κάτι. πού, δυστυχώς, δέν χαρακτηρίζει πολλούς από τούς νέους αξιόλογους ποιητές μας: Είναι ή σωστή έλληνολατρία, ή άναγωγή της Έλλάδας σέ ιδέα και φώς, αυτής πού

*τό νόημα της λιτότητας θά μάς θυμίζει,
της ψυχής την αντίσταση, παραποιυμένη
της ήδύτητας των έπηρμένων πραγμάτων.*

Και είναι πραγματικά περίεργο, άν όχι θλιβερό, τό φαινόμενο της άπουσίας της ιδέας - Έλλάδας από την ποίηση πολλών Έλλήνων, καθ' όν χρόνον δέν υπάρχει κανένας άξιος λόγου ξένος ποιητής, από παλιά έως σήμερα, πού νά μη υιοθέτησε την έλληνικότητα, την ιδεατή έλληνικότητα, την οίκουμενική έλληνικότητα, ως βασικό μοτίβο της τέχνης του. Η Ε.Π.—, χωρίς κραυγαλές νότες, ξέρει νά αναφέρεται με μέτρο στη σωστή έλληνικότητα, γεγονός πού άποδεικνύει και τη βαθειά φυσική πνευματικότητά της και την στέρεη, ως φαίνεται, ιστορική της κατάρτιση. Συγχαρητήρια!

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ, περιοδική έπιστημονική έκδοση της Πανελήνιας Ένωσης Φιλολόγων (υπεύθυνος Κώστας Μπαλάσκας), τεύχος Ίανουαρίου '83, άφιερωμένο στην Κοινωνιολογία • ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη έκδοση παιδευτικού προβληματισμού της όμώνυμης Έπιστημονικής Ένωσης (υπεύθυνος Κ.Ν. Παπανικολάου), τεύχος Ίανουαρίου - Φεβρουαρίου - Μαρτίου 1983 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία περιοδική έκδοση Γραμμάτων και Τεχνών (ιδιοκτήτης - διευθυντής Γ.Ν. Παπαγεωργίου, άρχισυντάκτης Γ.Χ. Χαλατσάς), φύλλο 76, Φεβρουάριος 1983 • ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΑ, μηνιαίο περιοδικό Ίστορίας - Λαογραφίας - Γραμμάτων - Τεχνών και έπικαιρότητας (διευθυντής Φώτης Τριάρχης), τεύχος 15, Ίανουάριος 1983 • ΒΩΜΟΣ ΤΕΧΝΗΣ, δίμηνη έπιθεώρηση ποίησης και κριτικής (έκδότης - διευθυντής Θαλής Ρηγορίδης), τεύχος 25, Ίανουάριος - Φεβρουάριος 1983 • ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ, περιοδική έκδοσις του Ίνστιτούτου Στρατηγικών Μελετών (ιδρυτής - έκδότης - διευθυντής στρατηγός Άχιλλεύς Τάγρης), άριθ. 13, Μάρτιος 1983 • ΧΡΟΝΙΚΑ, όργανον του Κεντρικού Ίσραηλιτικού Συμβουλίου της Έλλάδος, τεύχος 57, Μάρτιος 1983 • ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, μηνιαίο έλληνοαραβικό περιοδικό (έκδότης Ντίνα Ώρολογαδέλη, άρχισυντάκτης Χρήστος Χαλαζιάς), τεύχη 5-6 • ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, μηνιαία έκδοση της όμώνυμου Έταιρείας (υπεύθυνος Άλεξ. Χ. Μαμμόπουλος), τεύχος 79, Άπρίλιος 1983 •

ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΜΙΣΣΙΟΣ

Κούνια πού σὲ κούναγε

Ἄν νομίζεις,
Ὅτι λὲς κάτι καινούργιο
Μ' ἐκεῖνα τὰ περὶ ἀξιοκρατικῶν
Καὶ ἠθικῶν προσόντων,
Μᾶς τὰ ἔχουν πεῖ κι ἄλλοι αὐτὰ
Πολὺ ἀπὸ σένα πιὸ μπροστὰ·
Καὶ, ἐννοεῖται,
Τὸ φάγανε —ἐν τέλει—
Τὸ κεφάλι τους.
Δὲν εἶχανε, βλέπεις,
Εἰδηση πάρει
—Ὅπως καὶ σὺ—
Τί ἀκριβῶς ζωὴ σημαίνει.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΟΥΛΕΝΤΙΑΝΟΣ

Ἐν τούτοις...

Οἱ στίχοι ἐγίναν κάρβουνα.
Μᾶς καίνε τὴν καρδιά.
Ζητοῦν διέξοδο.
Θέλουν νὰ περπατήσουν
στὰ τρίστρατα τῆς πολιτείας,
στὰ χεῖλη τῶν ἀνθρώπων,
στὰ παραμύθια τῶν παιδιῶν.

Θέλουν νὰ γίνουν ἐμβατήριο
καὶ τραγούδι.
Ἀντίλαλοι μαχῶν. Διαμαρτυρίες.
Ἐπιθανάτια μοιρολόγια
γιὰ ἐχθροὺς καὶ φίλους.
Ν' ἀποβάλουν τὰ θηλυκά τους πρόσωπα,
τὶς μάσκες τοῦ καθωσπρεπισμοῦ,
καὶ νὰ μᾶς δείξουν τὴ γύμνια τους
ἀκέραιη, τὴν μοναδική.

Ἐν τούτοις, τελικὰ θὰ τὸ σκεφθοῦμε,
ἂν πρέπει τόσο συχνὰ
νὰ πιάνομε τὴν πέννα.
Κι ἂν πρέπει νὰ σπάζομε κομμάτια
τὴ ψυχὴ μας σὲ στίχους, χωρὶς περίσκεψη,
χωρὶς τοὺς ὑπολογισμοὺς,
πού τόσο πιεστικὲς ἀνάγκες ἐπιβάλλουν.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

Πορτραίτο ανθρώπου του 21ου αιώνας

Αν τελικά όλα πάνε καλά, αν το ανθρώπινο είδος τροχοπεδήση στο σημείο 0 που ξφτασε και δέν καταβαραθρωθή στὸν καιάδα τῆς αὐτοκαταστροφῆς, ἕνας νέος τύπος ἀνθρώπου θὰ ἀνακύψῃ ἀπὸ τὸ νευρασθενικὸ καὶ ψευτισμένο πλάσμα τοῦ σήμερα, σὰν *προϋπόθεση* ἀλλὰ καὶ σὰν *ἐπίτευγμα* τῆς ἀναρρωτικῆς ἱστορικῆς ἀναστροφῆς. Βλέπω στὸν ἄνθρωπο τοῦ 21ου αἰῶνος, ποὺ θὰ διαδεχθῇ ἐμᾶς τὰ ἀνθρωποειδῆ φαντάσματα, συγκεντρωμένες ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀρετὲς ποὺ σήμερα εἶναι καταχωνιαμένες καὶ ἐκμηδενισμένες κάτω ἀπὸ τὸν γιγάντιο ὀγκόλιθο τῆς «ἀξιολογίας» τῆς παρακμῆς. Βλέπω ἕναν ἄνθρωπο δέκτη καὶ ταυτόχρονα πομπὸ τῆς ἁρμονίας τοῦ σύμπαντος, μὲ τέλεια ἀποκαταστημένες ὅλες τὶς προσβάσεις τῆς συνειδήσεώς του, αὐτὲς ποὺ ὁ σύγχρονος δογματισμὸς, ἡ σύγχρονη παράνοια, ἔχουν κόψει μὲ τὸ πριόνι τοῦ παρὰ φύσιν, τοῦ παρα-ανθρώπινου καὶ τοῦ παράλογου.

Ο ἄνθρωπος ποὺ θὰ ἀντιπαραταχθῇ καὶ θὰ κατανικήσῃ τὸν ἐξαναγκασμὸ ποὺ ἀσκεῖ πάνω του ὁ αἰῶνας μας, ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ βρῇ τὴ δύναμη νὰ κἀνῃ μεταβολὴ μπροστὰ στὸ χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ, πρέπει ἀπαραίτητα νὰ μπορῇ νὰ χαμογελᾷ, νὰ χαμογελᾷ πάντα σὰν ἀρχαῖκὸς κοῦρος ἢ κόρη, νὰ χαμογελᾷ καὶ μπροστὰ στὸ θάνατο, σὰν τὶς ὥραιες ἐκεῖνες μορφὲς τῶν ἐπιτύμβιων στηλῶν τοῦ Κεραμεικοῦ. Νὰ χαμογελᾷ ἀπὸ αὐτοκυριαρχία, ὄχι ἀπὸ αἰσιοδοξία ἢ πάθος, νὰ χαμογελᾷ, ἐπειδὴ ἀπλῶς ἢ βαθειὰ προσωπικὴ συνείδηση τοῦ ἐλεύθερου καὶ ἀκεραιωμένου ὄντος ἔχει κερδίσει μὲ τὸ σπαθὶ τῆς καὶ ζῇ τὴν ἐλευθερίαν, δὲν τὴν ὀρέγεται ἀπελπισμένα, τὴν κἀνεῖ πράξιν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, ἀντλεῖ τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τῆς δύναμη ἀλλὰ καὶ ἰσχυροποιεῖται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τῆς ἐλευθερίας.

Βλέπω τὸν ἄνθρωπο τοῦ 21ου αἰῶνος, τὸν ἄνθρωπο ποὺ θάχῃ ξεπεράσῃ τὴ βαρεὶαν καὶ ἐπικίνδυνον φάσιν τῆς ἀρρώστιας καὶ θὰ αἰσθάνεται κάθε μέρα τὴ ζωὴ νὰ ἐπανερχεταὶ σὰν χεῖμαρρος ζωτικοῦ ρευστοῦ ποὺ καταπλημμυρίζει τὶς φλέβες του, νὰ ἀπαλλάσσεται μέρα μὲ τὴ μέρα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐφιάλτες τοῦ κακοῦ βραχνᾶ ποὺ τὸν κατέθλιψε καὶ τὸν καταταυράνησε νύχτες ἀτέλειωτες. Τοὺς ἐφιάλτες τοῦ κατεστημένου «καλοῦ» καὶ τοῦ κατεστημένου «κακοῦ», τοῦ δογματικὰ «ἀληθινοῦ» καὶ τοῦ δογματικὰ «ψεύτικου», τῆς ἰσότητος, τῆς «σωτηρίας», τοῦ ἱστορισμοῦ, τοῦ οἰκονομισμού, τῆς λογοκρατίας... Νὰ ἀποτινάξῃ σὰν ἀβάσταχτο ζυγὸ ἀπὸ τὸ σβέρκο του ὅ,τι διέσπασε καὶ ἀκρωτηρίασε τὴν ἐσωτερικὴν του φύσιν, τὶς φρεναπάτες καὶ παρακρούσεις

του σκοπού, της αναρχοεξουσιαστικής δυνάμεως, τὰ ἀγελαῖα ἔνστικτα τῆς ἐξαχρειώσεως, τῆς εἰδικεύσεως, τοῦ σχολαστικισμοῦ - ἐπιστημονισμοῦ, καὶ κυρίως τὰ «ὑποχθόνια» ἔνστικτα τοῦ φόβου, τοῦ μεταφυσικοῦ καὶ πολιτικο-κοινωνικοῦ φόβου, τοῦ πατέρα αὐτοῦ τοῦ ἄγχους, τῆς δουλείας καὶ τοῦ ψεύδους, τοῦ δολοφόνου αὐτοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας.

Εἰδωλολάτρης τῆς φύσεως, ἰδεαλιστής, μὴ «πραγματικὸς» μὲ τὴν κατεστημένη ἔννοια τοῦ ὅρου —μ' ἄλλα λόγια, ἐπαρκῶς ἰσχυρὸς γιὰ τὴν ἐλευθερία—, εὐπαθὲς δέκτης τοῦ φυσικοῦ σ' ὄλο του τὸν πλοῦτο καὶ σ' ὅλη του τὴν ἔκταση, περιφρονητὴς τῶν ἀξιῶν τῆς μετριότητος, τῆς «κοινωνίας» καὶ τοῦ κοινωνισμοῦ, ἀνθιστορικὸς καὶ ἀντιπολιτισμικὸς καὶ ἀντιεπιστημονιστικὸς, εἰρωνικὸς ἔναντι μιᾶς παμπάλαιας ἐκφυλιστικῆς καὶ δουλοποιητικῆς πνευματικῆς ἐξουσίας, τῆς ἐξουσίας τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, παγανιστικὰ κι ὄχι ρουσσωϊκὰ φυσικὸς —ἔρρυθμο κύτταρο τῆς ἀνώτερης, τῆς τέλει, τῆς ἐλεύθερης καὶ τρομερῆς φύσεως— πρέπει νὰ εἶναι καὶ θὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ μπορέσῃ νὰ ἐπιβιώσῃ βγαίνοντας ἀπὸ τὸ σύγχρονο θανατηφόρο ἱστορικὸ ἀδιέξοδο. Ἀρμονικὸ κρᾶμα αἰσθήματος καὶ ιδέας, ἱκανὸς ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸ του καὶ τῇ φύσει, ἰσχυρὸς ἀπὸ αὐτοπειθαρχία καὶ ὑγεία, ἀνεκτικὸς καὶ ἐπιεικὴς ἀπὸ δύναμη καὶ ἀλκή, χωμένος βαθειὰ μέσα στὴ ζωὴ ἀλλ' ὄχι πνιγμένος μέσα στὴ ζωὴ, ἀπολλώνειος ἀλλὰ καὶ διονυσιακός, ἐπαρκὴς γιὰ κάθε ἐφαρμοσμένη δραστηριότητα ἀλλ' ὄχι πολτοποιημένος ἀπὸ τὴν πράξη, ἓνα εἶδος κλασσικοῦ Ἑλλήνα ἢ Λεονάρντο Ντὰ Βίντσι ἢ Γκαῖτε καὶ ἴσως κάτι παραπάνω ἀπ' αὐτοὺς, αὐτὸ εἶναι ἀναγκαστικὰ τὸ πορτραῖτο τοῦ ἰδεατοῦ ἀνθρώπου τοῦ Μέλλοντος.

Αναγκαστικά: γιατί κάθε ἄλλος τύπος δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀντέξῃ στὰ δόντια τῆς παράνοιας καὶ τῆς παρακμῆς, δὲν ἔχει ἐλπίδες νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διαίωνη τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους στὴν Γῆ.

ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΛΑΘΟΥΣ

Στὸ προηγούμενο 15ο τεῦχος τοῦ «Δαυλοῦ», στὸ ἄρθρο τοῦ Φοίβου Δέλφη «Παράξενο, ἀτίθασο πλάσμα ὁ Ἑλληνας» (σελ. 695), ἡ φράση τῆς δεξιᾶς στήλης, στίχος 33, «γέννησε τὸν Βενιζέλο γιὰ νὰ τὸν ἐκτουρκίσῃ» νὰ διορθωθεῖ σέ: «γέννησε τὸν Βενιζέλο γιὰ νὰ τὸν ἀφορίσει».